

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK 42 — 1977

ČÍSLO 2

Eugen Pauliny

DIŠTINKTÍVNE VLASTNOSTI KONSONANTICKÝCH FONÉM V SPISOVNEJ SLOVENČINE

I. Pri určovaní dištinkatívnych vlastností konsonantických foném spisovnej slovenčiny vychádzame zo základnej práce R. Jakobsona a M. Halleho (1956). Podstatná zhoda s uvedenou prácou je v tom, že pre dištinktívne vlastnosti foném hľadáme akustické i artikulačné koreláty v príslušných segmentoch rečového signálu. Pokladať systém dištinkatívnych binárnych protikladov len za logický model (Lekomceva a i., 1963) alebo za čisto klasifikačné prvky (Horecký, 1972, 1975) nie je, ako sa nám zdá, vhodným východiskom. Treba tu dať za pravdu L. V. Bondarkovej a L. R. Zinderovi (1974), ktorí v tejto súvislosti so súhlasom citujú G. Fanta, že takýmto spôsobom by sa fonológia stala intelektuálnou hrou. Stratila by hodnotu disciplíny vykladajúcej označujúcu stránku (signifiant) ľudského jazyka ako dorozumievacieho prostriedku.

Od též práce R. Jakobsona a M. Halleho líši sa náš prístup dvoma vecami: 1. Nedržíme sa stroho dištinkatívnych príznakov, ktoré R. Jakobson a M. Halle podávajú vo svojej práci ako všeobecne platné. Od čias vyjdenia ich práce sa totiž ukázalo, že súhrn dištinkatívnych vlastností foném, ktoré podávali, nie je všeobecne platný. 2. Nenazdávame sa, že pre všetky triedy foném platia tie isté dištinktívne príznaky. Tu rozlišujeme (tak ako je to najčastejšie) tri triedy foném: šumové konsonanty, sonórne konsonanty a vokály. Tieto triedy majú niektoré vlastné dištinktívne príznaky. Aj proti názoru, že dištinktívne príznaky sú spoločné pre všetky fonémy, boli vyslovené zdôvodnené námietky (Romportl, 1962). Prijímame síce názor autorov Fundamentals, že dištinktívne príznaky foném všetkých jazykov sveta sú obmedzené, vypočítateľné a vcelku zhodné pre všetky jazyky (v každom jazyku v špecifickom výbere), ale ich výpočet, podaný vo Fundamentals, treba pokladať iba za predbežné východisko, ktoré jestvujúci stav postihuje vo vysokom stupni, ale nie úplne. Toto hľadisko je dnes

napokon všeobecné. Preto v nasledujúcom výklade podáme taký výpočet a rozčlenenie dištinktívnych príznakov konsonantických foném, ktoré nateraz pokladáme za platné pre spisovnú slovenčinu.

Dištinktívne vlastnosti foném, ako ich podáme ďalej, nie sú rovnocenné a rovnorodé. Ako sa o tom už písalo (Lekomceva, 1968, s. 26) a ako to ešte rozvedieme ďalej, najmä fonologické protiklady $/V - V^{\circ}/$ a $/C - C^{\circ}/$ majú komplexný ráz a sú podmienené vlastne ďalšími elementárnymi fonologickými protikladmi, resp. fonologickými vlastnosťami. Jednako však treba s nimi pracovať, pretože na ich základe sa fonémy v jazyku členia na tri skupiny: šumové spoluhlásky, sonórne spoluhlásky a vokály (resp. ešte glidy; ale s touto triedou foném pre slovenčinu nepočítame). Ale okrem toho je používanie týchto dvoch párov fonologických protikladov veľmi potrebné aj preto, lebo fonologické protiklady $/Vc - Vc^{\circ}/$ a $/Cn - Cn^{\circ}/$, na ktorých sa platnosť týchto protikladov najzreteľnejšie prejavuje, nemajú vo všetkých triedach foném, ako to uvidíme v ďalšom výklade, rovnakú platnosť.

II. O inventári spoluhláskových foném spisovnej slovenčiny nie sú v zásade u bádateľov pochybnosti. Nateraz sa ráta s týmito spoluhláskovými fonémami (porov. napr. Pauliny, 1961, s. 58; 1968, s. 51; Horecký, 1975, s. 10):

/p/	/b/			/f/	/v/	/m/			
/t/	/d/	/c/	/3/	/s/	/z/	/n/	/l/	/r/	
/t/	/ď/	/č/	/ž/	/š/	/ž/	/ň/	/l/		/j/
/k/	/g/			/x/	/h/				

Ako sme už povedali, pre všetky fonémy predpokladáme prítomnosť jedného člena z fonologických protikladov $/C - C^{\circ}/$ a $/V - V^{\circ}/$.

1. Vlastnosť konsonantnosti $/C/$ je artikulačne daná prítomnosťou prekážky v ústnej dutine alebo na perách (pri spoluhláske [h] je to výnimočne prekážka v hrtane). Artikulačný prúd prekonáva túto prekážku a tak vzniká šum, ktorým je akusticky podmienená vlastnosť $/C/$. Podľa miesta a charakteru prekážky je daný aj charakter šumu. Konsonantnosť je charakteristická vlastnosť slovenských konsonantov. Spoluhláska $/h/$ ju síce nemá foneticky v takej podobe ako ostatné konsonanty, ale fonologicky ju pri nej tak hodnotíme, pretože spoluhlásku $/h/$ dávame do protikladov so spoluhláskami $/x/$ a $/g/$ tak, akoby fonetický korelát vlastnosti konsonantnosti mala ako tieto konsonanty. Neprítomnosť vlastnosti konsonantnosti $/C^{\circ}/$ je charakteristická pre vokály, pretože pri artikulácii vokálov niet prekážky a teda niet ani šumu.

2. Vlastnosť vokálnosti $/V/$ sa artikulačne charakterizuje ako hlas, ktorý vznikol v hlasivkách a ktorý je upravený do definitívnej podoby

v ústnej dutine a na perách. Tak je to pri samohláskach a pri spoluhláske /v/, keď funguje ako sonórna spoluhláska. Pri nosových spoluhláskach sa hlas upravuje v nosovej dutine. Akusticky sa vlastnosť vokálnosti javí ako prítomnosť jasne definovanej formantovej štruktúry. Vlastnosť vokálnosti je teda foneticky daná tým, že sa v artikulačných orgánoch utvorí rezonančná dutina, ktorá má podľa svojho utvárania a podľa podoby otvoru vlastný tón. Prítomnosťou vlastnosti vokálnosti sú charakterizované vokály a sonórne spoluhlásky. Neprítomnosťou vlastnosti vokálnosti sú charakterizované šumové konsonanty. Podľa týchto dvoch párov protikladových vzťahov sa fonémy spisovnej slovenčiny členia teda na tri triedy:

	V	V°
C	sonórne spoluhlásky	šumové spoluhlásky
C°	samohlásky	---

Spoluhláska /v/ má osobitné postavenie. V postavení pred znelou šumovou spoluhláskou na začiatku slova (aj po predpone), napr. *vdova*, *vždy* – *navždy*, *vbiť* – *povbiť*, *vzor* – *pravzor*, funguje ako znelá šumová úžinová spoluhláska v protiklade proti nezneléj šumovej spoluhláske /f/ (porov. na matici šumových spoluhlások na s. 76). V iných postaveniach sa však správa ako sonórna spoluhláska a má jej fonologické vlastnosti i spôsob spájania s inými fonémami (o tom porov. na s. 77).

Záväznou sprievodnou vlastnosťou k vlastnosti vokálnosti je vlastnosť znelosti /Vc/, ktorá je artikulačne daná kmitaním hlasiviek a akusticky zvukným znením zvuku. Táto vlastnosť je teda záväzne prítomná pri všetkých vokáloch a sonórnych konsonantoch. O tom, že táto vlastnosť má pri vokáloch a sonórnych spoluhláskach odlišnú platnosť ako pri znelých šumových konsonantoch, svedčí kombinatorika vokálov a sonórnych spoluhlások s neznelými šumovými spoluhláskami, ktorá je odlišná od kombinatoriky neznelých šumových spoluhlások so znelými šumovými spoluhláskami (Pauliny, 1975, 1975a).

J. Horecký (1975, s. 19, pozn. 21) má okrem príznaku konsonantnosti /CSN/ a vokálnosti /VOC/ aj príznak sonórnosti /SNR/, ktorý pokladá za základný. Vo svojej klasifikácii používa zámerne označenie príznakov veľkými písmenami a bez zátvorky, aby zvýraznil, že mu „nejde o foneticky (t. j. akusticky alebo artikulačne, resp. percepčne) motivované príznaky, ale skôr o klasifikačné hľadisko“. Preto pri tlmočení jeho stanoviska používame jeho spôsob označenia. Podľa prítomnosti alebo neprítomnosti

príznaku *SNR* sa J. Horeckému fonémy slovenského jazyka delia na vokály a sonoranty z jednej strany a na šumové (turbulentné) z druhej strany. Fonémy s vlastnosťou *+SNR* sa mu ďalej členia podľa prítomnosti alebo neprítomnosti vlastnosti *VOC* na *+VOC*, ku ktorým patria vokály a */r l/* a na *-VOC*, ku ktorým patria nosové spoluhlásky a konsonant */j/*. Zараdenie fonémy */ɾ/* nie je u J. Horeckého jasné. Ako vidieť, vlastnosti *+SNR* majú podľa J. Horeckého tie fonémy, ktoré podľa nášho členenia majú vlastnosť */V/*, teda vokály a sonórne spoluhlásky. Vlastnosti *+VOC* majú podľa J. Horeckého vokály a likvidy — s výnimkou konsonantu */ɾ/* —, pretože vystupujú ako nositele slabičnosti, kým vlastnosť *-VOC* majú nové konsonanty a konsonant */j/* preto, lebo nevystupujú vo funkcii nositeľov slabičnosti (Horecký, 1972, s. 48; 1975, s. 20).

Ak teda vlastnosť *+SNR* má u J. Horeckého dostačujúce fonetické zdôvodnenie (artikulačné i akustické), vlastnostiam *VOC* a *CNS* takéto zdôvodnenie chýba. Na prítomnosť alebo neprítomnosť týchto vlastností sa usudzuje podľa fungovania v jazyku (slabičná alebo neslabičná funkcia). Prečo sú fonémy */r l/* súčasne *+VOC* i *+CSN*, nie je vo výklade J. Horeckého dostatočne argumentované, hoci jeho pohnútky pre takéto tvrdenie sú zrejmé. K takémuto riešeniu viedla J. Horeckého snaha odlišiť vokály (*-CSN*) od foném */r l/* (*+CSN*) a konsonanty */r l/* (*+VOC*) od ostatných sonórnych spoluhlások, ktoré sú *-VOC*. Pretože podľa východiska J. Horeckého majú binárne diferencie príznaky platnosť čisto klasifikujúcich elementov, nemožno mu z hľadiska jeho teórie nič namietat. Pretože však my vychádzame z názoru o paralelnosti vlastností rečového segmentu (resp. segmentov) a fonémy, treba nám ukázať, že sonórne spoluhlásky majú aj z fonetickej stránky príslušné koreláty fonologickej vlastnosti vokálnosti */V/*. Z artikulačnej stránky je to zrejmé. Všetky sonórne spoluhlásky sú charakterizované prítomnosťou rezonátora, v ktorom sa formuje tón. A ostatné výskumy zvukovej stavby spisovnej slovenčiny (Dvončová — Jenča — Kráľ, 1969) bezpečne ukazujú, že nielen spoluhlásky *[r l]*, ale aj spoluhlásky *[m n ň j ʎ]*, ba v istých prípadoch aj spoluhláska *[v]*, sú zreteľne sonórne, majú jasne formantovú štruktúru, teda vlastnosť vokálnosti im nemožno uprieť len preto, že nefungujú ako nositele slabičnosti. Porov.: „spoluhláska *[m]* má vysoký stupeň sonórnosti“, „šumová zložka *[m]*, ak vôbec vzniká, (je) veľmi slabá“ (s. 75). „Vysoký stupeň sonórnosti *[n]* vyplýva z otvorenosti artikulačného traktu cez nosovú dutinu počas ústneho záveru a zo slabosti alebo i absencie explozívneho šumu“ (s. 80). „Fonačný prúd (pri *[ň]*, pozn. E. P.) prechádza cez uvoľnenú nosovú dutinu, preto má vysoký stupeň sonórnosti“ (s. 93). „Má (*[ɾ]*, pozn. E. P.) zreteľnú formantovú skladbu“ (s. 95). „Ani spektrogramy ani oscilogramy neukazujú na prítomnosť intenzívnych šumov“ (pri *[j]*, pozn. E. P.) (s. 96). Treba však

uviesť, že sonórna charakteristika [j] nie je v Atlase slovenských hlások taká výrazná ako pri nazálach. Ale možno jednako bezpečne uviesť, že fonetický korelát vokálnosti je zrejmý aj pri ostatných sonórnych spoluhláskach, nielen pri [r l]. O slabičnej platnosti sonórnych spoluhlások [r l] treba hovoriť osobitne.

III. Ďalej nasledujú fonologické protiklady a vlastnosti, ktoré sú rozmanitým spôsobom spoločné šumovým a sonórnym spoluhláskam.

3. Úžinovosť — záverovosť, resp. neokluzívnosť — okluzívnosť, kontinuálnosť — nekontinuálnosť ($C_n - C_n^0$). Fonologický protiklad úžinových konsonantov proti záverovým vystupuje pri všetkých šumových konsonantoch:

/f/ — /p/	/s/ — (/c/ — /t/)	/š/ — (/č/ — /t/)	/x/ — /k/
/v/ — /b/	/z/ — (/z/ — /d/)	/ž/ — (/ž/ — /ď/)	/h/ — /g/

Táto vlastnosť je stála, neneutralizovateľná. Artikulačne je tento protiklad daný v podstate druhom priehrady (prekážky). Pri úžinových spoluhláskach nie je cesta artikulačného prúdu celkom uzavretá, je len zúžená, a akustická vlastnosť vyplývajúca z tohto druhu priehrady je potom charakterizovaná ako trenie. Oproti tomu pri záverových spoluhláskach je cesta artikulačnému prúdu celkom uzavretá a akustické vlastnosti vyplývajúce z tohto druhu priehrady vznikajú naraz ako explózia, razenosť. Medzi záverové zaraďujeme aj afrikáty (semiokluzívy — polozáverové), ktoré nie sú razené, pri zrušení ich záveru nevzniká explózia. Odlíšny charakter ich vlastnosti záverovosti je daný prítomnosťou vlastnosti sykavosti. O tom ďalej.

No okrem základného rozdielu v druhu priehrady je medzi záverovými a úžinovými často aj menší rozdiel v mieste a ráze priehrady. Napr. pri perných spoluhláskach sú záverové obojperné (bilabiálne), kým úžinové sú labiodentálne. Úžina je pri nich veľmi malá. Avšak záverové i úžinové perné spoluhlásky sa ponímajú len ako perné. Fonologicky sú dané vlastnosťami /Cp⁰ Gr/ (pozri vlastnosti č. 4, 5) a rozdiel v mieste a ráze prekážky (a z toho vyplývajúci akustický efekt) nie je korelátom nijakej fonologickej vlastnosti. Je to však záväzná sprievodná vlastnosť úžinových spoluhlások oproti záverovým perným spoluhláskam. Rovnako tak medzi hláskami [h] a [g] je artikulačný rozdiel nielen v tom, že spoluhláska [h] je úžinová, kým spoluhláska [g] je záverová, ale je rozdiel aj v mieste artikulácie, lebo spoluhláska [g] sa artikuluje na zadnom podnebí a spoluhláska [h] sa artikuluje v hrtane. Jednako však tento artikulačný a z neho vyplývajúci akustický rozdiel sa vníma len v rámci protikladu úžinovej a záverovej spoluhlásky, ktoré obe majú fonologické vlastnosti /Cp Gr/.

Podobne je rozdiel v mieste artikulácie medzi predodasnovými [š], [ž] a dasnovopodnebnými [t], [d], a jednako sa príslušné dvojice chápu ako úžinovú proti záverovým.

Tieto sprievodné záväzné artikulačné a akustické rozdiely sú dôležité ako súčasť fonetického korelátu stáleho a neutralizovaného protikladu /Cn – Cn°/ medzi príslušnými úžinovými a záverovými párovými spoluhláskami.

Niekedy, ba najčastejšie sa protiklad /Cn – Cn°/ pokladá za jestvujúci aj pri sonórnych spoluhláskach. Napr. už autori Fundamentals (s. 30) vidia pri fonéme /r/ vlastnosť /Cn°/, kým pri fonéme /l/ vidia vlastnosť /Cn/. M. I. Lekomceva (1968, s. 156–157) pokladá slovenské fonémy /m n ň r/ za fonémy s vlastnosťou /Cn°/, kým fonémy /l ʀ j/ pokladá za fonémy s vlastnosťou /Cn/. J. Horecký (1968, s. 270) pokladá fonémy /l j/ za úžinovú, fonémy /m n ň r/ pokladá za záverové a pri fonéme /ʀ/ pokladá tento príznak za fonologicky irelevantný. V ďalších prácach sa o tomto protiklade pri sonórach nevyslovuje, hovorí o ňom len pri „vlastných konsonantoch“ (Horecký, 1972, s. 51; 1975, s. 22). Vlastnými konsonantmi myslí šumové konsonanty, ako vyplýva zo súvislosti. Sám som tiež pokladal protiklad /Cn – Cn°/ pri sonórach za fonologicky irelevantný (Pauliny, 1968, s. 65–66).

Z fonetického hľadiska sa hlásky [m n ň ŋ] práve tak ako aj labiodentálna spoluhláska [m] pokladajú pri klasifikácii za záverové spoluhlásky a hlásky [v ʋ r l ʀ] a úžinovú spoluhlásku [n] za úžinovú spoluhlásku (Dvončová – Jenča – Král, 1969, s. 57). Ale pri opise artikulácie jednotlivých hlások nie je situácia v uvedenej práci už taká jednoznačná. Záver pri spoluhláskach [m ň] sa charakterizuje ako veľmi slabý (s. 74–75, 93–94), pri labiodentálnom [m] nemusí byť záver nepriestupný (s. 77) a pri konsonante [n] je dokonca aj úžinovú variant (s. 84–85). Ani konsonant [ŋ] nemá vlastný záver, pretože jeho záver sa prejavuje na závere nasledujúceho konsonantu [k g]. Otázka, či spoluhlásky [r l ʀ] treba pokladať za záverové alebo za úžinovú, by mohla vyvolať dlhú, ale celkom neužitočnú diskusiu, pretože obidva konsonanty pri svojej artikulácii utvárajú aj záver, aj úžinu. Ani konsonant [j] sa nemôže jednoznačne určovať ako úžinovú spoluhlásku, lebo miesto úžiny je veľmi nestále, jej šírka nápadne nestála, ba aj postavenie jazyka je často rovnaké ako pri vokále [i], teda samotná úžina je veľmi neurčitej kvality (s. 95–96). Okrem toho je pre artikuláciu spoluhlásky [j] „zvlášť dôležitý artikulačný pohyb vo vrcholovej fáze“ a „spôsob artikulácie, ktorý vidíme v opísanom pohybe“ (s. 96). Aj pri spoluhláske [v], ktorá v kombinatorike vystupuje niekedy ako sonórna spoluhláska, vlastne ťažko rozhodnúť, či ide o nedokonalý záver alebo o veľmi tesnú úžinu. Pre variant [ʋ] sa dokonca zisťuje: „V pohybovej výstavbe tejto hlásky možno nájsť črty, ktoré pripomínajú artikuláciu [j].“

Pri [j] vykonáva jazyk trecí pohyb... Pri [ɥ] vykonajú podobný pohyb pery. Dotiahnutie bilabiálnej úžiny a jej bezprostredné nasledujúce zväčšovanie tvoria artikulačný vrchol tejto hlásky“ (s. 76).

Z uvedeného vyplýva, že pri sonórnych konsonantoch je pre artikuláciu dôležitá prítomnosť prekážky (priehrady), ktorá je predpokladom pre vznik šumu. Toto je teda artikulačný i akustický korelát toho, čo je dôležité pri sonórnych spoluhláskach pre fonologickú vlastnosť konsonantnosti /C/. Táto prekážka sa podľa povahy konsonantu niekedy realizuje ako záver, niekedy ako úžina, niekedy sa môže realizovať jedným alebo druhým spôsobom a niekedy vôbec ťažko rozhodnúť, či ide o úžinu alebo o záver. Pri sonórnych konsonantoch teda neexistuje fonologický protiklad /Cn – Cn^o/, ale iba prítomnosť prekážky a z toho vznikajúci šum sú fonetickými korelátmi fonologickej vlastnosti /C/.

4. Kompaktnosť – difúznosť /Cp – Cp^o/. Ako sa uvádza už v základnej práci R. Jakobsona a M. Halleho (1956, s. 29), vlastnosť /Cp/ majú fonémy, ktorých fonetické koreláty sa artikulujú v zadnej časti ústnej dutiny (palatálne a velárne spoluhlásky a v slovenčine aj hrtanová spoluhláska [h]). Vlastnosť difúznosti majú spoluhlásky, ktorých koreláty sa artikulujú vpredu ústnej dutiny (ďasnové, zubné a labiálne spoluhlásky). Z akustického hľadiska sú pre charakteristiku konsonantov dôležité formantové prechody susedných vokálov, najmä smerovanie F₂ pred príslušným konsonantom a za ním. V Atlase slovenských hlások (1969) sa konsonanty skúmajú výhradne v postavení medzi samohláskami [a]. To síce obraz zjednodušuje a skresľuje v neprospech toho, čo chceme dokazovať, no i tak zo sonagramov jasne vychodí, že F₂ vokálov [a] pred konsonantom a za konsonantom pri konsonantoch [p b v f m t d s z c ʒ n l r] smeruje nízko, kým pri konsonantoch [t ɖ š ž č ʃ ň ĺ j] smeruje vyššie alebo zreteľne vysoko. Výnimkou je iba vodorovné smerovanie F₂ pri spoluhláske [h]. Inštruktívne je najmä porovnanie vokálov [a] v dvojiciach [t – t], [d – ɖ], [n – ň], [s – š], [z – ʒ], [c – č], [ʒ – ʃ], [l – ĺ], [p – k], [b – g], [f – x]. Takéto porovnanie ukáže oprávnenosť tohto akustického kritéria. Porov. obdobnú situáciu na schémach sonagramov francúzskych spoluhlások u P. Dellatre (1970, s. 36).

5. Tuposť – ostrosť, gravisovosť – akúťovosť /Gr – Gr^o/. Artikulačne sú konsonanty s vlastnosťou /Gr/ charakterizované tým, že sa tvoria na okrajoch ústnej dutiny. Patria sem teda perné a velárne konsonanty. Konsonanty s vlastnosťou /Gr^o/ sú artikulačne charakterizované tým, že sa tvoria v strede ústnej dutiny. Patria sem teda zubné, ďasnové a palatálne spoluhlásky.

Akustická charakteristika tohto dištinktívneho príznaku sa javí menej výrazná. Možno síce na základe bezprostredného vnímania intuitívne tvr-

diť, že zvuky [p f k x] sú „tupé“ na sluchový dojem, kým zvuky [t s t̥ š] sú na sluchový dojem „ostré“, ale na sonagramoch odpovedá tomuto dojmu výrazne iba jeden fakt, ktorý sa súhrnne uvádza v knihe o spektrografickej analýze slovenských hlások (1968) na s. 246–247 a potom v dokumentačnom materiáli príležitostne na rôznych miestach knihy. Je to vlastnosť tzv. „vysokého tónu“. Táto vlastnosť sa na uvedenom mieste pripisuje hláske, ktorá má aspoň jeden výrazný intenzitný vrchol v oblasti nad 3000 c/s. Ako materiál ukazuje, práve hlásky [t d t̥ c ʒ č ž s z š ž] majú tzv. vlastnosť vysokého tónu, kým hlásky [p b k g f v x] majú vlastnosť „nevysokého tónu“. A tak zvýšená intenzita v oblastiach nad 3000 Hz je akustickým korelátom fonologickej vlastnosti /Gr^o/, kým intenzita v nižších frekvenciách ako 3000 Hz je akustickým korelátom fonologickej vlastnosti /Gr/.

6. **Znelosť – neznelosť** /Vc – Vc^o/. Fonologický protiklad /Vc – Vc^o/ je pri všetkých šumových konsonantoch:

/p/ – /b/	/t/ – /d/	/t̥/ – /d̥/	/k/ – /g/
/f/ – /v/	/s/ – /z/	/š/ – /ž/	/x/ – /h/
	/c/ – /ʒ/	/č/ – /ž/	

Protiklad /Vc – Vc^o/ je pri šumových spoluhláskach neutralizovateľná vlastnosť. Pri fonémach /f/ – /v/ je to v istých pozíciách neutralizovateľná vlastnosť, fonéma /v/ sa teda v istých pozíciách správa ako šumová spoluhláska, ale zasa v istých pozíciách sa fonéma /v/ správa ako sonórna spoluhláska. Pozri o tom na s.

Artikulačne je vlastnosť /Vc/ podmienená kmitaním hlasoviek počas artikulácie hlásky; akusticky sa to prejavuje väčšou zvučnosťou znelých spoluhlások, ale ich menšou intenzitou.

Pri sonórnych spoluhláskach je vlastnosť znelosti záväznou sprievodnou fonologickou vlastnosťou k vlastnosti vokálnosti, ako sa o tom už hovorilo na s.

IV. Ďalšie fonologické protiklady sú špecifické alebo pre šumové spoluhlásky alebo pre sonórne spoluhlásky.

7. **Sykavosť – nesykavosť, sibilantnosť – nesibilantnosť** /Sib – Sib^o/. Protiklad vlastnosti nesykavosti proti vlastnosti sykavosti sa vyskytuje pri šumových konsonantoch s vlastnosťou /Gr^o/, a to pri záverových i pri úžinových.

Vlastnosť /Sib^o/ majú fonémy /t d t̥ c ʒ č ž/, vlastnosť /Sib/ majú fonémy /s z š ž c ʒ č ž/. V protikladoch sú ponajprv sykové spoluhlásky úžinové /Sib Cn/ proti sykavým spoluhláskam záverovým /Sib Cn^o/, teda /s – c/, /z – ʒ/, /š – č/, /ž – ž/ a potom sykové spoluhlásky proti nesykavým spoluhláskam, teda:

/s - c/ - /t/
/z - 3/ - /d/

/š - č/ - /t/
/ž - ž/ - /d/

Sibilantnosť je daná pri fonémach /s z š ž/ ako každá vlastnosť úžinovosti: artikulačne neúplnou prekážkou (úžinou), pri ktorej vzniká trený zvuk, šum. To je akustický korelát tejto vlastnosti. Pri úžinových sykavých spoluhláskach je tento šum typicky silný a skutočne sykavý. Pri záverových sykavých spoluhláskach sa úplná prekážka (záver) neruší explóziou, ale mäkkým prechodom cez úžinu, takže aj pri záverových sykavých spoluhláskach je akusticky výrazná sykavosť.

U J. Horeckého (1975, s. 22–23) sa hodnotia záverové spoluhlásky ako +OCL; aj konsonanty /c 3 č ž/ majú túto vlastnosť. Ale vlastné explozívny majú ešte vlastnosť +PLV (dištingtívny príznak plozivnosti), kým semio-kluzívy /c 3 č ž/ nemajú vlastnosť plozivnosti. Spoluhlásky /s z š ž/ sa u J. Horeckého hodnotia ako ostatné úžinové spoluhlásky. M. I. Lekomceva (1968, s. 156–157) tu pracuje s pojmom „jarkosť“ /St/, teda vychádza z Jakobsonovho protikladu „strident – mellow“. Príznak /St/ majú podľa nej v slovenčine nielen fonémy /s z c 3 š ž č ž/, ale aj fonémy /f v/. Proti tomu v staršej kolektívnej práci, na ktorej sa aj sama zúčastnila, sa vlastnosť „jarkosť“ priznáva v slovenčine len fonémam /c 3 č ž/ proti fonémam /t d t̥ d̥ s z š ž/ (Lekomceva a i., 1963, s. 469). Ani jedno z uvedených delení sa nekryje s naším.

Celkove možno vystihnúť protiklady, ktorými sa podľa nášho členenia vyznačujú v slovenčine konsonanty, ktoré majú vlastnosť /Gr^o/, takto:

		Cn		Cn ^o	
		Vc ^o	Vc	Vc ^o	Vc
Sib	Cp ^o	/s/	/z/	/c/	/3/
	Cp	/š/	/ž/	/č/	/ž/
Sib ^o	Cp ^o			/t/	/d/
	Cp			/t̥/	/d̥/

Medzi týmito konsonantmi sú možné dvojake vzťahy:

1. Vzťah úžinovej spoluhlásky proti záverovej spoluhláske, teda vzťah typu:

/s/ - /c - t/

2. vzťah nesykavej spoluhlásky proti sykavej spoluhláske, teda vzťah typu:

/t/ — /c — s/

Keď vystupuje kontrast „úžinová spoluhláska — záverová spoluhláska“, keď teda je na mieste neutralizujúcej fonémy záverová spoluhláska tejto skupiny, vtedy vlastnosť sykavosti nevystupuje, t. j. nevystupuje v tom zmysle, že by nastávala neutralizácia protikladu sykavosti. Ide o kontrasty typu /s — c/, /s — t/. Vtedy ide o spojenie úžinovej a záverovej spoluhlásky, ktoré je v slovenčine v tej istej slabike bežné (napr. *sk-*, *zg-*, *sp-*, *zb-*).

Ale keď vystupuje kontrast „nesykavá spoluhláska — sykavá spoluhláska“, resp. „sykavá záverová spoluhláska — sykavá úžinová spoluhláska“, vtedy vlastnosť sykavosti vystupuje, t. j. vystupuje v tom zmysle, že nastáva neutralizácia protikladu /*Si*^o — *Sib*/. Ide o prípady typu /t — s/, /c — s/. Viacej o tom pri neutralizácii.

8. Orálnosť — neorálnosť /*Or* — *Or*^o/ je fonologický protiklad platný pre všetky sonórne konsonanty. Je to základný protiklad, ktorý je artikulačne daný prítomnosťou rezonátora a akusticky jestvovaním tónu. Prítomnosť rezonátora a jestvovanie tónu je fonetickým korelátom vlastnosti /*V*/, ktorá je pri všetkých sonórnych spoluhláskach. Vlastnosťou orálnosti sú charakterizované sonórne spoluhlásky /*r l ʀ j*/, nedostatkom tejto vlastnosti sú charakterizované nosové spoluhlásky /*m n ŋ*/ a v niektorých pozíciách aj konsonant /*v*/.

Orálne sonórne spoluhlásky sú charakterizované prítomnosťou, resp. neprítomnosťou ešte jednej vlastnosti:

9. Laterálnosť — nelaterálnosť /*Lt* — *Lt*^o/. Spoluhlásky /*l — ʀ*/ majú vlastnosť laterálnosti /*Lt*/, spoluhlásky /*r j*/ túto vlastnosť nemajú /*Lt*^o/.

Spoluhlásky s vlastnosťou /*Lt*/ sú foneticky charakterizované jestvovaním rezonančnej dutiny v ústnej dutine, a to po bokoch jazyka. Tým je foneticky podmienená vlastnosť /*V*/. Okrem toho utvára špička, resp. predná časť jazyka záver, resp. úžinu. Tým je foneticky podmienená vlastnosť /*C*/. Po zrušení priehrady sa ozýva charakteristický l-ový zvuk vokálického charakteru (bez šumu alebo s malou mierou šumu; porov. Dvončová — Jenča — Kráľ, 1969, s. 87).

Vibrantná spoluhláska /*r*/ je foneticky charakterizovaná jestvovaním rezonátora v ústnej dutine. Táto rezonančná dutina sa tvorí v priestore medzi jazykom a tvrdým a mäkkým podnebí. Prítomnosťou tohto rezonátora je foneticky podmienená vlastnosť /*V*/. Vlastnosť /*C*/ je foneticky podmienená záverom, resp. tesnou úžinou, ktorá sa utvára kmitaním špičky jazyka. Priehradá sa uskutočňuje raz alebo viac ráz. Kmitaním špičky jazyka sa dosahuje hrčivý, vibrujúci akustický dojem.

Typickou orálnou sonórnou spoluhláskou je fonéma /j/. Fonologicky je bezpečne určená len prítomnosťou vlastností /V/, /C/ a /Gr^o/. Jej ďalšie určenie ako fonémy s prítomnosťou vlastností /Cp/ foneticky nie je celkom určité, lebo artikulačné miesto úžiny môže byť aj na alveolách, aj na tvrdom podnebí (Dvončová — Jenča — Kráľ, 1969, s. 95). Ale tradične sa zaraďuje medzi „mäkké“ spoluhlásky, teda medzi spoluhlásky typu /t, d, š.../, a tak sa jej dáva vlastnosť /Cp/. Prítomnosť vlastností vokálnosti a neprítomnosť vlastností tuposti /V Gr^o/ je artikulačne podmienená tým istým postavením jazyka ako pri vokále [i], teda utvorením rezonančnej dutiny toho istého tvaru. Prítomnosť vlastností konsonantnosti je daná artikulačným pohybom jazyka vo vrcholovej fáze. „Je to trecí pohyb tesne pred okamihom maximálnej striktúry i počas striktúry a aj pohyb pri prechode k nasledujúcej hláske.“ „Pri artikulácii [j] nie je podstatné miesto artikulácie a veľkosť úžiny a pre jeho auditívnu poznateľnosť absolútna miera treceho šumu, ale spôsob artikulácie, ktorý vidíme v opísanom pohybe“ (s. 96). Obdobne hovorí o artikulácii [j] aj F. Trávníček (1948), že „zvuk se ozve až tehdy, když koneček jazyka malinko kmitne shora dolů“. Z tejto formulácie som vychádzal aj sám (Pauliny, 1961, s. 12). Akusticky takto vzniká spoluhláska s úžinou, s tónom, bez výrazného šumu. Konsonant [j] nemá vlastnosť laterálnosti.

Neorálne spoluhlásky by bolo možné stotožniť s nazálnymi spoluhláskami /m n ň/, ale v niektorých prípadoch treba hodnotiť ako sonórnu aj spoluhlásku /v/, preto je potrebné rozoznávať ešte ďalší protiklad, a to protiklad

10. nazálnosť — nenazálnosť /N — N^o/.

Všetky neorálne sonórne spoluhlásky sú proti orálnym charakterizované z artikulačnej stránky tým, že sa miestom rezonátora a miestom prekážky nezhodujú. Pri nosových spoluhláskach je rezonátor v nosovej dutine a prekážka je alebo na perách (pri [m]), alebo na niektorom mieste ústnej dutiny (pri [n ň]). Pri konsonante [v] je rezonátor v ústnej dutine a prekážka je na perách. Pri [v] ide o zvláštny druh úžiny, pretože zvuk sa ozve len pri oddialení dolnej pery od horných zubov. Táto zvláštnosť je jasne badateľná pri hláske [ʋ], ktorá je variantom fonémy /v/. Tento pohyb pier pri [v], resp pri [ʋ] je obdobný pohybu jazyka pri [j] (Dvončová — Jenča — Kráľ, 1969, s. 76).

Spoluhláska /v/ má teda v slovenčine dva vidy. Je to dané jej kombinatorikou. V istých pozíciách vystupuje ako nepárová sonórna spoluhláska (to je jej praslovanské dedičstvo), v iných pozíciách je šumovou spoluhláskou (to je výsledok vývinu v slovenčine). Vlastností sonórnej spoluhlásky má na začiatku slova pred samohláskou, vnútri slova medzi samohláskami (tento typ predstavuje Atlas slovenských hlások v opise na s. 76—

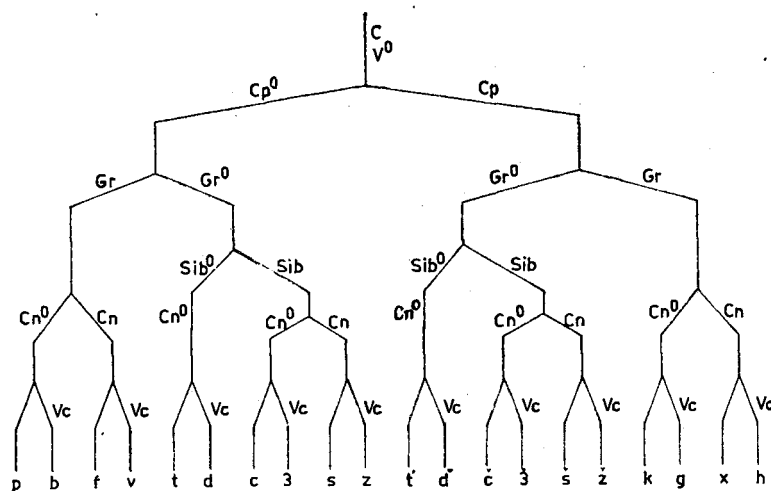
77 a na tabuľke č. 26), v slove po šumovej spoluhláske (znelej alebo neznelej) a pred samohláskou a na začiatku slova pred sonórnymi spoluhláskami /r l ʎ/. V týchto prípadoch ide foneticky o labiodentálne [v] so zreteľnou formantovou štruktúrou (pozri sonagram v Atlase slovenských hlások, tabuľka č. 26). V postavení na konci zatvorenej slabiky (morfémy) po vokále ide dokonca o bilabiálny variant a jej sonórny charakter je aj z fonetickej stránky výraznejší (s. 76). Spoluhláska /v/ ako sonórna spoluhláska je v istom zmysle zrkadlovým obrazom fonémy /j/, ako sa to ukazuje na tabuľke sonórnych konsonantov.

Okolnosť, že orálne sonóry /r l ʎ j/ majú rezonátor v ústnej dutine, teda prítomnosť vlastnosti /V/ je pri nich podmienená rezonančnou dutinou na tom istom mieste, ako majú vokály, činí tieto spoluhlásky blízke vokálom. Preto za istých okolností sa stávajú niektoré orálne sonórne konsonanty nositeľmi slabičnosti ako vokály (v slovenčine sú to fonémy /r l/ v nárečiach niekedy namiesto /l/ je to /ʎ/). Fonéma /j/ je zasa príbuzná vokálu /i/. Ba aj artikulačný a akustický korelát fonémy /v/ má príbuzný vokál /u/, pretože [v] má rezonátor v ústnej dutine, ibaže prekážka nie je v ústnej dutine. Pre vznik slabičnosti pre fonému nie je teda potrebná nijaká osobitná vlastnosť slabičnosti, ako sa niekedy proklamuje. Fungovanie fonémy ako slabičnej sa podmieňuje predovšetkým jestvovaním rezonátora v ústnej dutine. Ale o tom treba hovoriť osobitne.

Tá okolnosť, že spoluhlásky [m v] majú prekážku mimo ústnej dutiny, „upevňuje“ v ich dištinkatívnych protikladoch vlastnosť /C/. Preto spoluhlásky [m v] môžu stáť v takých postaveniach, v ktorých nemôžu stáť iné sonórne spoluhlásky (začiatok slova pred inou sonórnou spoluhláskou, najmä pred /r l ʎ/, napr. *mráz, mladý, vliecť, vládaf, vrana, vnuk*). Pritom akusticky „spoluhláska [m] má vysoký stupeň sonórnosti. Patrí ku skupine sonór, ktoré tvoria prechod medzi samohláskami a spoluhláskami“ (Dvončová – Jenča – Kráľ, 1969, s. 75).

	f	v	p	b	s	z	c	ʒ	t	d	ʃ	ʒ	č	ž	t	ď	x	h	k	g
Sib					+	+	+	+	—	—	+	+	+	+	—	—				
Vc	—	+	—	+	—	+	—	+	—	+	—	+	—	+	—	+	—	+	—	+
Gr	+	+	+	+	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+	+	+	+
Cp	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Cn	+	+	—	—	+	+	—	—	—	—	+	+	—	—	—	—	+	+	—	—
V	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
C	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+

Matrica šumových konsonantov
v spisovnej slovenčine

Strom šumových konsonantov v spisovnej slovenčine

	m	v	n	r	l	ň	ɾ	j
N	+	—	+	—	+	+	+	—
Lt	—	—	—	+	+	—	+	+
Or	—	—	—	—	—	—	—	—
Vc	o	o	o	o	o	o	o	o
Gr	+	+	—	—	—	—	—	—
Cp	—	—	—	—	—	+	+	+
Cn	o	o	o	o	o	o	o	o
V	+	+	+	+	+	+	+	+
C	+	+	+	+	+	+	+	+

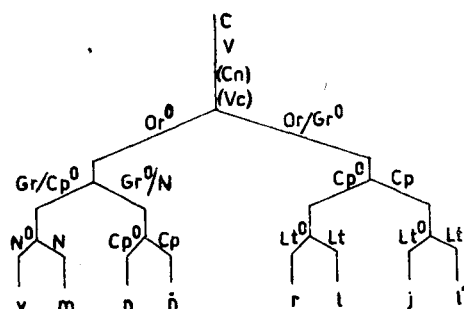
Matrica sonórnych konsonantov v spisovnej slovenčine

Značkou + sa označuje prítomnosť príslušnej fonologickej vlastnosti. Značkou — sa označuje neprítomnosť príslušnej fonologickej vlastnosti alebo prítomnosť polárne kontrastnej fonologickej vlastnosti. Značkou o sa označuje záväzne prítomná sprievodná fonologická vlastnosť. Prázdna kolonka značí neprítomnosť príslušného fonologického protikladu.

Na záver možno povedať asi toľkoto:

1. Pre všetky fonémy platia fonologické protiklady /C/ a /V/. Vlastnosť /C/ je daná hlavne protikladom /Cn — Cn⁰/, ktorého fonetický korelát je

Strom sonórnych konsonantov v spisovnej slovenčine

z akustickej stránky prekážka (prie-
hrada). Prekážka sa pri šumových
spoluhláskach javí alebo ako záver
alebo ako úžina a akusticky ako
výbuch vznikajúci zrušením záveru
(prudké alebo pozvoľné) alebo ako
frikatívnosť. Pri sonórnych spolu-
hláskach ide o prekážku vôbec. Pri-

tomnosťou protikladu $/Cn - Cn^{\circ}/$ (pri šumových spoluhláskach) alebo prí-
tomnosťou vlastnosti $/Cn/$ vo všeobecnosti (pri sonórnych spoluhláskach)
sú podmienené protikladné vlastnosti $/Cp - Cp^{\circ}/$ a $/Gr - Gr^{\circ}/$, lebo arti-
kulačnými korelátmi týchto vlastností sa určuje miesto prekážky a teda
miesto fonetického korelátu protikladu $/Cn - Cn^{\circ}/$.

2. Protiklad $/Vc - Vc^{\circ}/$ je pri šumových spoluhláskach prítomný ako
dištingtívny fonologický protiklad. Pri sonórnych spoluhláskach je vlast-
nosť $/Vc/$ prítomná ako záväzná sprievodná vlastnosť k vlastnosti $/V/$.

3. Prítomnosť vlastnosti $/V/$ je pri sonórnych spoluhláskach foneticky
daná prítomnosť rezonátora v ústnej alebo nosovej dutine. Rozdielnosť
v mieste a podobe rezonátora je fonetickým korelátom vlastností: $/Or -$
 $Or^{\circ}/$, $/Lt - Lt^{\circ}/$ a $/N - N^{\circ}/$, ktoré sú vlastné len sonórny konsonantom.

Literatúra

- BONDARKO, L. V. — ZINDER, L. R.: Issledovanie fonetiki. In: Osnovy teorii
rečevoj dejatel'nosti, Moskva 1974, s. 154.
DVONČOVÁ, J. — JENČA, G. — KRÁL, A.: Atlas slovenských hlások. 1. vyd.
Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1969. 108 + [120] s.
HORECKÝ, J.: Fonologický systém spisovnej slovenčiny. Slovenská reč, 33, 1968,
s. 270.
HORECKÝ, J.: Fonologičeskaja sistema slovackogo literaturnogo jazyka. Voprosy
jazykoznanija, 1972, č. 1, s. 46—53.
HORECKÝ, J.: Generatívny opis fonologického systému spisovnej slovenčiny. In:
Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikianae. Jazykovedný zborník. 4. Red.
L. Novák. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1975, s. 5—41.
JAKOBSON, R. — HALLE, M.: Fundamentals of Language. 'S-Gravenhage, 1956.
LEKOMCEVA, M. I. — SEGAL, D. M. — SUDNIK, T. M. — ŠUR, S. M.: Opyt
postrojenija fonologičeskoj tipologii blizkorodstvennyh jazykov. In: Slavianskoje
jazykoznanije, Moskva 1963, s. 423—478.
LEKOMCEVA, M. I.: Tipologija struktur sloga v slavianskich jazykach. Moskva,
Nauka 1968, 224 s.
PAULINY, E.: Fonológia spisovnej slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Slovenské peda-
gogické nakladateľstvo 1961. — 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické naklada-
teľstvo 1968.

- PAULINY, E.: Die phonologischen Eigenschaften der Sonorlaute im Slowakischen. Wiener slavistisches Jahrbuch, 21, 1975, s. 214—218.
- PAULINY, E. (1975a): Protiklad znelosť — neznelosť v stavbe slova a tvaru v slovenčine. Slovenská reč, 40, 1975, s. 257—258.
- ROMPORTL, M.: Zvukový rozbor ruštiny. Praha 1962, s. 185 n.
- TRÁVNÍČEK, Fr.: Mluvnice spisovné češtiny. Část 1. Praha, Melantrich 1948, s. 61.
- DELLATRE, P.: Des indices acoustiques aux traits pertinents. In: Proceedings of the Sixth international Congress of Phonetic Sciences, Prague 1967. Red. B. Hála a i. Praha, Academia 1970, s. 35—47.

Ján Oravec

ZÁKLADNÉ ODPOROVACIE SÚVETIA

Významový vzťah viet v odporovacom súvetí sa v našich tradičných gramatikách obyčajne vymedzoval tautologicky. Podľa nich sa v odporovacom súvetí spájajú samostatné vety, ktoré si významovo odporujú. S tautológiou sa neuspokojuje Slovenská gramatika E. Paulinyho — J. Ružičku — J. Štolca (1968, aj všetky skoršie vydania). V druhej časti definície ju rozpisuje tak, že „druhá veta alebo obmedzuje platnosť prvej vety, alebo podstatne dopĺňa, niekedy aj vysvetľuje jej obsah“. Navyše dodáva, že do odporovacieho súvetia patrí podtyp s prípusťkovým odtienkom. Podobne hovorí i F. Trávníček (1949), že vety v odporovacom súvetí si obsahovo odporujú v trojakom zmysle: druhá veta prvú obmedzuje, úplne popiera, podstatne dopĺňa (niekedy tak, že vyjadruje jej kladný náprotivok). Treťou eventualitou, ktorú vyjadril spojením „podstatne dopĺňa“, F. Trávníček rozumie stupňovanie súvetia so spájacími výrazmi nejen — ale i, nejen — nýbrž (naopak), lebo stupňovacie súvetia nevyčlenil ako samostatný druh priradovacích súvetí. V. Šmilauer (1947) konštatuje, že odporovací vzťah je „značne rozmanitý“. Najčastejšie prípady sú: a) dve predstavy sa pokladajú za ťažko zlučiteľné, b) výpovede o dvoch veciach sú protikladné, c) tejže veci sa pripisujú dva znaky ťažko zlučiteľné (prechod k prípusťke), alebo dva znaky protikladné miestne, časovo, spôsobovo, najmä rôznej hodnoty, d) tá istá výpoveď sa jednej veci priznáva, druhej upiera. F. Kopečný (1958) tieto charakteristiky zhrnul do troch bodov. Podľa neho odporovacie spojenie je spojenie dvoch znakov ťažko zlučiteľných, alebo protikladných, alebo do protikladu stavaných. Berie teda do úvahy vzťahy z mimojazykovej skutočnosti gramaticky nespracované i spracované. Vo výpočte odtienkov odporovacieho vzťahu okrem základ-

ného vzťahu uvádza ešte odporovanie s odtienkom stupňovania a odstupňovania, s odtienkom obmedzovania, prípustky, s formálne podmienkovým vzťahom a prípady tzv. obráteného odporovania.

Novšie definície odporovacieho súvetia nadväzujú jednak na túto domácu tradíciu, jednak na najnovšie výsledky sovietskej jazykovedy. Sovietski syntaktici nečerpajú natoľko z akademickej gramatiky ruského jazyka z r. 1954, kde sa pri opise jednotlivých súvetí postupuje podľa morfológických, nie syntaktických kritérií (podľa jednotlivých spojok), čím sa syntaktická celosť jednotlivých druhov súvetí drobí, ale viacej využívajú vysokoškolskú učebnicu *Sovremennyj russkij jazyk* (1957), podľa ktorej odporovacie súvetia vyjadrujú dva druhy vzťahov: „otnošenija protivopostavlenija ili sopostavlenija, inokda s različnymi dobavočnymi odenkami (nesootvetstviya, ograničeniya, ustupki i dr.)“. Čiastočne sa nadväzuje aj na rozsiahlu štúdiu I. A. Popovovej (1950) o priraďovacom súvetí v ruštine, v ktorej je zvlášť podrobne spracované zlučovacie a odporovacie súvetie. Aj Popovová člení významové vzťahy viet v odporovacom súvetí na dvojce, lenže ich uvádza v opačnom poradí a s iným rozsahom než cit. učebnica, a to na „sopostaviteľnye otnošenija“ (s. 378–386) a „protiviteľnye otnošenija“ (s. 386–391), pričom každý z týchto vzťahov člení na niekoľko odtienkov.

Rovnaké poradie základných vzťahov (najskôr konfrontačné, potom odporovaco-obmedzovacie) zachoval aj J. Bauer (1970) a K. Svoboda (1972). Odtienky základných vzťahov (prípustkový, obmedzovací až výnimkový, kompenzačný, rektifikačný) každý z týchto autorov usporiadal inakšie.

Nazdávame sa, že pri členení všetkých priraďovacích súvetí je vhodnejšie pri každom druhu začínať opis typickými prípadmi, zreteľne odlišnými od iných druhov súvetí, až potom pokračovať prípadmi, ktoré hraničia s inými druhmi súvetí, alebo plynule prechádzajú do nich. To značí, že pri odporovacom súvetí uprednostňujeme poradie: 1. vlastné odporovacie vzťahy, 2. konfrontačné vzťahy. Ďalej sa vynára otázka hranice, po ktorú siahajú odporovacie vzťahy. Vhodné je odporovacie vzťahy vymedzovať širšie, a to najmä so zreteľom na prekrývanie sa odporovacieho súvetia najmä so zlučovacím súvetím. Túto otázku zásadnejšie riešili V. Šmilauer a F. Kopečný. Konštatujú, že odporovacie spojenie je spojenie dvoch pojmov (znakov) ťažko zlučiteľných. Na jednej strane sa ním odporovanie odlišuje od zlučovania, na druhej od vylučovania, ktorého podstatu zasa tvoria nezlučiteľné spojenia. Ani vymedzením „ťažko zlučiteľné“ sa nepokrývajú všetky vzťahy, ktoré sa dajú vyjadriť napr. základnou spojkou *ale*. V ruštine na také okrajové prípady (smerom k „prisojediniteľnym otnošenijam“) upozorňuje I. A. Popovová pri spojke *no*, ktorá môže zna-

menaf „boleje ili meneje rezkij perechod k novoj teme“. I v slovenčine pri spojke *ale* sú prípady, ktoré by bez nej mohli byť skôr zlučováním, prípadne juxtaopozíciou ako odporovaním. Ide o prípady, kde druhá myšlienka nie je predurčená prvou, nevyplyva z nej.

Sémantickú podstatu odporovacieho vzťahu na rozdiel od zlučovacieho vzťahu možno všeobecne naznačiť takto: Kým v zlučovacom súvetí sa myšlienkové obsahy asociujú na základe podobnosti prvkov v istom spoločnom rámci (vety vyjadrujú zložky jedného obrazu, jednej situácie...), zatiaľ v odporovacom súvetí sa myšlienkové obsahy asociujú na základe rozdielu, až kontrastu. I keď v okrajových prípadoch odporovací vzťah z konfrontácie samých vetných obsahov nevyniká, konštituuje ho, alebo aspoň dotvárajú odporovacie spojky.

Ani voči stupňovaciemu súvetiu nie je hranica odporovacieho súvetia bez prechodných prípadov. Vyplyva to zo samej podstaty odporovania. V odporovacom súvetí sa obsah druhej vety vždy vyzdvihuje, podčiarkuje, keďže ide o konfrontáciu s obsahom prvej vety. Preto aj základom stupňovacej spájacej dvojice *nielen — ale aj* (príp. *nie iba — ale aj*) sú výrazy *len, iba, ale*, ktoré samy môžu fungovať ako odporovacie spojky. Nie je tu potrebný osobitný spájací výraz, akým sa spájajú stupňovacie súvetia, čo susedia so zlučovacími, t. j. spojka *ba*. K. Svoboda konštatuje, že „věcně-obsahový vztah mezi větami v souvětí stupňovacím lze pojmut jako druh vztahu slučovaciho nebo odporovacího“ (s. 77).

Odporovacie súvetia sú vždy dvojčlenné, či už ide o konfrontačné súvetia, alebo o vlastné odporovacie súvetia. Dvojčlennosť vyplýva z významového vzťahu. Zdôrazňujú ju v najnovších prácach sovietski i juhoslovanskí bádatelia (porov. Toporišič, 1970). Napr. I. A. Popovová o nej pri vlastných odporovacích súvetiach píše: „Štruktúra priraďovacieho súvetia so spojkou *no* je vždy dvojčlenná a zatvorená, t. j. skladá sa z dvoch častí, stavaných vcelku proti sebe, pričom každá z častí môže byť tak jednoduchou, ako aj zloženou vetou; nijaká iná veta nevstupuje na rovnakej úrovni ako tretí „protivopostavľajemyj“ člen, no môže sa vsúvať do prvej alebo do druhej časti súvetia ako jej komponent (s. 386). Podobný stav zisťuje aj pri konfrontačných súvetiach.

Delenie odporovacích súvetí na dvoje — na vlastné odporovacie a na konfrontačné súvetia opierame jednak o protiklad zreteľnosť — uvoľnenosť odporovacieho vzťahu, jednak o dôsledky, ktoré z toho vyplývajú. V konfrontačných súvetiach totiž k odporovaniu často pristupujú rozmanité prí-slovkové odtienky (prípustky, kompenzácie, rektifikácie, časové...), t. j. prvky, ktoré sú cudzie čistej koordinácii.

Vlastné odporovacie súvetia

Deje viet vo vlastnom odporovacom súvetí sú v takom vzťahu, že druhý z nich je v širokom zmysle obmedzením prvého. Druhá veta prináša pre-kážku, námietku a pod., čím obmedzuje platnosť prvej (predchádzajúcej) vety tak vo všeobecnosti, ako aj z hľadiska hovoriaceho. Obmedzuje oblasť alebo stupeň platnosti prvej vety. Druhá veta významovo rozvíja obsah prvej vety v inom smere, ako by sa dalo čakať z obsahu prvej vety, alebo spĺňa ho v neočakávanej miere.

Vlastné odporovacie súvetia z gramatického hľadiska charakterizujú možnosť nezhody lexikálneho obsahu a gramatického usporiadania ich častí. Maximálne voľná štruktúra súvetí pripúšťa ľubovoľne použiť slovesné časy a slovesné spôsoby v obidvoch vetách (porov. i Grammatika sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka, 1970). Medzi členom prvej a druhej vety môže byť vzťah súčasnosti, následnosti, predčasnosti. Aj slovesné spôsoby sa vo vetách odporovacích súvetí kombinujú voľne.

Priame odporovanie sa vyjadruje spojkami *ale*, *no*, *lež*, *jednako*, *a*:

Po ťažkej robote je človek ustatý, *ale* z tváre i rúk žiari pokoj, tichý a vážny. (Plávka) — Nevrho pozrel na ňu, *no* spamätal sa hneď. (Jesenský) — V prvú chvíľu skoro zaplakala, *lež* nedala to najavo. (Čajak)

Odporovací vzťah medzi vetami sa môže zvýrazňovať: a) lexikálne, a to obsahom prísudkov (slovies, adjektív, substantív) v prvej vete alebo v obidvoch vetách, b) gramaticky — záporom v prísudku v druhej vete — alebo naopak — v prvej, prípadne v obidvoch.

(a) Odporovanie je zreteľnejšie, keď prísudok prvej vety obsahuje výrazy s významom zámeru, želania, predpokladu, nevyhnutnosti, povinnosti... a v druhej vete sa hovorí o nesplnení tohto zámeru.

Chcela mu siahnúť na čelo, *ale* uhol sa. (Ďuričková) — Notár Okolický ju *ponúkol* stoličkou, *ale* Eva Hlavajová si nesadla. (Urban) — *Pokúsil sa* o úsmev, *ale* to bol krivý úsmev. (Mináč)

Tento modálny odtienok sa v prvej vete dosahuje aj gramaticky: podmieňovacím spôsobom (príp. podmieňovacím spôsobom spolu s modálnym slovesom).

Boli by zajaca *chytili*, *ale* mal krátky chvost. (Príslovie) — *Chytil by som* ho za nos, *ale* bude plakať (a skaly hádzať). (Ondrejov)

Protiklad zámeru a jeho neplnenia dáva podklad odporovaniu v sú-

vetiach, kde prísudky viet stavajú proti sebe vnútorné rozpoloženie a činnosť tej istej osoby, alebo v opačnom poradí.

Možno nie menej tlklo mi srdce, *ale* pridusil som ho o železnú traverzu mosta. (Figuli) — Chyťal ju hnev, *ale* premohla sa. (Ďuričková) — Nepovedal som nič, *ale* celé telo mi podsypal studený srieň. (Švantner)

Rovnako výrazný odtienok odporovania vzniká pri neplnení deja, ktorý sa v prvej vete naznačuje ako pripravovaný alebo už vznikajúci:

Už sa aj bral k nim, *ale* Greguš ho zadržal. (Figuli) — I pošla ich zavrieť, *ale* potom sa rozhodla najsamprv zanieť batôžik do kuchyne. (Figuli)

(b) Gramatický zápor stavia obsahy viet proti sebe najsilnejšie. Môže stáť v druhej vete, v prvej vete, príp. v obidvoch.

Keď je zápor v prísudku druhej vety, vyjadrujú sa obyčajne reálne deje v obidvoch vetách, pričom sa nevylučuje možnosť reálneho deja v prvej. Druhý dej, podaný záporným slovesom, odstraňuje čakaný výsledok prvého, alebo prináša novú skutočnosť, inú, ako by bol čakaný výsledok prvého deja.

To zdržiava, *ale* nezdrží Rusov. (Tajovský) — Vykloní sa von, *no* pre hmlu nedovídi ani po studňu. (Hečko) — Prekvapila ma jej otázka, *ale* nezmiatla. (Figuli) — Do oblokov krčmy zvedavo nazrela polnoc, *ale* mládenci ju nezbadali. (Ondrejov)

Pri opakovaní prísudku v zápore stačí v druhej vete sama záporná časť, ktorá nahrádza celú vetu: *Niekoľto má pehy rád, ale ja nie, I like milk!* (Ďuričková)

Záporný prísudok v prvej vete odporovacieho súvetia je už istou stylistickou figúrou. Pri zápore v prvej vete odporovacieho súvetia sa jej dej podáva ako neskutočný (predpokladaný), ako zámerná prekážka a v druhej vete sa nastoľuje reálny dej, ktorý sa odlišuje od prvého:

Neerďžal, *ale* vydal zo seba zvuk podobný kvikaniu. (Figuli) — Nie je hanba pracovať, *leť* kradnúť. (Príslovie)

Odporovacie súvetia so záporným prísudkom v prvej vete obsahujú odtienok stupňovania a rektifikácie. Preto ich jedni bádatelia zaraďujú k stupňovacím súvetiam (Kopečný, 1958, s. 263), druhí zasa k rektifikačným (Svoboda, 1972, s. 82). Stupňovací odtienok sa v slovenčine naznačuje spojkou *leť*. Tá pôvodne stála vždy len po zápore v prísudku prvej vety. Rektifikačný odtienok stojí blízko k stupňovaniu. Aj pravá rektifikácia sa obyčajne uvádza druhým stupňom prísloviek (*skôr, lepšie, presnejšie . . .*).

Na súvis rektifikácie so stupňovaním v takýchto odporovacích súvetiach zreteľne ukazujú české spojky *nýbrž, alebrž, anobrž*, v ktorých druhá časť *-brž* je pôvodom druhý stupeň (komparatív) príslovky *brzo*. Spojky *ale, no, lež* vyjadrujú stupňovací odtienok aj tak, že sa rozširujú o častice *aj, i, ani* a utvárajú s nimi zložené spájacie výrazy *ale aj, ale i, ale ani* ... s významom „ale navyše, ale k tomu, ale nadto“: *Ona, hľadiac mu vášnym zrakom do tváre, neodkloní sa, a le i sama oblapí mu krk ramenami.* (Timrava)

Opakom stupňovacieho (gradačného) odtienka vlastných odporovacích súvetí sú obmedzovacie súvetia. V obmedzovacích súvetiach prvá veta uvádza úplnú konštatáciu, takže jej obsah už nemožno stupňovať, ale iba oslabovať. Obmedzovanie je taký druh odporovacieho vzťahu, pri ktorom druhá veta dodáva k prvej nový fakt, ktorý zužuje oblasť alebo stupeň platnosti, príp. vyníma nejaký jednotlivý prípad zo všeobecnej platnosti prvej vety. Dopĺňanie obsahu prvej vety obsahom druhej vety je charakteristické práve pre obmedzovacie súvetia.

P o z n á m k a. V juhoslovanských a bulharských gramatikách sa obmedzovacie (exkluzívne) súvetia preberajú oddelene od odporovacích. V slovenčine ich z odporovacích súvetí nevyčleňujeme, lebo sa môžu spájať aj základnými odporovacími spojkami *ale, no*.

Obmedzovací vzťah vyjadrujú špecifické spojky *iba, len, ibaže, iba že* (starší pravopis), *lenže, iba čo, len čo, len keby, len keď, leda* (zried.), *ledaže* (zried.), *však*. Obmedzovacie spojky nemusia stáť na začiatku druhej vety a časti viacslovných spájacích výrazov nemusia stáť tesne pri sebe, lež môžu byť rozptýlené po druhej vete.

Bránka nebola zamknutá, *len* sa ťažko otvárala. (Hečko) — Ale tomu som už neveril, *iba* som sa pokojne usmial. (Hronský) — Dievča môže chodiť do školy aj v dedinských háboch, *ibaže* rúce topánky a kabát na zimu prichodí niekde obstaráť. (Hečko) — Iste býva v nej mnoho koní, *iba že* nie sú doma. (Ondrejov) — Hriema si pyšný cár, hriema zo stolca zlatého, *lenže* Slovan nejde sa ľakať pýchy jeho. (S. Chalupka) — Aj pekárski učni nič nerobia, *iba čo* brúsia po meste. (Ondrejov) — Nechodí, *len* na dlaniach a kolenách čo sa vláči. (Timrava)

Základné odporovacie spojky *ale, no* vyjadrujú obmedzovanie implicitne: *Áno, je doma, a le musí sa učiť.* (Ďuričková)

Krajný (hraničný) prípad obmedzovania tvoria výnimkové súvetia, v ktorých druhú vetu uvádzajú spájacie výrazy: *jedine, iba ak, iba ak by, len ak (by), leda, leda ak (by), práve len (že), práve iba (že); iba, len*. Odtienok výnimky sa v súvetí naznačuje aj lexikálne, a to tak, že v prvej vete sa uvádzajú totalitné kvantitatívne vymedzovacie zámená *všetci, všetko, každý, vždy, všade* ...

Všetci hovorili, *iba* Gregor čušal. (Chudoba) — Bezmocne hľadeli na jej po-

čínanie, *len* starý Domin *ak* časom zakrútil hlavou a zašomral si pod nos. (Urban) — Ja som mal akého ohromného, bol aj partizánom, dostal dve medaily, úplne ohromný otec, *práve len* že kedysi hrával ten futbal... (Đuričková)

Odporovacie súvetia sú popri zlučovacích súvetiach najrozsiahlejší druh priraďovacích súvetí. Vidieť to už z bohatého repertoára odporovacích spojok. Vyjadrujú („pokrývajú“) popri zlučovacích súvetiach najväčší okruh priraďovacích vzťahov: od čisto koordinatívnych vzťahov vo vlastných odporovacích a obmedzovacích súvetiach až po priraďovanie s rozmanitými príslovkovými odtienkami (prípustky, kompenzácie, vysvetľovania, rektifikácie) v konfrontačných súvetiach. Od zlučovacích súvetí sa odporovacie súvetia všetkých odtienkov (a vôbec odporovacie spojenia vetné i členské) odlišujú tým, že sa v odporovacích konštrukciách priraďujú myšlienkové obsahy nie na základe podobnosti, ale na základe rozdielu. Odporovacie súvetia sa členia na dve časti podľa toho, či vyjadrujú iba tento myšlienkový vzťah samotný (vlastné odporovacie súvetia s obmedzovacími, ktoré predstavujú iba zosilňovaco-zoslabovacie variácie čistého odporovania), alebo popri ňom aj iné odtienky (konfrontačné súvetia s rozmanitými odtienkami). Konfrontačnými súvetiami sa budeme zaoberať osobitne.

Literatúra

- BAUER, J. — GREPL, M.: Skladba spisovné češtiny. 1. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství, 1970, s. 218–223.
- Grammatika sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka. 1. vyd. Red. N. J. Švedovová. Moskva, Nauka 1970, s. 667–677.
- Grammatika russkogo jazyka. Tom. 2. Sintaksis. Časť 2. 1. vyd. Red. V. V. Vinogradov. Moskva, Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR 1954, s. 203–242.
- KOPEČNÝ, F.: Základy české skladby. 1. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1958, s. 262.
- PAULINY, E.: — RUŽIČKA, J. — ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, s. 405.
- POPOVA, I. A.: Složno-sočinenoje predloženie v sovremennom russkom jazyke. In: Voprosy sintaksisa sovremennogo russkogo jazyka. Red. V. V. Vinogradov. Moskva, Učpedgiz 1950, s. 378–391.
- Sovremennyy russkiy jazyk — sintaksis. 1. vyd. Red. E. M. Galkinová-Fedoruková. Moskva, Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta 1958, s. 354–355.
- SVOBODA, K.: Souvětí spisovné češtiny. 1. vyd. Praha, Universita Karlova 1972, s. 81–84.
- ŠMILAUER, V.: Novočeská skladba. 1. vyd. Praha, nakladatelství Ing. Mikuta 1974, s. 385.
- TOPORIŠIČ, J.: Slovenski knjižni jezik 4. 1. vyd. Maribor, Založba Obzorja 1970, s. 143.
- TRÁVNÍČEK, F.: Mluvnice spisovné češtiny. Část 2. 1. vyd. Praha, Melantrich 1949, s. 58.

Anton Habovštiak

SÉMANTICKÝ ASPEKT PRI LEXIKÁLNO M VÝSKUME NÁREČÍ

V ostatných rokoch sa pri výskume slovnej zásoby slovenských nárečí metódami jazykového zemepisu venuje pozornosť významu slov. V rámci výskumov pre lexikálnu časť Atlasu slovenského jazyka boli pri viacerých otázkach aj osobitné otázky na význam skúmaného slova. Pri tomto výskume sa kládol dôraz nielen na to, aby sa získali údaje o výskyte a znení istého slova, ale aj o zemepisnom rozšírení významu skúmaných slov.

Do dotazníka sa zaradili dva druhy otázok. Prvú skupinu tvorili otázky v podobe opytovacích viet, na ktoré informátor odpovedal explorátorovi v skúmanom bode zvyčajne jedným slovom. Boli to otázky v podobe opytovacích viet, napr. „Ako sa nazýva hostina po zabíjačke?“. Na základe odpovedí sa získali z územia Slovenska údaje ako *karmina*, *kar*, *zabíjačka*, (*zabíjačková*, *zabíjačná*) *hostina*, *disnator*, *svinské hody*, *úcta* i iné názvy. Význam týchto slov bol zreteľný priamo z otázky, ktorú adresoval skúmateľ informátorovi. Druhú skupinu tvorili otázky na slová, pri ktorých sa predpokladalo, že sa v slovenských nárečiach vyskytujú v rozmanitých významoch. Boli to otázky na zistenie významu slov *prť* (8), *ráztočka* (35), *rázcestie* (36), *chvíľa* (48), *hríb* (106), *háč* (138), *viecha* (185), *chrobák* (241), *kadlub* (288), *úhor* (349), *prieloh* (351), *radlo* (354), *baba* (712), *chotár* (909), *koleda* (951), *čeľaď* (972), *svák* (991), *svat* (992).

Popri otázkach skúmajúcich iba výskyt istého slova v nárečiach boli niekedy aj ďalšie otázky dopĺňajúce význam slova (porov. napr. otázku č. 991 „svák“; č. 990 „Ako sa volá muž matkinej sestry“; č. 993 „Ako sa volá starší cudzí muž, nie z rodiny“).

Pri výskume viacerých slov metódami jazykového zemepisu sme zistili, že problematiku významovej stavby lexikálnej jednotky a jej zmien „nemôžno skúmať izolovane od sémantickej kompatibility a kontextovej selekcie tejto lexikálnej jednotky“ (Blanár, 1976). Ukázalo sa, že niektorá seméma, t. j. „súhrn znakov vymedzeného úseku skutočností chápaných ako jeden jav a označených jednou pomenovacou jednotkou“ (Palkovič, 1969, s. 131) utvára taký istý areál, ako viaceré iné lexikálne jednotky. Rozšírenie významu niektorých slov možno teda geograficky vymedziť podobne ako rozsah javov z iných jazykových rovín. Súčasne sme zistili, že významy skúmaných slov sa môžu vyskytovať raz na minimálnej, inokedy aj na maximálnej zemepisnej oblasti.

Nárečový výskum ukázal, že tak ako sú pre jednotlivé slovenské nárečové oblasti (zsl., strsl., vsl.) charakteristické isté (napr. hláskové a tvaroslovné)

zvláštnosti, nárečové oblasti možno ohraničiť aj na základe lexikálno-sémantického členenia slovnej zásoby. Na ilustráciu uvedieme aspoň niekoľko príkladov. Na celom území Slovenska je známe slovo *kameň*, ale nemá rovnaký význam vo všetkých nárečiach. V západoslovenských a východoslovenských nárečiach sa slovo *kameň* používa ako všeobecné pomenovanie úlomku tvrdej horniny, t. j. skaly. Na strednom Slovensku je rozšírené toto slovo iba v spojení *mlynský kameň*; ako všeobecný názov je pre stredoslovenské nárečia charakteristické slovo *skala*. Ale slová utvorené od slova *kameň* ako *kamenný*, *kamenitý*, *kamenár*, *skamenieť*, *ukameňovať* sú už známe nielen na západnom a východnom Slovensku, ale aj v stredoslovenských nárečiach. Význam slova *kameň* rozšírený na západnom a východnom Slovensku proti stavu v stredoslovenských nárečiach však možno celkom presne ohraničiť aj geograficky.

Aj slovo *dyňa* je rozšírené vo všetkých slovenských nárečiach. Vo väčšine nárečí sa používa na pomenovanie dyne červenej (*Citrullus vulgaris*; v časti západného Slovenska je známy v tomto význame názov *melón*). V západoslovenských a východoslovenských nárečiach sa názov *dyňa* používa aj na pomenovanie *tekvice* (*Cucurbita pepo*). Na strednom Slovensku sa rastlina *Cucurbita pepo* a jej plod pomenúva iba názvom *tekvica*. Názov *dyňa* sa používa iba na označenie dyne červenej (*Citrullus vulgaris*). Slovo *dyňa* má teda na západnom i východnom Slovensku významy 1. *Citrullus vulgaris* a 2. *Cucurbita pepo*; v stredoslovenských nárečiach má iba jeden význam: *Citrullus vulgaris*.

Na celom Slovensku je známe sloveso *zrezať*. V západoslovenských a východoslovenských nárečiach sa slovesom *zrezať* označuje činnosť, pri ktorej sa pílením niečo zreže, t. j. spili. V stredoslovenských nárečiach sa niečo môže zrezať iba nožom. Slovesom *zrezať* sa na území stredného Slovenska pomenúva iná činnosť (rezanie nožom) ako na západnom a východnom Slovensku (rezanie pilou, t. j. sloveso *rezať* má význam „piliť“). Všeobecne známe slovo *zrezať* má na území Slovenska dva významy, ktoré možno geograficky presne vymedziť.

Pri výskume sme zistili, že aj slovo *kolíska* je známe na celom území Slovenska. Vo väčšine stredoslovenských nárečí sa ním pomenúva hojdačka pre deti mimo izby. Na západnom a východnom Slovensku sa slovom *kolíska* pomenúva drevená hojdacia postieľka pre malé dieťa. Na strednom Slovensku sa v tomto význame používa slovo *belčov* (*beľčov*, *beučov*). Pri tomto je zaujímavé zistenie, že slovo *kolíska* na označenie hojdacej postieľky sa používa iba na západnom a východnom Slovensku. Názov *kolíska* je v stredoslovenských nárečiach známy najmä ako názov zariadení, ktoré sa používajú pre dieťa na spanie v poli. Rozšírenie slov *kolíska* a *belčov* v uvedených významoch sa zhoduje s hranicami stredoslovenskej, západo-

slovenskej a východoslovenskej nárečovej oblasti. Možno teda hovoriť aj o stredoslovenských, západoslovenských a východoslovenských izosémach.

Významy mnohých slov možno pomocou izoglos, resp. izosém tak presne geograficky vymedziť ako hláskové, morfológické alebo lexikálne zvláštnosti. Tak možno napr. vymedziť významy slova *hody*, ktoré sa na celom západnom Slovensku, v Tekove, na okolí Prievidze a na Horehroní používa na označenie výročitého dňa patróna chrámu, kým na Orave, v Liptove, na Spiši, v Šariši a Above je slovo *hody* známe iba na pomenovanie Vianoc a vianočného obdobia.

Popri základnom význame slova, rozšírenom zvyčajne na väčšej oblasti, môže sa na istej menšej oblasti vyvinúť i sekundárny, posunutý význam slova. Tak napr. slovo *bosorka* vo význame zlej, démonickej ženy je charakteristické pre západné a východné Slovensko (na strednom a čiastočne aj na východnom Slovensku sa používa v tomto význame zvyčajne názov *striga*), ale v časti západoslovenských nárečí sa slovo *bosorka* používa aj na pomenovanie vzdušného víru, ktorý vzniká prudkým krúživým pohybom okolo zvislej osi. V tomto význame je slovo *bosorka* známe v časti bývalej Bratislavskej stolice, v južnej polovici býv. Trenčianskej stolice, v niekdajšej Nitrianskej a Tekovskej stolici a napokon aj na okolí Prievidze.

Na celom území Slovenska je známe sloveso *voňať* vo význame šíriť, vydávať príjemnú vôňu. Vo východoslovenských nárečiach a vo východnej polovici Gemera sa používa v tomto význame slovo *páchnuť*. Aj v stredoslovenských a západoslovenských nárečiach je rozšírené slovo *páchnuť*, ale vo význame vydávať a šíriť zápach, t. j. smrdieť. Na východnom Slovensku a v celom Gemeri sa používa slovo *moch* (na Spiši *moh* aj *mošek*) aj na označenie jemného „prachového“ peria, t. j. páperia. Vo väčšine východoslovenských nárečí (okrem Spiša) sme zistili slovo *posny* (= pôstny) aj vo význame chudý, nemasný (o mäse). V stredoslovenských a západoslovenských nárečiach je v tomto význame rozšírené iba slovo *chudý*, t. j. používa sa spojenie *chudé mäso* a slovo *pôstny* sa vzťahuje na pôst, t. j. na pôstny čas (napr. *pôstne jedlo*).

Niektoré významy jednotlivých slov sú známe dakedy na malej zeme-
pisnej oblasti a utvárajú iba nepatrné nárečové oblasti (tzv. mikrorajóny). Uvedieme aspoň niekoľko dokladov. Len na okolí Trenčína, Bánoviec a Topoľčian je rozšírená príslovka *hrube* vo význame veľmi; slovo *búrka* na označenie ľadovca je známe v časti Tekova, Hontu a Novohradu; *voziť sa* vo význame šmýkať sa poznajú v časti Šariša a Zemplína; *obieliť* vo význame olúpiť (strom) sa používa v južnostredoslovenských nárečiach; *strýc* (*strýco*, *strýčko*) na pomenovanie muža matkinej sestry je známe na Záhorí a v obciach Bratislavskej stolice (inde je *svák*, *ujo*, *ujec*, *báči*); *chvost* (*chvostek*) v časti Trenčianskej stolice používajú vo význame vrkoč;

kalif vo význame bieliť (stenu) žije v Novohrade a v časti Hontu; *sudy* vo význame kuchynský riad je bežné v Štítnickej doline (Gemer); *oliva* vo význame orgován sa používa v kysuckých nárečiach a na okolí Žiliny. Významy uvedených slov možno pomocou izosém ohraničiť na istú zemepisnú oblasť podobne ako hláskové, morfológické alebo lexikálne zvláštnosti.

Niektoré významy slov utvárajú zo zemepisného hľadiska zväzky izosém, ktoré sa zhodujú s lexikálnym členením slovenských nárečí. To svedčí o vzájomnej spojitosti lexiky a sémantiky. Tak ako sa na základe mnohých lexikálnych zvláštností rozdeľujú slovenské nárečia na juhozápadoslovenskú a severovýchodoslovenskú skupinu (tzv. binárne alebo dichotomické členenie slovenských nárečí), aj na základe sémantickej diferenciácie možno slovenské nárečia rozdeliť na tieto dve skupiny. Svedčí o tom viac dokladov. Tak napr. vo všetkých nárečiach Slovenska je známe slovo *palec*. V juhozápadoslovenskej polovici sa toto slovo používa na označenie jedného z piatich prstov človeka, a to na pomenovanie hrubého prsta. V severovýchodnej polovici Slovenska sa slovom *palec* pomenúva ktorýkoľvek prst. Používanie slova *palec* vo význame prst sa zhoduje s rozšírením iných slov. Aj slovo *žito* sa používa na celom území Slovenska. V severovýchodnej polovici je však slovo *žito* známe iba vo význame spis. raž (*Secale*), v juhozápadnej oblasti je však slovo *žito* rozšírené na pomenovanie pšenice (*Triticum*). Žito (*Secale*) v tejto juhozápadnej polovici sa pomenúva zas slovom *raž* (*rož*, *rež*).

Na celom území Slovenska sa používa aj slovo *kúdeľ*. V severovýchodnej polovici sa slovom *kúdeľ* pomenúva nástroj na pradenie. V juhozápadnej polovici má tento nástroj názov *praslica* a slovom *kúdeľ* sa nazývajú ľanové alebo konopné vlákna upravené na pradenie a upevnené šnúrou na praslici.

Izosémy ohraničujúce územie niekdajšej Bratislavskej a Nitrianskej stolice, územie Tekova, Hontu, Novohradu a južnej polovice Trenčianskej stolice proti izosémam ohraničujúcim severnú časť Trenčianskej stolice, územie Oravy, Liptova, Turca, časť Zvolenskej stolice, Gemer a celé východné Slovensko sa vzťahujú na slová staršej vrstvy. Toto členenie na dva makroareály pokladáme z hľadiska vývinu slovenských nárečí za dôležité, lebo sa nazdávame, že je to staršie členenie ako členenie na tri základné skupiny, t. j. na stredoslovenskú, západoslovenskú a východoslovenskú oblasť. Svedčia o tom významy viacerých slov.

Nárečový výskum vykonaný pomocou dotazníka ukázal, že slovo skúmané v jednom bode, resp. v jednej nárečovej jednotke môže mať jeden i viac významov, t. j. aj v nárečiach sa stretávame s polysémiou. Polysémia v rámci jedného bodu alebo nárečovej jednotky nie je taká bohatá, s akou

sa stretávame v spisovných jazykoch. Pri výskume sme si všimli, že v odpovediach na sémantické otázky uvádzali explorátori zvyčajne iba jeden význam. Viac ako jeden význam, t. j. dva a tri významy uvádzali zriedkavejšie. Štyri významy a viac zaznamenali zapisovatelia iba v jednotlivých prípadoch. Tak napr. pri sémantickom výskume slova *viecha* sme si všimli, že toto slovo sa v západoslovenských nárečiach používa najviac na označenie miestnosti, kde sa predáva víno. V stredoslovenských a východoslovenských nárečiach je slovo *viecha* známe vo význame na označenie hraníc poľa, role, i ako znak, že sa zavŕšila niektorá časť stavby (Habovštiak, 1974). Iba jednotlivo zaznamenávali explorátori pri tomto slove dva významy, a to 1. vináreň, 2. znak na stavbe domu (Hlboké, o. Senica); 1. zábavná miestnosť, 2. haluz na označenie role (Semerovo, o. Nové Zámky); 1. vysoký strom bez konárov, 2. vyrastený človek tenkej postavy (Široké, o. Prešov). Viac ako dva významy v jednom bode explorátori nezaznamenávali.

Keď sa však isté slovo skúma zo sémantického hľadiska na celom území Slovenska, jeho významová diferenciácia je podstatne väčšia ako v spisovnom jazyku. K. Palkovič zistil pri slove *kadlub* v slovenských nárečiach desať významov (Palkovič 1969, s. 131–134); v Slovníku slovenského jazyka sa však uvádzajú iba tri významy (SSJ I, 1959, s. 660).

Z jazykovozemepisného hľadiska je sémantická členitosť niektorých slov na území Slovenska veľmi rozmanitá a rôznorodejšia ako v spisovnom jazyku. Ako príklad uvedieme významy slova *baba*. Pomocou Dotazníka pre výskum slovenských nárečí II v r. 1965–1971 sa získali tieto údaje o význame slova *baba* v bodoch určených pre Atlas slovenského jazyka. Slovom *baba* sa v slovenských nárečiach pomenúvajú

I. osoby ženského rodu (v prenesenom význame aj niektoré veci), a to

1. žena, zvyčajne staršia (v býv. Trenčianskej stolici, na hornej Orave, na Spiši, v Šariši). V iných nárečiach sa v tomto význame používajú aj podoby *babsko*, *babizňa*, *babuchna*.

Známe sú aj spojenia ako *krížna baba* na označenie ženy, ktorá šla do domu dievčaťa po šatku pre mládenca na znak súhlasu s manželstvom (dol. Orava), *smrtná baba* na označenie ženy, ktorá oblieka mŕtveho (Nitrianska stolica). V stredoslovenských nárečiach je známe spojenie *slepá baba*, ktorým sa pomenúva detská hra na chytačku so zaviazanými očami. Na Orave a v Liptove spojením *uviazať šatku do baby* alebo *na babu* sa vyjadruje spôsob viazania šatky dozadu;

2. manželka (v býv. Nitrianskej, Trenčianskej, Spišskej a Šarišskej stolici). V iných nárečiach sa používajú v tomto význame výrazy *žena*, *moja*, *stará*, *starká*. Známe sú aj spojenia ako *mať babu na krkoch*, *vziať si babu na krk*, t. j. byť ženatý, oženiť sa;

3. zlá klebetná žena, mrcha žena (v býv. Nitrianskej a Trenčianskej stolici a na hor. Orave); v prenesenom význame (na celom území) aj muž so zlými ženskými vlastnosťami, najmä klebetný, bojazlivý a zbabelý človek;

4. pôrodná asistentka (vo väčšine slovenských nárečí). Iba na menšej oblasti sa v tomto význame používajú názvy *babica*, *babicuľa*, *hebama*, *hebabina*. Na pomenovanie pôrodnej asistentky sme zistili aj združené pomenovanie ako *stoličná baba* (okolie Myjavy), *porodná* (*pôrodná*, *poronná*) *baba*, *dedinská* (*dzedzinská*) *baba*, jednotlivo v býv. Nitrianskej a Trenčianskej stolici, *valalská baba* v Above, Zemplíne a Užskej stolici;

5. stará mať (na západnom a východnom Slovensku: zsl. *baba* i *babka*, vsl. *baba*). Na označenie starej matere sa používajú ešte názvy *starenka* (Záhorie), *starká*, *stará mať*, *stará mama* (stredné Slovensko);

6. prastará mať (na okolí Prievide; doklad je z kartotéky pre Slovník slovenských nárečí, zaznačil ho iba J. Vavro. Na inom mieste sme tento význam nezistili);

7. žena, ktorá je poverená vedením svadby (doklady sú jednotlivo zo Spiša);

8. opatrovkyňa dieťaťa (v Gemeri). V ostatných nárečiach sa v tomto význame používajú názvy *pestúnka* (v zsl. a vsl.), *varovkyňa*, *varovčica*, *varovka*, *dada* (na strednom Slovensku), *chúva* (Záhorie);

9. silná, tučná, ťažkopádna žena (na Spiši, v Šariši a v Zemplíne);

10. mytologická bytosť, obryňa, čarodejnica (na hornej Orave).

II. Rozličné druhy predmetov a náradia:

1. strašiak zo zväzku slamy v podobe oblečeného človeka (najmä v Tekove a Gemeri);

2. krajčírsky podstavec, „busta“ na skúšanie kabátov (v Liptove);

3. stolec s podnožou a stĺpikom na vyšívanie (v býv. Nitrianskej stolici);

4. čerstvo nadetý lan alebo konope priviazané šnúrkou na praslicu (v časti Oravy);

5. do kôpky naukladané, nedosušené i suché seno (na strednej Orave);

6. viazanička zo slamy na krytie strechy (v Liptove, Honte, Novohrade i v časti bývalej Trenčianskej stolice);

7. vrchný obilný snop, ktorým sa prikrývajú snopky obilia (v niektorých spišských obciach);

8. osobitný druh ohrebla na vymetanie pekárskej pece (v býv. Zvolenskej stolici);

9. žrdka okrutená na jednom konci handrami používaná pri hasení ohňa (vo viacerých obciach Novohradu, Gemera, Spiša, Šariša a Zemplína);

10. chumáč z handár používaný na uzavretie piecky, šporáka alebo kômna (v Liptove, v býv. Zvolenskej stolici, na hornej Nitre, Orave a Spiši);

11. kamenná alebo plechová forma na pečenie bábovky, spis. *bábovka*, *bábovnica* (v niektorých obciach Nitrianskej a Trenčianskej stolice);
12. obyč. v pl. *baby* semenné konope (na dolnej Orave);
13. larva chrústa alebo motýľa (v niektorých obciach býv. Nitrianskej, Trenčianskej a Tekovskej stolice);
14. druh veľkých guľatých hrušiek (v býv. Nitrianskej stolici).

III. pečivo a jedlá, a to:

1. na masti pečené jedlo zo strúhaných surových zemiakov, zvyčajne s primiešaním múky (v stredoslovenských a západoslovenských nárečiach). V tomto význame sú ešte rozšírené názvy *haruľa*, *švábovka*, *chudobnica*, *podlišník*, *nalešník*, *placerka*, *točna*, *gugel*, *bandurčák*. Používajú sa aj ustálené spojenia ako *zemiaková* (*zemáková*) *baba* (v býv. Trenčianskej stolici a Turci), *krumplová baba* (v Gemeri), *švábková*, *švábčená* a *švábová baba* (na dol. Orave a v Liptove), *grumbírová baba* (v Gemeri), *gruľová baba* (v Zemplíne), *repná baba* (na hornej Orave), *erteplová baba* (na Záhorí);
2. pečené jedlo zo zmesi postrúhaných varených zemiakov a krúp (v časti býv. Trenčianskej stolice);
3. biely, hrubý koláč zvyčajne s hrozienkami (na Spiši, v Šariši a v Above);
4. okrúhly veľkonočný koláč, tzv. pascha (v býv. Užskej stolici);
5. zavíjaný koláč z bielej múky (v Novohrade), alebo koláč upečený v plechovej forme (v býv. Trenčianskej, Nitrianskej, Tekovskej a Spišskej stolici);
6. žltý koláč z múky a mledziva upečený na plechu (v Liptove, Honte, Novohrade a v býv. Zvolenskej stolici);
7. chlieb zvyčajne z kvalitnejšej múky upečený v rúre na plechu (v býv. Trenčianskej stolici, Turci a na Orave);
8. posúch z chlebového cesta upečený v rúre, na platni šporáka alebo aj v pekárskej peci (v časti býv. Nitrianskej stolice). v tomto význame sa na iných miestach používajú názvy ako *osúch*, *postruheň*, *podplameník*, *podymok*, *bagan*, *kabáč*, *maferák*;
9. jedlo z údeného mäsa, žemiel a vajec usmažené v masti, známe najmä v časti býv. Nitrianskej a Trenčianskej stolice;
10. hrubá jaternica naplnená ryžou a krvou alebo aj mäsom na hornej Nitre, v Tekove a v býv. Užskej stolici. Na viacerých miestach sa v tomto význame používajú apelativizované názvy ako *dora*, *dorota*, *katra*, *kateřina*, *eva*, *zuza*, *tomáš*, *tomko*.

Ako toponymický názov je slovo *baba* rozšírené na celom území Slovenska aj na pomenovanie vrchu, kopca, hory, brala alebo skaly.

Z dokladov vidieť, že sa slovo *baba* vyskytuje v rozmanitých významoch. Tieto významy možno vo väčšine prípadov vymedziť aj geograficky.

Pri slove *baba* explorátori uvádzali viacero významov častejšie ako pri iných slovách, ktoré boli predmetom sémantického výskumu. Najčastejšie sa toto slovo vyskytovalo vo významoch 1. pôrodná asistentka a stará klebetná žena. Z Pečeníc (Hont) sa získali údaje na pomenovanie 1. pôrodnej asistentky; 2. staršej nepríjemnej ženy a 3. bábovky. Vo Veľkom Rovnom (okr. Žilina) sa slovo *baba* používa vo význame 1. vianočný koláč, 2. hrubá jaternica, 3. larva chrústa. Z Bošáce uviedli zapisovatelia významy 1. stará mať; 2. chumáč z handár na uzavretie piecky; 3. koláč upečený v plechovej nádobe; 4. chotárny názov.

Výskum slovnej zásoby slovenských nárečí zo sémantického hľadiska ukazuje, že významy mnohých slov možno ohraničiť pomocou izoglos, resp. izosém, ktoré často utvárajú podobné súvislé nárečové areály, ako napr. pri lexikálnej diferenciacii nárečí. Sémantická diferenciacia slovenských nárečí sa najviac zhoduje s ich lexikálnym členením. Pri jednotlivých slovách sme zaznamenali aj diferenciaciu charakteristickú iba pre sémantiku (napr. pri členení na tzv. mikrorajóny). Vo viacerých prípadoch sa získali údaje aj na také členenie slovenských nárečí, ktoré je príznačné pre staršie vývinové štádium nášho jazyka (členenie na dve výrazné oblasti).

Literatúra

BLANÁR, V.: Systémové vzťahy v slovnej zásobe a spracovanie slovníka. *Slavica Slovaca*, 9, 1947, s. 20.

Dotazník pre výskum slovenských nárečí II. Zostavil A. Habovštiak (lexikálna časť) a F. Buffa (slovotvorná časť). Bratislava, Slovenská akadémia vied 1964 (cyklostyl).

HABOVŠTIK, A.: Atlas slovenského jazyka (Konceptia lexikálnej časti Atlasu). *Jazykovedný časopis*, 25, 1974, s. 43.

PALKOVIČ, K.: Názov *kadlub* v slovenských nárečiach. In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. 21. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1969, s. 131–136.

Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959–1968. 6 zv.

DISKUSIE

Šimon Ondruš

AKÉHO PŮVODU JE SAMOHLÁSKA *e* V SLOVE *kečka*?

Spisovné slovo *kečka* ako synonymum slov *štica* (s výskytom na západnom Slovensku a na susediacej časti stredného Slovenska) a *čuba*, *čuprina* (s výskytom na východnom Slovensku a v severných oblastiach susediacich s poľskými nárečiami) má na východnom a strednom Slovensku s presahom do susediacej západoslovenskej oblasti z hľadiska kvality koreňovej samohlásky tieto základné podoby:

1. *Kečka*. — Táto podoba je typická pre tie oblasti stredoslovenských nárečí, v ktorých sa staršie otvorené *ä* zmenilo na stredné *e*. Zo stredného Slovenska presahuje táto podoba aj do susediacej západoslovenskej oblasti, najmä do trenčianskych nárečí, kde sa lexéma *kečka* križuje s lexémou *štica*, *ščica*. Výskyt lexémy *kečka* je doložený napr. z Pružinej a z Vaďoviec. Výnimočný výskyt slova *kečka* na okolí Šamorína a Dunajskej Stredy, ako aj v Koválovciach pri Skalici si vysvetľujeme vplyvom spisovného jazyka, prípadne prisťahovaním obyvateľov z nárečovej oblasti, v ktorej sa používalo slovo *kečka*. Pre západné Slovensko je totiž typické slovo *štica*, *ščica* popri zriedkavom inom synonyme *frufla*, *fruflika*, *frfla*, *frufra* v južnej časti západoslovenských nárečí (doklady máme z Veľkého Grobu, z Hrnčiaroviec pri Trnave a z iných lokalít).

2. *Käčka* (s variantmi *káška*, *káška* v Gemeri). — Táto podoba je charakteristická pre tie oblasti stredoslovenských nárečí, kde je zachované otvorené *ä*. Podobne ako podoba *kečka*, aj podoba *käčka* presahuje do susediacich západoslovenských, najmä trenčianskych oblastí. Doložená je napr. zo Zliechova, z Terchovej.

3. *Kačka*. — Táto podoba sa vyskytuje:

a) sústavne na východnom Slovensku (popri sporadicky sa vyskytujúcich synonymách *čuba*, *čuprina*, *čulka*, *vykrutka*);

b) sporadicky na strednom Slovensku (doklady máme z okolia Brezna a Tisovca, zo Slovenskej Lupče, z Trstenej);

c) výnimočne na západnom Slovensku s dokladom z obce Svrstice.

4. *Kjáčka*. — Táto podoba je známa na hornej Orave v obciach Zá-

biedov, Trstená, Brezovica, Liesok, Čimhová a Vitanová, ako aj na rozhraní Liptova a Spiša v obciach Vyšná Šuňava, Nižná Šuňava, Važec.¹

Aká bola pôvodná samohláska v slove *kečka*, *käčka*, *kiačka*, *kačka*?

Pretože samohláska *ä* ani dvojhláska *ia* v postavení po velárach, ako ukazujú stredoslovenské podoby *kämeň*, *kädiť*, *ukäzovať*, *gäte*, *gäjdy*, resp. *ukjazať*, *okjadzať* ap., nemôže byť pôvodná, prichádzajú do úvahy iba dve výkladové možnosti: buď je pôvodná podoba *käčka* alebo podoba *kačka* (pod pôvodným tu rozumieme taký stav, aký bol v slovenčine v 10.–11. stor., teda po zániku jerov).

Podľa E. Paulinyho (1963, s. 122) mala stredná slovenčina pôvodne podobu *kočka*, čiže zákonitú striednicu za praslovanský tvrdý jer, ale konkurencia so slovom *kočka* „mačka“ spôsobila zmenu *kočka* na *kečka*: „Slovo *kečka* < *köčka* má *e* namiesto *o* asi na odlíšenie od *kočka*.“

Hypotéza o pôvode slova *kečka* zo staršej podoby *kočka* za praslovanské *köčka* vyvoláva celý rad nezodpovedaných problémov.

1. Na strednom a východnom Slovensku je historicky náležité slovo *mačka* (tým sa slovenčina lexikálne viaže na južnoslovanskú jazykovú oblasť), nie *kočka*. Preto ťažko možno pripustiť, že by české a západoslovenské slovo *kočka* malo v staršom období na strednom Slovensku takú „deštrukčnú“ silu, že by mohlo spôsobiť zmenu predpokladanej pôvodnej podoby *kočka* „štica“ na *kečka*.

2. V tých slovách, v ktorých má aj stredná slovenčina za praslovanský zadný jer v postavení po veláre *k* samohlásku *e*, ako sú napr. *lakeť*, *kedy*, *keď*, nie je na strednom Slovensku ani samohláska *ä* (*lakäť*, *kädy*, *käď*), ani samohláska *a* (*lakať*, *kady*, *kaď*). Iba slovo *kečka* by tu bolo nepochopiteľnou výnimkou, lebo iba ono má popri podobe *kečka* aj podoby *käčka*, *kačka*.

3. V strednej slovenčine, a to v jej okrajovej oblasti, t. j. na severnej Orave a vo východnom Liptove sú známe diftongizované podoby *kjačka*. Tieto podoby sa nedajú nijako vysvetliť ani zo staršej podoby *kečka*, ale ani z predpokladanej staršej podoby *kočka*. Vznikli diftongizáciou dlhého otvoreného *ä*, t. j. *käčka* na *kjačka* podobne ako *ukäzati* na *ukjazati*, *okädzati* na *okjadzati*, príp. obdobnou zmenou ako *mäso* > *miaso*. O druhej výkladovej možnosti by svedčil fakt, že na Orave popri podobe *kečka*, *käčka*, *kjačka* je aj podoba *kvačka* (porov. Habovštiak, 1965). Podoba *kvečka*, doložená na Orave z troch obcí, vznikla pravdepodobne kontamináciou podôb *kvačka* a *kečka*.

¹ Za zistenie stavu v slovenských nárečiach podľa kartotéky Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV ďakujem asistentke J. Ondrášovej. Doklady mi skontroloval a doplnil dr. A. Habovštiak.

4. Nepoznáme prípady, v ktorých by východná slovenčina mala za praslovanský tvrdý jer striednicu *a*. Pre východné Slovensko je však typická podoba *kačka*. Bola by to na východoslovenskej oblasti nevysvetliteľná výnimka.

Uvedené okolnosti nás vedú k tvrdeniu, že stredoslovenská podoba *kečka* sa historicky dá najadekvátnejšie vyložiť tak, že staršia podoba *kačka*, sporadicky zachovaná na strednom Slovensku, sa v čase palatalizácie velár zmenila na *käčka* podobne ako *kameň* na *kämeň*, *kadiť* na *kädiť* ap. Podoba *käčka* sa na strednom Slovensku buď zachovala, alebo v zhode s procesom zmeny otvoreného *ä* na stredné *e* sa zmenila na *kečka*.

Ako však vykladať pôvodnosť samohlásky *a* v slove *kačka*? Ide tu o striednicu za praslovanské *kъčka*, ktorá by bola na strednom Slovensku možná, alebo tu bola samohláska *a* už v praslovančine, t. j. pred 10. stor.?

Keby bola samohláska *a* v slove *kačka* „štica“ striednicou za praslovanský tvrdý jer, ako to predpokladá L. Novák (1931), vyskytovala by sa iba v tých oblastiach stredného Slovenska, kde je táto striednica známa v slovách *raž*, *dážď*, *mach*, *daska*, t. j. prevažne v severovýchodnej strednej slovenčine. Skutočnosť je však taká, že podoba *kačka* > *käčka*, *kečka* je aj v tých južnostredoslovenských nárečiach, kde nemáme striednicu *a* za praslovanský zadný jer. Napríklad v Novohrade je *käčka*, ale za tvrdý jer je striednica *o* (*moch*, *rož*) alebo *e* (*ďeska*, *ďéž*) (porov. Matejčík, 1975, s. 57, 85, 87, 102, 119, 131, 157). Podobná situácia je aj v Gemeri, kde je *rosca*, *moch*, *loška*, *boška*, *zmok*, *cesnok*, *ďišč*, *džišč*, ale *käčka* (porov. Orlovský, 1975).

Keby slovo *kečka* malo praslovanskú podobu *kъčka*, očakávali by sme najmä na východnom Slovensku podobu *kečka*. Ale tu je iba podoba *kačka*.

Všetky uvedené dôvody nás vedú k názoru, že prvotná praslovanská podoba bola *kač-ьka*. Tá sa na východnom Slovensku náležite zachovala v podobe *kačka*. Pretože východná slovenčina nepoznala palatalizáciu velár ako stredná slovenčina, splynuli v nej dve slová, a to *kač-ьka* „štica“ a *kač-ьka* „kačica“ do jednej lexémy.

Na strednom Slovensku sa reziduálne zachovala aj nepalatalizovaná podoba *kačka*, ale na väčšine stredoslovenského jazykového územia nastala v čase palatalizácie velár zmena *kačka* na *käčka*.

Ako je známe, palatalizácia velár v strednej slovenčine nebola bezvýnimčnou zmenou (porov. Pauliny, 1963, s. 186, 189) ani v tom zmysle, že by bola rovnako zasiahla celú stredoslovenskú oblasť, ani v tom zmysle, že by bola zasiahla všetky slová obsahujúce veláry. Tento moment umožnil strednej slovenčine, aby sa mohla „rafinovane“ vyhnúť homonymii slov *kačka* „kačica“ a *kačka* „štica“. Slovo *kačka* „kačica“ zostalo bez zmeny *kačka* na *käčka*, kým slovo *kačka* „štica“ sa zmenilo na *käčka*. Tak to uka-

zuje stav v stredoslovenských nárečiach, v ktorých je slovo *kačka* „kačica“, ale aj *káčka*, *kečka* „štica“ (porov. Matejčík, 1975, s. 95, 205).

Ak tvrdíme, že slovo *kečka* „štica“ malo v praslovančine podobu *kač-ьka*, myslíme tým iba na pôvodnosť samohlásky *a* v koreni, nie na celé hláskové zloženie slova. To malo totiž po veláre *k-* ešte bilabiálu *w*. Jeho podoba bola *kwač-ьka*, resp. po zmene *w* na *v* *kvačka*. Doklady na podobu *kwač-ьka*, *kvačka* máme aj v slovenčine.

Na okolí Žiliny sa na pomenovanie kečky používajú tieto bohaté synonymá, resp. tautonymá: *skita* — *škita*, *štica* — *ščica*, *hriva*, ale aj *kečka* a popritom aj vzácné rezídium *kvačka*. Podoba *kvačka* je známa aj na Orave, a to v obciach Hámry, Ústie, Slanica, Osada, Ľavkovo (porov. Hrabovštiak, 1965, s. 58).

V slovanských jazykoch, a to tak v ich historickom vývine, ako aj v predhistorickej minulosti, t. j. v praslovančine, nastával sporadický zánik bilabiály *w*, resp. labiodentály *v*, ak táto spoluhláska nasledovala po zadopodnebných spoluhláskach *k*, *g*, *ch* alebo po zubných nesonórnych spoluhláskach *t*, *d*, *s*, *z*. Po perných spoluhláskach a po zubných sonórach bol tento zánik nie sporadický, ale bezvýnimčný (porov. Ondruš, 1975).

Strata spoluhlásky *w*, resp. *v* po zadopodnebných a po zubných nesonórnych spoluhláskach bola sporadická v tom zmysle, že nezasiahla rovnako všetky slovanské (ani iné indoeurópske) jazykové územia, ale ani na tom istom jazykovom území nezasiahla rovnako všetky slová, v ktorých nasledovalo *w*, resp. *v* po *k*, *g*, *ch*, *h*, *t*, *d*, *s*, *z*. Bola teda sporadická približne v tom zmysle, ako bola sporadická aj palatalizácia velár v strednej slovenčine, resp. zmena *ka-*, *ga-*, na *kä-*, *gä-* v strednej slovenčine.

Výhodou sporadických hláskových zmien je, že jazyk, presnejšie povedané ľudia hovoriaci daným jazykom ich môžu využiť na hláskové rozlíšenie slov. Ako sa v strednej slovenčine využila sporadická povaha palatalizácie velár na rozlíšenie slov *kačka* „kačica“ a *kačka* > *káčka*, *kečka* „štica“, podobne sa v slovenčine pôvodne jedno a to isté slovo *kvačka* na základe sporadickej delabializácie spojení *kw-* *gw-*, resp. *kv-*, *gv-* atď. „rafinovane“ zmenilo na dve slová, a to na *kvačka* bez delabializácie a *kačka* s delabializáciou. Nedelabializovaná podoba *kvačka* okrem zriedkavých prípadov na okolí Žiliny a na Orave, kde označuje *kečku*, zachovala pôvodnejší širší význam „ohnutý, zakrivený, hákovitý predmet“, napr. zakrivené drevo vo funkcii vešiaka, zakrivené železko vo funkcii udice, zakrivený vrch palice, dáždika ap. (Slovník slovenského jazyka I, 1959, s. 798). Naproti tomu delabializovaná podoba *kačka* sa na väčšine stredoslovenského a východoslovenského jazykového územia významovo špecifikovala na označenie zahnutých, skrútených vlasov (obyčajne na prednej, niekde aj na vrchnej alebo zadnej časti hlavy). O tom, že slovo *kvačka*, *kačka*, *káčka*,

kečka pôvodne označovalo zakrútené, vykrútené kučeravé vlasy, nepriame svedectvo nám podáva aj nárečie Moldavy nad Bodvou na východnom Slovensku, kde sa *kečka* nazýva vikrutka (podľa nárečovej kartotéky Jazykovedného ústavu L. Štúra). O tom, že slovo *kvačka*, *kačka*, *käčka* znamenalo pôvodne dačo ohnutého, skrúteného, svedčí aj nárečie Novohradu, v ktorom *käčka* neoznačuje iba vpredu zapletené vrkoče, ale aj železnú obruč v strede drevenej hlavy kolesa (porov. Matejčík, 1975, s. 205).

Nepriame svedectvo o tom, že slovo *kačka*, *käčka*, *kečka* malo pôvodnú podobu *kvačka* máme aj v slovese *kvačkať* (*sa*), *kvačkovať* (*sa*) vo význame „ťahat' sa za vlasy, biť sa, škriepiť sa“, pôvodne „ťahat' sa za kvačky, za skrútené vlasy“. Derivačný vzťah medzi *kvačka* (> *kačka*, *käčka*, *kečka*) a *kvačkovať* (*sa*) je ten istý ako medzi poľským *czub* „nastroszona fryzura, czupryna; upięte, wysoko sterczące włosy na wierzchu głowy“ a odvodeným slovesom *czubić się* „targać się za czupryny, bić się, sprzeczać się“ (porov. Mały słownik języka polskiego, 1969). Taký istý je aj vzťah medzi západoslovenským *štica*, *ščica* „kečka“ a *šticovať sa*, *ščicovať* „ťahat' za vlasy“ (Ripka, 1975).

Ako bolo od staršej nedelabializovanej podoby *kvačka* „štica“ odvodené *kvačkať* (*sa*), *kvačkovať* (*sa*), podobne bolo od vývinove mladšej podoby *kečka* odvodené *kečkovať* (*sa*) s tým istým významom ako *kvačkovať* (*sa*).

Morfematická stavba slova *kvačka*, v praslovančine *kvačka* svedčí o tom, že ide o deminutívnu odvodeninu od slova *kvaka*. Fundujúce slovo *kvaka* má v slovenčine obdobný význam ako odvodené *kvačka*. Pôvodný širší význam „dačo ohnuté, skrivené“ sa špecifikoval na ohnutú, zakrivenú palicu, krivúľu (v tomto význame vznikol aj ďalší derivát *kvakuľa*), v ktorých nárečiach slovom *kvaka* sa označuje hák na krosnách, na východnom Slovensku slovo *kvaka* označuje nástroj podobný motyke s dvoma zakrivenými železnými zubami.

O tom, že nielen zdobenina *kvačka*, *kačka*, *käčka*, *kečka* sa významovo špecifikovala na označenie skrútených, kučeravých vlasov obyčajne na prednej časti hlavy, ale že aj fundujúce slovo *kvaka* okrem iných zakrivených vecí označovalo aj skrivené vlasy, svedčí nepriamo sloveso *kvákať* (*sa*) s tým istým významom ako *kvačkovať* (*sa*) a *kečkovať* (*sa*), resp. *šticovať* (*sa*). Keďže sloveso *kvákať* (*sa*) stratilo svoju genetickú väzbu s fundujúcim slovom *kvaka* a nadobudlo značnú expresivitu, začalo sa hláskovo rozlične meniť. Okrem geneticky náležitej podoby *kvákať* (*sa*) vznikli druhotné obmeny *kviakať*, *kväkať*, *kvékať*, *kvácať* ap. Pri slovách so stratenou genetickou väzbou a značnou expresivitou takáto pestrosť neprekvapuje. O prvotnom odvodení *kvákať* (*sa*) od *kvaka* svedčia práve dvojice *kvačkovať* (*sa*): *kvačka*, *kečkovať sa*: *kečka*, *šticovať sa*: *štica*, poľské *czubić się*: *czub*. Nie je preto odôvodnená pochybnosť, že sloveso *kvákať* (*sa*) nemôže

geneticky súvisieť so slovom *kvaka*, resp. *kvačkovať sa* so slovom *kvačka*, a to vraj preto, že uvedené slovesá majú bohatú hláskovú pestrosť a iné zemepisné rozšírenie ako substantíva. Iné zemepisné rozšírenie je dané historickým zachovaním alebo nezachovaním fundujúcej lexémy, hlásková pestrosť je daná „vecnou“ expresivitou slova, resp. jeho významu (ťahanie sa za vlasy má vždy „expresívnu“ povahu). Pri slovesách *kečkovať (sa)* a *šticovať (sa)* nemáme takú hláskovú pestrosť, lebo sa nestratil ich genetický súvis so slovami *kečka* a *štica*, ale pri slovesách *kvákať (sa)*, *kvačkovať (sa)* je bohatá hlásková pestrosť, lebo sa stratil ich genetický súvis s fundujúcimi slovami.

Slovom *kvaka* ako fundujúcim základom substantív *kvačka*, *kačka* (*käčka*, *kečka*) a slovesa *kvákať (sa)*, *kvačkovať (sa)* podobne ako napr. slovom *mačka* sa slovenčina viaže na južnoslovanskú jazykovú sféru. V srbochorvátčine slovo *kvaka* označuje hák, krivučkovité driebce na upevnenie závery, krivučkovitú rúčku na kosisku a i. Slovinské výrazy *kvaka*, *kvačka* označujú podlhovastú, na jednom konci zahnutú vec.

P. Skok (1972) geneticky oprávnene spája slovo *kvaka* so srbochorvátskymi slovami *kuka* a *kika*, resp. s praslovanskými *kuka* a *kyka*. Srbochorvátske slovo *kika* označuje trčiace vlasy na vrchu hlavy, trčiace pierka na hlave vtáka, odvodenina *kičiča* označuje vrcholec stromu, sochorec, odvodenina *kičma* označuje kečku, ale aj kučeravé chochoľy na kukurici ap. V ruštine *kika* označuje druh ženského účesu (Vasmer, 1953).

O tom, že aj slovenčina mala slovo *kyka*, svedčí jeho odvodenina *kyčka*. Na okolí Svidníka slovo *kyčka*, resp. *kička* označuje kečku (informácia od A. Habovštiaka), u Kukučína *kyčka* označuje uzol z dlhých vlasov v tyle (porov. Slovník slovenského jazyka I, 1959, s. 805), inde na Slovensku slovo *kyčka* označuje krátko ostrihané vlasy u chlapov, strapcovitú ozdobu na biči ap. (podľa nárečového materiálu v Jazykovednom ústave E. Štúra). Významy slova *kyčka* sa teda značne prekrývajú s významami slova *kvaka*, *kvačka*, čo pri ich genetickej totožnosti nijako neprekvapuje. Význam slova *kyčka* u Kukučína je zhodný s významom slova *kečka* na okolí B. Bystrice, kde slovo *kečka* označuje vrkoče u starých chlapov.

Na Slovensku má slovo *käčka*, *kečka* nielen apelatívnu funkciu. Označujú sa ním aj vrchy. Názvy vrchov *Kečka* poznáme z okolia Brezna, zo západných Tatier (vrch *Kečka* 1530 m je v Žiarskej doline) aj z Oravy v podobe *Käčka* aj *Kečka* (porov. Habovštiak, 1970).

Ako sa apelatívum *käčka*, *kečka* využilo na Slovensku na pomenovanie vrchov, tak aj geneticky s ním zviazané slovo *kyka* ako fundujúci základ slova *kyčka* sa na Slovensku využilo na pomenovanie vrchov, a to v odvodenine *kyk-ula* (porov. vrch *Kykula* severne od Oščadnice) aj v odvodenine *kyk-era* > *kyčera*. Na Slovensku je pomerne veľa názvov vrchov

Kýčer, Kýčera. Tak ako pri názvoch vrchov *Käčka, Kečka, Kykula* (so znelou obdobou *Gygula*), podobne ani pri názvoch vrchov *Kyčer(a)* niet dôvodu predpokladať, že ide o valaský import, ako sa to často traduje. Aj geneticky responzibilný fundujúci základ *kuka* využili Slováci a Slovinci na názvy vrchov, a to v odvodenine *Kukla*. Taký je názov vrchu severne od Modry a viacej názvov vrchov v slovinských Alpách. Neodvodené slovo *kuka* ako základ oronyma *Kukla* je známe iba vo východných a v južných slovanských jazykoch, a to v obdobnom význame ako *kvaka* a *kyka*. Kým v južných slovanských jazykoch, najmä v srbochorvátčine má slovo *kuka* veľmi bohatú derivačnú sieť (P. Skok, 1972, s. 225, pod heslom *kuka* uvádza celé desiatky derivátov, medzi nimi aj oronymum *Kukljica*), zatiaľ u západných Slovanov je známy najmä derivát *kuk-er-*, zastúpený naším slovom *kučera*, ktoré je významovo responzibilné so slovami *kvačka, kačka, káčka, kečka*. Predpokladáme, že slovenčina mala aj derivát *kuk-ika* > *kuč-ika, kučka* v tom istom význame ako *káčka*. Nasvedčuje tomu sloveso *kučkovat sa* s tým istým významom ako *kvákať sa, kvačkovat sa, kečkovat sa, štičovať sa* (porov. Kálal, 1923, s. 281).

Ak tvrdíme, že slovenské slovo *káčka, kečka* nie je pokračovaním praslovanského útvaru *kžčbka*, ale praslovanského útvaru *kvač-bka*, po delabializácii *kač-bka*, tým ešte nepopierame, že v praslovančine útvar *kžčbka* pred vznikom jerov a palatalizáciou *kuk-ika* neexistoval. Existoval, ale v podobe s dlhým *i* v prípone, t. j. vo variante *kuk-ika*, po realizácii praslovanských palatalizácií a vzniku jerov *kžčica*. Po zániku jeru v slabej polohe sa podoba *kčica* pre neprístupnosť začiatočnej skupiny *kč-* hláskove menila tak, že máme v češtine výslednú podobu *kštice* a v západnej slovenčine *štica*.

Literatúra

- HABOVŠTIK, A.: Oravské chotárne názvy. 1. vyd. Banská Bystrica, Stredoslovenské vydavateľstvo 1970, s. 56, 57.
HABOVŠTIK, A.: Oravské nárečia. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1965.
KÁLAL, K. — KÁLAL, M.: Slovenský slovník z literatúry aj nárečí. Banská Bystrica, Slovenská grafia 1923. 1112 + CIII s.
Mały słownik języka polskiego. Red. S. Skomпка. 1. vyd. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1969, s. 100.
MATEJČÍK, J.: Lexika Novohradu. 1. vyd. Martin, Osveta 1975. 312 s.
NOVÁK, L.: K otázce jerových střídnic a kontrakce v střední slovenštině. Bratislava, 5, 1931, s. 658.
ONDRUŠ, Š.: Delabializácia spoluhláskových skupín *Kw-* > *K-* v praslovančine (indoeurópane) a jej význam pre etymológiu. In: Slawische Wortstudien. Red. H. Schuster-Sewc. Bautzen, Domovina-Verlag 1975, s. 116–132.
ORLOVSKÝ, J.: Stredogemerské nárečia. 1. vyd. Bratislava, Osveta 1975, s. 70–71, 85, 93.
PAULINY, E.: Fonologický vývin slovenčiny. 2. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1963.
RIPKA, I.: Dolnotrenčianske nárečia. 1. vyd. Bratislava, Veda 1975, s. 112.

SKOK, P.: Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Zv. 2. Zagreb, Jugoslovenska akademija znanosti i umetnosti 1972, s. 225, 251.

Slovník slovenského jazyka. Zv. 1. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959. 815 s.

VASMER, M.: Russisches etymologisches Wörterbuch. Zv. 1. Heidelberg, Carl Winter Universitätsverlag 1953, s. 556.

Ladislav Dvonč

ZO SKLOŇOVANIA TALIANSKYCH OSOBNÝCH MIEN ZAKONČENÝCH NA -e

V našich gramatických príručkách sa bežne konštatuje, že cudzie osobné mená na -e sa skloňujú rovnako ako cudzie mená na -i, -y, napr. *Loti* — *Lotiho*, *Škultéty* — *Škultétyho*, *Goethe* — *Goetheho*, *Lilge* — *Lilgeho* a pod. (ide o mená na -e, ktoré sa vyslovuje). Osobitná je problematika skloňovania niektorých talianskych osobných mien. F. Miko¹ vyslovil požiadavku, aby sa pri skloňovaní talianskych osobných mien na -e, napr. *Ettore*, *Leone*, *Raffaele* a pod., koncové -e vynechávalo, čo znamená, že by sa takéto mená nemali skloňovať ako mená na -i, -y, ale tak, ako sa skloňujú životné podstatné mená mužského rodu zakončené na spoluhlásku alebo na samohlásku -o, teda podľa vzoru chlap (*Ettore* — *Ettora*, nie *Ettoreho*, *Leone* — *Leona*, nie *Leoneho*, *Raffaele* — *Raffaela*, nie *Raffaeleho* atď.). Požiadavku skloňovať podľa vzoru chlap talianske osobné mená (rodné mená alebo priezviská) zakončené na samohlásku -e, ktorá sa vyslovuje, zakladá F. Miko na týchto dvoch argumentoch: 1. Súvislosť so slovenskými domácimi osobnými menami bez koncového -e, ktoré sa skloňujú podľa vzoru chlap, napr. *Gabriele* — *Gabriel*, *Clemente* — *Klement*, *Raffaele* — *Rafael*. Pri menách *Garrone*, *Gastone*, *Assalone* by sme podľa neho ešte zniesli tvary *Garroneho*, *Gastoneho*, *Gastonemu*, *Assaloneho*, s *Assalonem* atď., ale tvary *Gabrieleho*, *Gabrielemu*, *Gabrielem*, *Raffaelemu* a pod. by na pozadí domácich podôb zneli neprirodzene. Pre súvislosť s domácimi menami žiada sa teda skloňovať takéto mená podľa vzoru chlap, a to pre jednotnosť všetky takto zakončené mená čiže aj talianske mená na -e, pri ktorých niet súvislosti s domácimi menami zakončenými na spoluhlásku. 2. Súvislosť s francúzskymi menami, často rovnakými, aké sú v taliančine. Ide o francúzske mená, v ktorých sa na konci píše -e, ale sa nevyslovuje. Keby sme pri talianskych menách na -e žiadali zámenné skloňovanie (s príponami

¹ MIKO, F.: Ku skloňovaniu talianskych osobných mien. Slovenská reč, 27, 1962, s. 123—124.

-ho, -mu atď.), bol by v graficky rovnakom názve v skloňovaní rozdiel podľa toho, či by sme meno chápali ako talianske alebo francúzske.

Z hľadiska uvedenej Mikovej požiadavky je formulovaná poučka o skloňovaní talianskych slov na -e aj v Morfológii slovenského jazyka.² Poučka znie: „Zo všeobecných podstatných mien na -e skloňujú sa s vynechávaním koncovkej samohlásky slová talianskeho pôvodu (skloňujú sa podľa vzoru chlap): napr. *cicerone* – *cicerona*, *monsignore* – *monsignora*. Rovnako sa skloňujú aj talianske osobné mená zakončené na samohlásku -e alebo priezviská takéhoto pôvodu (z osobných mien), napr. *Garrone* – *Garrona*, *Clemente* – *Clementa*, *Ettore* – *Ettora*, *Gastone* – *Gastona*, *Cesare* – *Cesara*, *Ercole* – *Ercola*, *Raffaele* – *Raffaella*, *Leone* – *Leona*.“

Proti uvedeným argumentom F. Miku možno uviesť viaceré námietky, ktoré vedú k záveru, že mená *Clemente*, *Raffaele*, *Ercole*, *Leone* a pod. treba skloňovať rovnako ako cudzie rodné mená aj priezviská zakončené na -i, -y a rovnako ako iné mená zakončené na -e, t. j. s pádovými príponami -ho, -mu atď.

Talianske meno *Gabriele* súvisí so slovenským menom *Gabriel*. Domáce meno, resp. podoba *Gabriel* sa skloňuje podľa vzoru chlap. Pre súvislosť sa má podľa F. Miku skloňovať aj meno *Gabriele* rovnako ako meno *Gabriel*, teda podľa vzoru chlap. Keby sme takto postupovali aj pri iných menách, museli by sme ich tiež rovnako skloňovať. Vezmime si ako príklad české mená zakončené na -a a slovenské mená zakončené na -o. České mená na -a, ako napr. *Miša*, *Fráňa*, *Ferda*, *Jura* celkom súvisia so slovenskými podobami *Mišo*, *Fraňo*, *Ferdo*, *Juro*. Sú to domácke podoby tých istých mien *Michal*, *František*, *Ferdinand*, *Juraj*, resp. *Jiří*. Pre túto súvislosť, ak by sme uplatnili Mikov postup, mali by sme ich skloňovať rovnako. Jednako české mená na -a skloňujeme podľa vzoru hrdina (gen sg. *Mišu*, *Fráňu*, *Ferdu*, *Juru*), kým slovenské mená zakončené na -o skloňujeme podľa vzoru chlap (*Miša*, *Fráňa*, *Ferda*, *Jura*). Ich rozdielne skloňovanie v niektorých pádoch práve signalizuje aj ich rozdielny pôvod, resp. ukazuje, že ide o rozdielne mená. Nemožno žiadať, aby spomínané české mená sa skloňovali rovnako ako slovenské mená (ako žiada F. Miko skloňovať talianske mená na -e rovnako ako zodpovedajúce slovenské mená zakončené na spoluhlásku).

S podobnými prípadmi sa stretávame aj pri niektorých ďalších cudzích menách, pričom nejde o talianske mená. Napr. priezvisko *George* sa skloňuje rozdielne podľa toho, či ide o nemecké alebo anglické meno. Nemecké priezvisko *George* s výslovnosťou koncového -e sa skloňuje s pri-

² Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 125. Na s. 124 sa však žiada skloňovať meno *Dante* rovnako ako mená *Loti*, *Verdi*, *Puccini*, *Škultéty* atď., t. j. s ponechávaním koncového -e a s príponami -ho, -mu atď.

pájaním pádových prípon *-ho*, *-mu* atď. k celému menu: *Georgeho*, *Georgemu* atď. Anglické priezvisko *George* sa skloňuje podľa vzoru chlap (*George*, *Georgea*, *Georgeovi* atď.; koncové *-e* sa tu píše preto, aby sa *-ge* čítalo a vyslovovalo ako *dž*). Keby sme tu aplikovali Mikovu požiadavku, mali by sme obidve priezviská skloňovať podľa vzoru chlap, resp. mali by sme ich skloňovať rovnako, teda *George* — *Georgea*, *Georgeovi* atď. (anglické priezvisko *George*), *George* — *Georga*, *Georgovi* atď. (nemecké priezvisko *George*). Na veci nič nemení skutočnosť, že medzi výslovnosťou anglického mena *George* a nemeckého mena je rozdiel, dôležitá je tu iba súvislosť týchto mien čiže ten fakt, že ide o podoby toho istého mena v dvoch rozdielnych jazykoch. Pri uplatnení tejto požiadavky by sme mali rovnako skloňovať napr. aj niektoré rumunské mená a zodpovedajúce slovenské mená, porov. napr. rumunské meno *Grigore* a slovenské meno *Gregor*, ktoré nesporne súvisia. Je tu síce istý rozdiel aj v tvarotvorných základoch, inak však obidve mená majú rovnaký pôvod, takže aj v tomto prípade by sa vlastne mohla uplatniť Mikova požiadavka.

Upozorníme ešte na ďalší typ súvislosti medzi osobnými menami, ktorý tiež nemôže byť podkladom pre prípadnú požiadavku ich rovnakého skloňovania. V spisovnej slovenčine mená *Benko* a *Benka*, *Slivko* a *Slivka* majú nespornú súvislosť, resp. už na prvý pohľad je evidentná ich blízkosť.³ Základy sú totožné, rozdiel je v koncovej samohláske *-o*, resp. *-a*. Na základe súvislosti tvarotvorných základov, ba vlastne ich totožnosti by sme mohli vysloviť prípadnú požiadavku, aby sa tieto mená skloňovali rovnako. Tieto mená sa síce skloňujú veľmi podobne, jednako sú tu aj niektoré rozdiely. Pri menách *Benko* a *Slivko* v gen. sg. a v akuz. sg. môže byť pádová prípona *-a* alebo *-u*, pri menách *Benka* a *Slivka* môže byť v týchto pádoch iba pádová prípona *-u* (*Benka/Benku*, *Slivka/Slivku*, ale *Benku*, *Slivku*). Zreteľnú súvislosť pocítujeme aj pri priezviskách *Bartek* a *Bartko* (*Bart* + *-ek* alebo *-ko*). Na základe tejto ich súvislosti nemožno však vysloviť požiadavku, aby sa rovnako skloňovali. Meno *Bartek* má v gen. -akuz. sg. pádovú príponu *-a*, meno *Bartko* má v týchto pádoch príponu *-a* alebo *-u*. Je síce pravda, že novšie sa pri mene *Bartko* uplatňuje v gen. a akuz. sg. skôr prípona *-a*, nie je to však preto, že by sa takto prejavovala súvislosť s menom *Bartek*, ale preto, že pri všetkých menách na *-o* sa novšie čoraz viac presadzuje skloňovanie s pádovou príponou *-a* v gen. aj akuz. sg.⁴

Zdá sa nám, že postup, ktorý navrhuje F. Miko, by viedol k nežiadú-

³ Formy *Clemente* — *Klement*, *Raffaele* — *Rafael* sú formami toho istého mena (patria iba do rozdielnych jazykov), ale formy *Benko* — *Benka*, *Slivko* — *Slivka* nepredstavujú podoby toho istého priezviska, sú to vždy osobitné priezviská. Preto tu ide o rozdielne typy súvislosti.

⁴ SABOL, J.: Skloňovanie slovenských priezvisk na *-o*. Slovenská reč, 30, 1965, s. 89–92.

cemu splývaniu, stotožňovaniu jednotlivých osobných mien pri ich skloňovaní, hoci ich základná podoba v nom. sg. je odlišná. Netvrdíme, že by sme mali umelo za každú cenu skloňovať podobné mená rozdielne,⁵ no nie sme ani za umelé a zbytočné nadmerné približovanie skloňovania niektorých osobných mien, najmä cudzích, pri ktorých je neraz dôležitý rozdiel v jedinej hláske alebo v písmene. A pri cudzích vlastných menách je rozdiel dôležitý tým viac, že pri nich nevieme z nepriamych pádov vyvodiť podobu nom. sg. tak spoľahlivo ako pri domácich menách. Preto sa nazdávame, že pri talianskych, rumunských alebo iných podobných menách zakončených na *-e*, ktoré sa vyslovuje, nemali by sme presadzovať požiadavku skloňovať ich s vynechávaním koncového *-e*.

V bežnej jazykovej praxi sa talianske mená na *-e* vždy skloňujú s príponami *-ho*, *-mu* atď., pripájanými k celej podobe mena. Porov. napr. tvary *Cesareho*, *Cesaremu* atď. v preklade románu C. Fusera *Cesare Borgia* (prel. J. Proháčka, Bratislava 1971). Meno *Leone* máva bežne skloňovanie *Leoneho*, *Leonemu* atď., nie *Leona*, *Leonovi* atď.⁶ Nevieme si ani predstaviť, že by meno *Dante* nemalo mať tvary *Danteho*, *Dantemu* atď., ale *Danta*, *Dantovi* atď.

Takéto skloňovanie s ponechávaním koncového *-e* podporuje aj istý „morfologicko-derivačný izomorfizmus“ (paralela medzi formálnou a derivačnou morfológiou). Pri menách zakončených na *-e*, ktoré sa vyslovuje, toto *-e* sa zachováva nielen pri skloňovaní, napr. *Rilke* – *Rilkeho*, *Rilkemu*, *Coene* – *Coeneho*, *Coenemu* atď., ale aj pri odvodzovaní slov, napr. *Rilke* – *Rilkeovci* (*rilkeovci*), *Rilkeová*, *rilkeovský*, *rilkeovčina* (nezáleží na tom, či ide o skutočne jestvujúce tvary, alebo o tvary iba potenciálne), *Coene* – *Coeneovci* (*coeneovci*), *Coeneová*, *coeneovský*, *coeneovčina* atď.⁷ Pri skloňovaní mien zakončených na *-e*, ktoré sa vyslovuje, ako aj pri odvodzovaní slov od takýchto mien je teda rovnaký stav, v oboch prípadoch sa koncové *-e* ponecháva v jednotlivých pádových formách aj v jednotlivých derivátoch. To platí aj o talianskych menách zakončených na vyslovované *-e*. Nie je nám známe, že by sa pri odvodzovaní slov koncové *-e* v cudzích menách talianskeho pôvodu vynechávalo (deriváty *Leone* – „*Leonovci*“, resp. „*leonovci*“, „*Leonovo*“, „*leonovský*“ a pod. sa nevyskytujú).

S obdobným prístupom, aký uplatňuje F. Miko pri skloňovaní talianskych osobných mien na *-e*, sa stretávame u P. Trosta v úvahe o skloňovaní niektorých cudzích vlastných mien.⁸ Pri skloňovaní litovských a lotyšských

⁵ DVONČ, L.: Ženská forma k priezvisku *Kubiček*. Slovenská reč, 20, 1955, s. 190.

⁶ MICHALUS, S.: Znovu o skloňovaní cudzích priezvisk. Večerník, 5. 12. 1975, s. 3.

⁷ DVONČ, L.: Cudzíe podstatné mená z hľadiska odvodzovania. Slovenská reč, 14, 1948/49, s. 515.

⁸ TROST, P.: O skloňovaní litevských a lotyšských vlastných jmen osobních v českých textech. (Návrh normování.) Naše řeč, 38, 1955, s. 203.

mien typu *Izidoras* P. Trost žiada prihladať na české rodné mená, v danom prípade na meno *Izidor*. Meno *Izidoras* žiada skloňovať rovnako ako meno *Izidor*, teda *Izidoras*, *Izidora*, nie *Izidorase* (v slovenčine *Izidorasa*). Keby sme takýto postup uplatňovali pri cudzích menách na *-as*, *-es*, *-os*, *-us*, museli by sme napr. aj grécke meno *Konstantinos* skloňovať s vynechávaním koncového *-os* (pri mene *Konstantinos* je zrejmá súvislosť so slovenským menom *Konštantín* s formami *Konštantína*, *Konštantínovi* atď.). V skutočnosti sa takéto mená skloňujú s ponechávaním koncového *-os* bez prihladania na stav pri obdobnom slovenskom rodnom mene:

Uskutočnil oficiálnu návštevu na pozvanie prezidenta *Konstantinosa Tsatsosa* (Práca, 5. 4. 1976, s. 2). — Schválili demisiu generála *Dionysiosa Arbuzisa* (Pravda, 16. 9. 1976, s. 7).

Musíme, pravda, uznať, že v češtine je pri skloňovaní cudzích mien neraz trochu iná situácia, ako je stav pri skloňovaní takýchto mien v slovenčine, čo sa môže uvádzať ako argument v prospech riešenia navrhovaného P. Trostom. Napr. jazykové príručky vyžadujú skloňovať cudzie mená zakončené na vyslovované *-e*, pred ktorým je tvrdá spoluhláska, podľa vzoru chlap (v češtine vzor pán), pričom koncové *-e* sa v ostatných pádoch odsúva, napr. *Goethe* — *Goëtha*, *Heine* — *Heina*, *Dante* — *Danta* atď. Pri všeobecne známych menách slávnych spisovateľov je tento spôsob skloňovania ustálený, ale novšie sa vynárajúce mená (bez tradície) sa tomuto spôsobu skloňovania vzpierajú. Stále viac sa pri nich uplatňuje skloňovanie s ponechávaním koncového *-e*, napr. *Palme* — *Palmeho*, *Nuschke* — *Nuschkeho* atď. S takými vývinovými tendenciami sa stretávame aj pri menách, pri ktorých pred *-e* je mäkká spoluhláska.⁹ To znamená, že stav v spisovnej češtine je podobný stavu, ktorý zisťujeme v spisovnej slovenčine, t. j. koncové *-e* sa pri skloňovaní ponecháva vo všetkých pádoch. To však potom ďalej znamená, že návrhy na skloňovanie, ktoré počítajú s častejším odtrhávaním koncových zakončení (ktoré berú koncové *-e*, *-as* a pod. ako príponu nom. sg.), nemajú veľkú nádej na úspech.

Pri skloňovaní talianskych podstatných mien zakončených na samohlásku *-e*, ktorá sa vyslovuje, toto *-e* sa vynecháva zvyčajne iba pri všeobecných podstatných menách. Okrem substantív *cicerone* a *monsignore*, ktoré sa zaznamenávajú v Morfológii slovenského jazyka, sa takto skloňuje napr. aj apelatívum *gonfaloniere*. Uvedieme doklady na tvary nom. a gen. sg.: *Je tu gonfaloniere republiky* (K. Schultz, Kameň a bolesť, prel. L. Zúbek, Bratislava 1962, s. 45). — *Stojí vedľa gonfaloniera* (tamže, s. 46). Prevzaté apelatíva sa skôr prispôbujú domácim slovám ako vlastné

⁹ VÁHALA, F.: Skloňování vlastních jmen osobních. In: O češtině pro Čechy. Praha, Orbis 1960, s. 164.

mená. Pri apelatívach sa neraz koncové *-e* odsúva aj v nom. sg., a tak sa tieto slová riadne zaraďujú medzi podstatné mená vzoru chlap. Takto má príslušné slovo talianskeho pôvodu podobu, ktorá je bežná pri podstatných menách vzoru chlap, t. j. jeho tvarotvorný základ sa končí na spoluhlásku a v nom. sg. je nulová pádová prípona. Porov. napr. podobu *monsignore* so skloňovaním *monsignora*, *monsignorovi* atď. (tvarotvorný základ *monsignor-* a pádové prípony *-e*, *-a*, *-ovi* atď.) a popri nej aj podobu *monsignor* tiež so skloňovaním *monsignora*, *monsignorovi* (tvarotvorný základ *monsignor-* a pádové prípony *-ø*, *-a*, *-ovi* atď.) alebo napr. spomínanú podobu *gonfaloniere* s koncovým *-e* (ktoré je pádovou príponou nom. sg.) a formu *gonfalonier* (v tomto prípade je v nom. sg. nulová pádová prípona), ktorú nachádzame v preklade románu C. Fusera Cesare Borgia.

Tento rozbor ukazuje, že nič nehovorí v prospech návrhu, aby sa talianske osobné mená na *-e*, ktoré sa vyslovuje, skloňovali s vynechávaním koncového *-e* podľa vzoru chlap (napr. *Ettore* — *Ettora*, *Ettorovi*, *Clemente* — *Clementa*, *Clementovi* atď.). Tieto mená sa skloňujú tak ako osobné mená na *-i* a *-y* alebo iné mená na *-e*, t. j. s ponechávaním koncového *-e* a s pripájaním pádových prípon *-ho*, *-mu* atď., napr. *Ettore* — *Ettoremu*, *Clemente* — *Clementeho*, *Leone* — *Leoneho* a pod.¹⁰ Pri výklade o skloňovaní takýchto mien v gramatických príručkách bude potrebné vrátiť sa k poučkám, ktoré nachádzame v gramatických prácach vydaných pred Morfológiou slovenského jazyka.

¹⁰ Zaraďovanie cudzích slov s koncovým vyslovovaným *-e* do vzorov v gramatických príručkách je nejednotné. S. Czambel v Rukoväti spisovnej reči slovenskej (3. vyd., Turčiansky Svätý Martin, Kníhtlačiarsky úč. spolok 1919, s. 64) uvádza všetky tvary mena *Goethe* (zaznamenáva podobu *Göethe*) a ďalej píše: „skloňujeme podľa *Göthe*, *Blaške*, *Szöke*, *Szende* atp.“. Výslovne síce nehovorí o gramatickom vzore, ide tu však už fakticky o pojem osobitného gramatického vzoru. J. Damborský (Slovenská mluvnica pre stredné školy a učiteľské ústavy, 5. vyd., Nitra, Š. Huszár 1930, s. 208) zaraďuje skloňovanie mien na *-e* do vzoru *Škultéty* (S. Czambel má *Jókai*). Podobne sa tieto mená zaraďujú do vzoru *Škultéty* v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1940. J. Orlovský — L. Arany (Gramatika jazyka slovenského, 1. vyd., Bratislava, Vedecké a umelecké nakladateľstvo Dr. J. Orlovského 1946, s. 166) vydeľujú zasa popri vzore *Škultéty* vzor *Lilge*, čiže zaraďujú skloňovanie cudzích osobných mien na *-i*, *-y*, *-e* do dvoch osobitných gramatických vzorov. B. Letz (Gramatika slovenského jazyka, 1. vyd., Bratislava, Štátne nakladateľstvo 1950, s. 281–282) má pre tieto mená vzor *Škultéty*. V. Blanár (Skloňovanie cudzích osobných mien v spisovnej slovenčine, Slovo a tvar, 1, 1947, s. 70–80) tiež hovorí o vzore *Škultéty* L. Dvonč navyhol používať namiesto vzoru *Škultéty*, resp. *Škultéty* a *Goethe* alebo *Škultéty* a *Lilge* vzor *kuli* (Substantíva vzoru *kuli* a *Sardou* v spisovnej slovenčine. Slovo a tvar, 3, 1949, s. 129–137). Namiesto osobného vlastného mena sme ako vzorové slovo volili apelatívum, ako je to bežné pri všetkých gramatických vzoroch. Nešlo teda o vznik nového gramatického vzoru, ako sa vec chápala v niektorých prácach, ale iba o „premenovanie“ staršieho vzoru alebo vzorov. V novších gramatických príručkách sa o týchto vzoroch nehovorí. Porov. napr. Morfológiu slovenského jazyka (s. 124). Tým sa však nijako neruší osobitosť skloňovania cudzích podstatných mien, najmä vlastných mien zakončených na *-i*, *-y*, *-e*, *-é* atď.

Gustáv Moško

KLASIFIKÁCIA POLOVETNÝCH KONŠTRUKCIÍ

Všetci bádatelia, ktorí sa zaoberali polovetnými konštrukciami v príručkách alebo osobitných štúdiách, vydeľujú ich jednotlivé druhy podľa základného člena (výrazu) konštrukcie, podľa jeho gramatického (morfológického) tvaru. Za najtypickejšie polovetné konštrukcie v slovenskej a českej jazykovede sa pokladajú konštrukcie s neurčitým slovesným tvarom (nefinitné slovesné polovetné konštrukcie): a) prechodníkové konštrukcie; b) konštrukcie s činným prídastím (v češtine konštrukcie s participiami, resp. so slovesným adjektívom); c) konštrukcie s trpným prídastím; d) infinitívne konštrukcie (porov. napr. Pauliny — Ružička — Štolc, 1968; Marková, 1967). Niektorí autori (Havránek — Jedlička, 1970; Hrabě, 1964; Bauer — Grepl, 1972) k polovetným konštrukciám zaraďujú aj voľne pripojené vetné členy (označované tiež ako menné polovetné konštrukcie); e) (voľný) prístavok; f) voľný prívlastok; g) voľný doplnok.

Toto členenie polovetných konštrukcií je v našej teórii už tradičné, hoci plne nezodpovedá systému polovetných konštrukcií ani stavu vo výskume tejto syntaktickej kategórie. Na jednej strane sa zdôrazňujú morfológické prostriedky (infinitív, prechodník, prídastie), ktorými sa vyjadruje základný člen polovetnej konštrukcie, a zanedbáva sa syntaktická funkcia celej konštrukcie (v niektorých prípadoch sa ani neurčuje), a na druhej strane pri niektorých sa určuje syntaktická funkcia (prístavok, voľný prívlastok a voľný doplnok).

Morfológické prostriedky (infinitív, prechodník, prídastie) sú prostriedkami viacerých syntaktických funkcií, takže ich nemožno spájať iba s jedným druhom polovetnej konštrukcie. Sú prostriedkami, ktoré majú schopnosť vyjadriť svojimi gramatickými a lexikálno-sémantickými znakmi polopredikatívnu platnosť viacerých konštrukcií. Syntaktické funkčné kritériá zdôrazňujú uplatnenie polovetnej konštrukcie v syntagme a vo vetnej stavbe. Polovetná konštrukcia ako kondenzovaná veta zapustená do základnej vety alebo do inej polovetnej konštrukcie má tú istú funkciu ako vedľajšia veta, resp. priradená hlavná veta.

Zdá sa, že nie je možné absolutizovať protiklad tzv. slovesných a tzv. menných konštrukcií. Jadrom prevažnej väčšiny polovetných konštrukcií sú totiž slovesné tvary, ktorých „mennosť“ je daná formálne (adjektívna alebo adverbialná forma), kým obsahovo sú tieto tvary pomenovaním slovesného deja. Základné členy voľných prívlastkov a voľných doplnkov sú vyjadrené najmä prídastiami (trpnými alebo činnými), doplnok aj prechodníkmi, a nie adjektívami alebo substantívami:

Kdesi na oblohe hučal strieborný Iljušin, *poberajúci sa k Sliachu*. (Horák) — Hlavaja, *vyšedšieho spoza pece*, zmocnil sa nepokoj. (Urban) — Sinop postál chvíľu pri okne v riaditeľskej kancelárii a díval sa na dedinu, *rozloženú v údolí popri potoku pod školou*. (Horák) — Notár stál pri obloku, *roztrasený bezradnosťou, úžasom, zlosťou a bážňou*. (F. Král) — Niekoľko ľudí chodilo po chodbe, *čakajúci tiež na vstup k prezidentovi*. (Jesenský)

Podobne ani prístavok nie je čistou mennou polovetnou konštrukciou, hoci sa najčastejšie vyjadruje substantívom, lebo substantívum nie je jediným prostriedkom vyjadrenia základného člena prístavku. Prístavok sa zriedkavo vyjadruje aj infinitívom alebo prechodníkom:

Významnou úlohou ideologickej práce strany je výchova k socialistickému vlastenectvu a internacionalizmu — *pestovať hrdosť na socialistickú vlasť, na príslušnosť k socialistickému spoločenstvu, prehĺbovať bratstvo a priateľstvo k sovietskemu ľudu*. (tlač) — Raz v nedeľu, *vracajúci sa z raportu na lesnej správe*, našiel pri Hanke akúsi ženu z Rabčíc. (Urban)

Ak uznávame členské a vetné vyjadrenie (determinatívnej) syntagmy (napr. *úloha, ktorá vyžaduje dôkladnú prípravu*), potom musíme pripustiť aj členské a polovetné vyjadrenie syntagmy (napr. *úloha vyžadujúca dôkladnú prípravu*). V prvom prípade určujúcim členom syntagmy je vedľajšia veta, a to prívlastková. V druhom prípade je určujúci člen syntagmy vyjadrený polovetnou konštrukciou. Túto polovetnú konštrukciu môžeme nazvať prívlastkovou (polovetnou) konštrukciou. Analogicky aj v tomto prípade určujeme funkčnú stránku konštrukcie — funkciu prívlastku.

Charakter konštrukcie neurčuje to, akým morfológickým prostriedkom je vyjadrený základný člen konštrukcie, ale jej syntaktická funkcia.

Za hlavné kritérium klasifikácie polovetných konštrukcií treba stanoviť syntaktickú funkciu konštrukcie, a nie tvar jej základného člena. Tak ako nehovoríme o „substantívnom“, resp. „zámennom“ a i. podmete, o „adjektívnom“, „substantívnom“, „príslovkovom“ prívlastku, o „príslovkovom“, „substantívnom“ príslovkovom určení atď., nemali by sme hovoriť ani o infinitívnej, prechodníkovej a príčasťovej polovetnej konštrukcii, lebo polovetné konštrukcie sú prostriedkom syntaktickej, nie morfológickej roviny jazyka.

Pri klasifikácii polovetných konštrukcií podľa ich funkčného uplatnenia vo vetnej stavbe nevznikajú väčšie ťažkosti, lebo každú polovetnú konštrukciu možno určiť i transformovať na vedľajšiu vetu, resp. na priradenú hlavnú vetu.

V. Hrabě (1964, s. 15, s. 20–22) a iní pripisujú polovetným konštrukciám iba determinatívnu funkciu. V Hrabě to formuluje v téze, že „nevětná pre-

dikace je druh predikace transponované do funkcie determinace“. Zdá sa, že nie všetky polovetné konštrukcie majú rovnakú determinatívnu funkciu. Niektoré z nich (doplnok a prístavok) vyjadrujú skôr priraďovací ako určovací vzťah.

Doplnok alebo doplnková konštrukcia (t. j. jednoduchý alebo rozvitý, tesný alebo voľný doplnok) vyjadruje druhotnú predikáciu (stav, zaradenie, činnosť, vlastnosť), ktorá sa priraďuje k hlavnej predikácii tesne alebo voľne. Transformuje sa priradenou hlavnou vetou alebo vedľajšou doplnkovou vetou (porov. i Kačala, 1971):

Automat držal v ruke, *pripravený* [bol pripravený] *na streľbu*. (Moric) — Urban podchádza k obloku, *zapínajúc* [zapína] *si nohavice*, odstiera záclonu a . . . pretiera si oči. (Hečko) — Vidaval som ju *prechádzajúc sa* [ako sa prechádza] *po meste s bielym chrtom*. (Švantner)

Osobitnou polovetnou konštrukciou vyjadrujúcou druhotnú predikáciu (tomu istému pojmu sa prisudzuje príznak, ktorý sa stáva jeho druhým pomenovaním) je prístavok (apozícia). Okrem druhotnej predikácie dôležitým vzťahom prístavku je vzťah širokej aktualizovanej totožnosti.

Prístavok nepomenúva ďalší iný predmet alebo jav, ktorý by sa priraďoval k prvému členu ako v koordinatívnej syntagme. Prístavok pomenúva tú istú vec, ale iným spôsobom, takže prístavok je predovšetkým druhotným predikátom, ktorý sa prisudzuje základnému členu (prístavkovej) syntagmy. Významový rozsah prvého (základného) člena syntagmy alebo zužuje, napr. *Opätovne navštevoval rodisko svojej manželky, o r a v s k ú d e d i n u D o l n ú L e h o t u . . .* (Mráz), alebo ho rozširuje, napr. *Vzdávame hold KSSZ, i n š p i r á t o r k e a o r g a n i z á t o r k e v í ť a z s t v a s o v i e t s k e h o l u d u*. (tlač)

O prístavku sa dosť jednoznačne tvrdí, že vyjadruje determinatívny vzťah a zaraďuje sa medzi rozvíjacie vetné členy. Prístavok sa však odlišuje od ostatných rozvíjajúcich vetných členov determinatívnej syntagmy. Formálne i sémanticky sa odlišuje od prívlastku, za ktorý sa obyčajne pokladá. Určujúci člen v determinatívnej syntagme obyčajne zužuje význam svojho určovaného člena, nemôže ho rozšíriť. V tej istej determinatívnej syntagme nemôžeme zameniť jednotlivé členy tak, aby si vymenili svoju funkciu, ako je to pri prístavku. Napr. v determinatívnej syntagme *veľká radosť* určovaným členom syntagmy je vždy substantívum *radosť* a určujúcim členom adjektívum *veľká* i vtedy, keby sa zmenil slovosled (*radosť veľká*). Podobná situácia je aj v objektivej alebo adverbálnej syntagme. V syntagme s prístavkom je však vzájomná zámena funkcií vždy možná. Aj uvedené vety si ponechávajú svoj pôvodný význam, hoci členy v prístavkovej (apozitívnej) syntagme sme zamenili: *Opätovne navštevoval*

oravskú dedinu Dolnú Lehotu, rodisko svojej manželky, ... — Vzdávame hold inšpirátorky a organizátorky víťazstva sovietskeho ľudu, KSSZ. Odlišujú sa od seba, pravda, štylisticky.

Prístavkom alebo vysvetľujeme významovo širší rozsah základného člena prístavkovej syntagmy výrazom s užším významovým rozsahom — vysvetľovací prístavok (*rodisko manželky, Dolná Lehota*), alebo zaraďujeme významovo užší rozsah základného člena prístavkovej syntagmy k pojmom so širším významovým rozsahom — zaraďovací prístavok (*KSSZ, inšpirátorka a organizátorka víťazstva*).

Prístavok teda nevyjadruje ani vzťah koordinácie, ani vzťah determinácie, ale osobitný polopredikatívny vzťah a vzťah širokej aktualizovanej totožnosti. Jeho osobitosť spočíva aj v tom, že sa so svojim základným členom spája vždy iba voľne (nesplývavo).

Doplnok a prístavok, resp. doplnková a prístavková konštrukcia sú kondenzátormi druhotnej predikácie vo vetnej stavbe, a preto nepatria ani k hlavným, ani k vedľajším vetným členom, ale tvoria osobitnú syntaktickú kategóriu. Správnejšie by sa tu malo hovoriť nie o vetných členoch, ale o istých typoch kondenzačnej konštrukcie, lebo doplnok a prístavok sa uplatňujú iba ako polovetné konštrukcie.

Ostatné polovetné konštrukcie sa uplatňujú v stavbe vety ako kondenzátory vedľajších viet, t. j. plnia funkciu určujúceho člena determinatívnej syntagmy, napr.:

Akoby za trest dostal sa na toto pole práve syn onoho hriešnika, *prehrešivšieho sa* [ktorý sa prehrešil] *proti prírode!* (Hečko) — Lenže Eva sa pustila jej ruky a rozhodla sa *ostať* [že ostane] *na mieste*. (Figuli)

Polovetnou konštrukciou môžeme vyjadriť aj funkciu hlavného vetného člena. Veľmi často sa takto vyjadruje funkcia podmetu.

Podmetová polovetná konštrukcia sa vyjadruje rozvitým infinitívom pri slovesno-mennom prísudku a v istých prípadoch aj pri slovesnom prísudku. S prísudkom vety tvorí predikatívnu syntagmu. Formálne sa však nelíši od ostatných determinatívnych polovetných konštrukcií. Pokladáť za podmet len infinitív, ako sa to doteraz robí vo všetkých príručkách, je nepresné, lebo podmetom je celá konštrukcia (aj ďalšie slová, ktoré rozvíjajú infinitív) (porov. aj Ružička, 1956, s. 21–39). Napr.:

Ale v niektorých prípadoch je nevyhnutné si *práve isté skúsenosti neušetriť a pustiť sa*, tak povediac, *do nich*. (A. Matuška) — Ale či sa neprieči slobode človeka *vnucovať iným svoje názory?* (Krno)

Pri inej štylizácii by sme mohli tie isté vety použiť aj s vedľajšou vetou

podmetovou: *Ale v niektorých prípadoch je nevyhnutné, a b y si práve isté skúsenosti neušetril a pustil sa, tak povediac, do nich. — Ale či sa neprieči slobode človeka (to), že niekto iným vnucuje svoje názory?*

Polovetnou konštrukciou nemôžeme vyjadriť prvotnú (základnú) predikáciu (prísudok) vo vete, ale iba druhotnú predikáciu. Tento syntaktický jav je v našej jazykovede už dávnejšie známy a označuje sa termínom doplnok. Ako J. Kačala (1971, s. 9) uvádza, nie je to termín najvýstižnejší, ale sa ponecháva z dôvodov ustálenosti.

Prísudok a vetný základ vyjadrený infinitívom (VInf) je iba v istých prípadoch v slovenčine zriedkavý, lebo prísudok a vetný základ sa obyčajne vyjadrujú určitými slovesnými tvarmi (VF).

Spoločnou črtou všetkých dvojčlenných viet s infinitívnym prísudkom je to, že sa v nich podmet spravidla vyjadruje osobitným slovom. Podmetom býva alebo substantívum, alebo ešte častejšie osobné zámeno, ktorým sa pomenúva činiteľ deja vysloveného infinitívom. O vetách s infinitívnym prísudkom J. Ružička (1956, s. 41) hovorí ako „o štylistickej substitúcii určitého slovesného tvaru neurčitkom“.

Vetný základ vyjadrený infinitívom sa v spisovnej slovenčine hodnotí ako jednočlenná infinitívna veta. Všetky jednočlenné vety s jednoduchým infinitívnym základom majú rozličný modálny význam a takisto sú prostriedkom na zhusťovanie (kondenzovanie) vetnej stavby.

Hovoriť o prísudku a vetnom základe, ktoré sú vyjadrené VInf, ako o polovetných konštrukciách je podľa našej mienky nepresné, pretože tieto konštrukcie nemajú bázu pre existenciu polovetnej konštrukcie. Ako je známe, takúto bázu pre polovetnú konštrukciu vo vete vytvára prísudok (vetný základ), resp. iná polovetná konštrukcia. Infinitívny prísudok, resp. infinitívna jednočlenná veta majú s polovetnými konštrukciami spoločný iba morfológický prostriedok — infinitív. Ostatné znaky polovetnosti týmto konštrukciám chýbajú, a preto ich nemôžeme pokladať za polovetné konštrukcie, za druhotný predikát, ale iba za prvotnú (hlavnú) predikáciu vety.

Prívlastková polovetná konštrukcia, ktorá je kondenzáciou prívlastkovej vedľajšej vety, rozvíja nadradené syntaktické substantívum voľným alebo tesným spojením. Základný výraz konštrukcie býva vyjadrený adjektívnymi prostriedkami (činným a trpným prídastím, adjektívom a i.) a po istých substantívach aj infinitívom, napr.:

Len potok, prichodiaci z hôr, akosi silnejšie šumel. (Urban) — Refaz imperIALIZMU, pretrhnutá veľkou októbrovou revolúciou na jednom mieste, bola teraz už roztrhaná po celej dĺžke. (tlač) — Veď kedysi sa tu rodil len biedny ovsík, a čo človek oddaný tomuto kraju dokázal. (Figuli) — Nevyhnutne vzniká potreba očistiť teóriu od zastaraných formulácií. (tlač)

Predmetová polovetná konštrukcia je väzbovým (rekčným) doplnením prísudku vety, resp. vetného základu, je kondenzáciou obsahových a cieľových predmetových viet. Základný výraz predmetovej polovetnej konštrukcie je vyjadrený infinitívom, ktorý je tesne spojený s ostatnou časťou vety, napr.:

Nadabil na tento mlyn, v ktorom netušil *nájsť* (= že nájde) *uja Košatkuľu*. (Ondrejov) — Je teda [robotnícka trieda] schopná *zasiahnuť* (= aby zasiahla) *kapitalistický systém na najcitlivejšom mieste*. (tlač)

Príslovková polovetná konštrukcia rozvíja prísudok vety tým, že vyjadruje rozličné vonkajšie okolnosti alebo vlastnosti deja. Je to kondenzovaná príslovková vedľajšia veta. Základný výraz príslovkovej polovetnej konštrukcie sa vyjadruje prechodníkom alebo infinitívom, napr.:

Prezrúc (= keď prezrel) *umným okom podobizne svojich predkov*, najviac úľuby našiel v podobizni Gáborovej. (Vajanský) — Nácko skočil do horárne *odobrať sa* (= aby sa odobral) *od rodičov*. (Ondrejov)

Polovetná konštrukcia sa vo vetnej stavbe uplatňuje ako jeden člen syntagmy. Všetky polovetné konštrukcie vyjadrujú vo vete druhotnú predikáciu vedľajšieho (sprievodného) deja k základnému (hlavnému) deju vety. Druhotná predikácia sa od hlavnej odlišuje neúplnosťou alebo tvarovou deformáciou jej členov (subjektu alebo predikátu).

Polovetné konštrukcie sú rozličného typu. Vo vete vyjadrujú prevažne determinatívny vzťah k nadradenému slovesnému i neslovesnému prísudku (vo funkcii podmetu), resp. iba k slovesnému prísudku (vo funkcii predmetu alebo príslovkového určenia), prípadne sú v determinatívnom vzťahu k nadradenému substantívu (vo funkcii prívlastku).

Nedeterminatívne druhy polovetných konštrukcií vyjadrujú primárne vzťah druhotnej predikácie a popri ňom aj vzťah nepravej koordinácie (doplnok, doplnková konštrukcia), alebo vzťah širokej aktualizovanej totožnosti (prístavok, prístavková konštrukcia).

Klasifikácia polovetných konštrukcií s ohľadom na prostriedky vyjadrenia základného výrazu (člena) konštrukcie a spôsobu ich pripojenia k základnej vete (konštrukcii) je v slovenskom spisovnom jazyku taká, ako ju vyznačujeme v tabuľke na s. 113.

Štruktúrne členenie polovetných konštrukcií na základe binárnej opozície ich znakov robíme preto, aby sme v polovetných konštrukciách videli istý stupeň systémovosti, nie iba náhodný súbor nejakých konštrukcií.

Polovetné konštrukcie vyjadrujú v stavbe vety prevažne determinatívny vzťah. Pravda, nie všetky polovetné konštrukcie vyjadrujú tento vzťah,

Syntaktické vzťahy a názov polovetnej konštrukcie	Morfologické pro- striedky zákl. člena konštrukcie	Spôsob pripo- jenia	
		voľné	tesné
I. nedeterminatívne:			
A. nepravá koordinácia:			
a) doplnok (doplnková kon- štrukcia)	trpné prídastie adjektívum činné príč. prít. radové číslovky zámená substantívum základné číslovky prechodník infinitív	+	+
		+	+
		+	+
		-	+
		-	+
		+	+
		-	+
		+	+
		-	+
B. aktualizovaná totožnosť:			
b) prístavok (prístavková konštrukcia)	substantívum adjektívum zámená číslovky príslovky prechodník infinitív	+	-
		+	-
		+	-
		+	-
		+	-
		+	-
		+	-
II. determinatívne:			
c) podmetová polovetná konštrukcia	infinitív	-	+
d) predmetová polovetná konštrukcia	infinitív	-	+
e) príslovková polovetná konštrukcia	prechodník infinitív	+	+
		-	+
f) prívlastková polovetná konštrukcia	trpné prídastie činné prídastie prít. činné príč. minulé adjektívum infinitív	+	+
		+	+
		+	+
		+	+
		-	+

a preto oproti determinatívnemu vzťahu stoja v protiklade polovetné konštrukcie s nedeterminatívnym vzťahom. Tento nedeterminatívny vzťah sa vyjadruje jednak nepravou koordináciou a jednak vzťahom širokej aktualizovanej totožnosti. Vzťah nepravkej koordinácie vyjadruje vo vete doplnok alebo doplnková konštrukcia (Kačala, 1971). Vzťah širokej aktualizovanej totožnosti vyjadruje vo vete prístavok (prístavková konštrukcia).

Ostatné druhy polovetných konštrukcií vyjadrujú determinatívne vzťahy, z ktorých v opozícii stoja polovetné konštrukcie vyjadrujúce nepravé determinatívne vzťahy — podmetová (polovetná) konštrukcia (s prísudkom vety formálne utvára predikatívnu syntagmu, ale významom je blízka podmetovej vedľajšej vete). Oproti podmetovej konštrukcii stoja polovetné konštrukcie vyjadrujúce pravé determinatívne vzťahy.

Ani skupina polovetných konštrukcií, ktoré vyjadrujú pravé determinatívne vzťahy, nie je ucelená, ale rozčleňuje sa na dve skupiny. V opozícii tu stoja polovetné konštrukcie, ktoré určujú (determinujú) nie sloveso, ale substantívum — prívlastkové (polovetné) konštrukcie, oproti tým, ktoré určujú sloveso — predmetové a príslovkové (polovetné) konštrukcie.

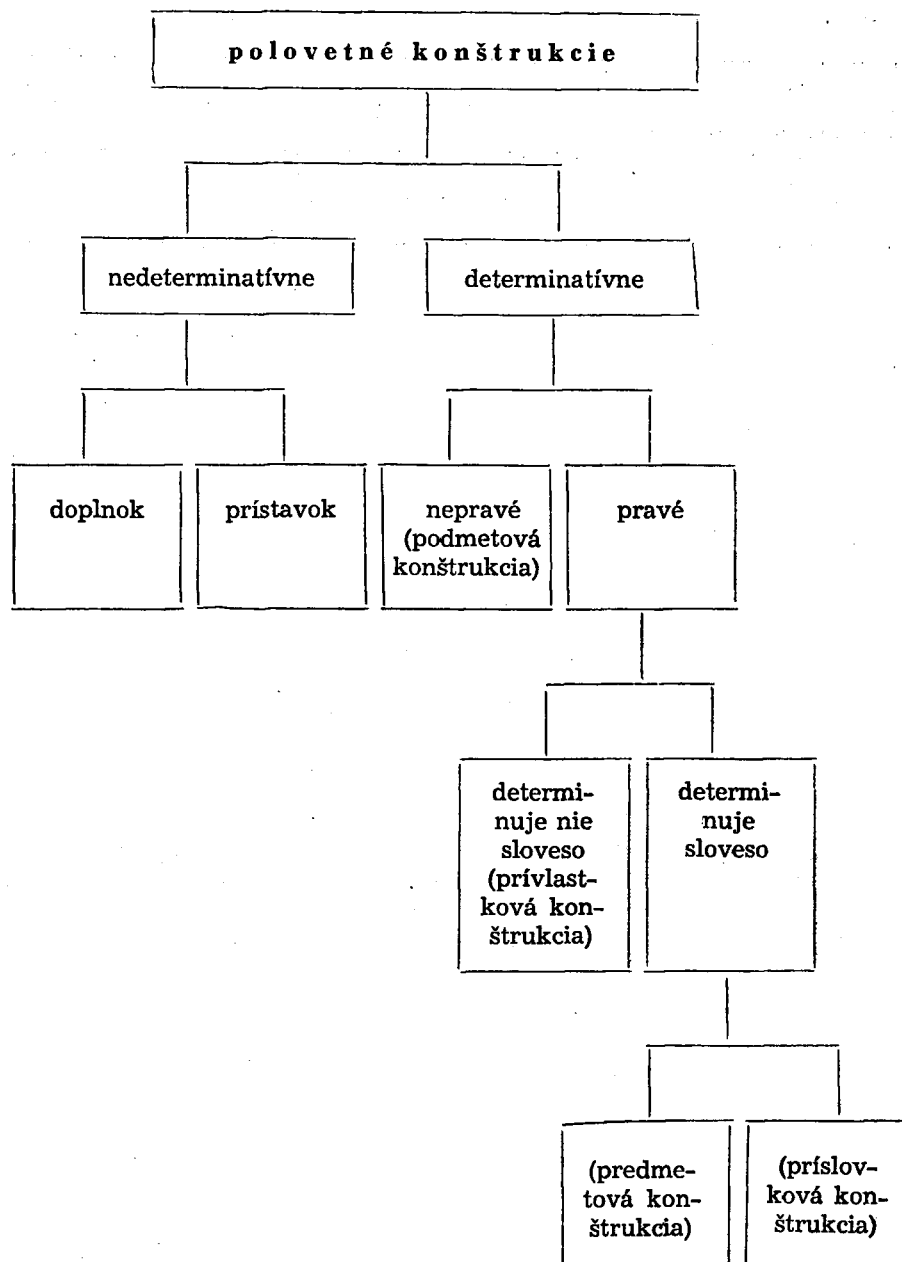
Toto štruktúrne členenie polovetných konštrukcií na základe binárnej opozície ich znakov je schematicky znázornené na s. 115.

Z á v e r. Klasifikáciu polovetných konštrukcií zakladáme na syntaktickej funkcii konštrukcie a jej vzťahov vo vete, nie na morfológickom tvare základného člena (výrazu) konštrukcie.

Pri klasifikácii polovetných konštrukcií na základe syntaktických funkcií a syntaktických vzťahov delíme polovetné konštrukcie na determinatívne a nedeterminatívne. K nedeterminatívnym patria doplnok (doplnková konštrukcia) a prístavok (prístavková konštrukcia).

Determinatívne polovetné konštrukcie delíme na dve skupiny: a) polovetné konštrukcie vyjadrujúce základný vetný člen podmet a tvoriace skupinu nepravých determinatívnych polovetných konštrukcií — sú to podmetové polovetné konštrukcie; b) polovetné konštrukcie uplatňujúce sa vo funkcii vedľajšieho vetného člena. Tieto polovetné konštrukcie determinujú jednak syntaktické substantívum (ide o prívlastkové polovetné konštrukcie), jednak syntaktické sloveso (ide o predmetové a príslovkové polovetné konštrukcie).

Základnými prostriedkami, ktorými sa vyjadrujú základné výrazy polovetných konštrukcií, sú neurčité slovesné tvary: infinitív, prechodník, prídavia (činné a trpné). Sekundárnymi prostriedkami sú ostatné slovné druhy (substantívum, adjektívum, zámena, číslovky a príslovky).

Literatúra

BAUER, J. — GREPL, M.: Skladba spisovné češtiny. 1. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1972. 337 s.

HAVRÁNEK, B. — JEDLIČKA, A.: Česká mluvnice. 3. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1970. 559 s.

HRABĚ, B.: Polovětné vazby a kondenzace „druhého sdělení“ v ruštině. Praha, Nakladatelství ČSAV 1964. 96 s.

KÁČALA, J.: Doplnok v slovenčine. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971. 277 s.

MARKOVÁ, M.: K problematice tzv. polopredikativních konstrukcí. Slovo a slovesnost, 28, 1967, s. 245–254.

PAULINY, E. — RUŽIČKA, J. — ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 596 s.

RUŽIČKA, J.: Skladba neurčitku v slovenskom spisovnom jazyku. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1956. 184 s.

SPRÁVY A POSUDKY

Spoločenské fungovanie vlastných mien (VII. slovenská onomastická konferencia)

V dňoch 20.–24. septembra 1976 sa konala v Učebno-rekreačnom stredisku Univerzity P. J. Šafárika na Zemplínskej Šírave v poradí už siedma slovenská onomastická konferencia. Z 56 účastníkov bolo 13 zo zahraničia a 12 z Českej socialistickej republiky. Zo zahraničných účastníkov boli dvaja zo Sovietskeho zväzu (prof. J. A. Karpenko, prof. P. P. Čučka), piati z Nemeckej demokratickej republiky (prof. E. Eichler, prof. K. Hengst, dr. J. Schultheis, dr. G. Schlimpert, dr. W. Wenzel), štyria z Poľska (prof. W. Lubaś, doc. K. Rymut, dr. E. Rzetelska-Feleszko, dr. J. Rieger) a dvaja z Juhoslávie (dr. V. Mihajlović, M. Ladjevićová). Konferenciu usporiadali Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, Pedagogická fakulta Univerzity P. J. Šafárika v Prešove a Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, zorganizovala ju Slovenská onomastická komisia pri Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV.

Na úvod rokovania si účastníci vypočuli správu M. Majtána o slovenskej onomastike v rokoch 1971–1975 a programové referáty R. Krajčoviča o slovníku historickej onymie a o slovenskom toponymickom atlase, M. Majtána o pripravovanom spracúvaní slovnej zásoby slovenských terénnych názvov, V. Blanára a J. Matejčíka o monografickom spracovaní živých osobných mien zo stredného Slovenska a referát K. Olivu o koncepcii slovníka českých terénnych názvov.

Základnou tematikou rokovania bolo spoločenské fungovanie vlastných mien pri jazykovej komunikácii (v reči), ich používanie a využívanie pri spoločensky podmienenej identifikácii osôb, geografických objektov a pod. J. A. Karpenko predniesol referát o funkciách vlastných mien. Okrem hlavnej diferenciálnej (identifikačnej, nominatívnej) funkcie vyčlenil a charakterizoval ešte informačnú a emocionálnu funkciu ako základné funkcie vlastných mien. R. Šrámek hovoril o ideologických aspektoch onomastiky pri hodnotení vlastných mien spoločnosťou, W. Lubaś o využívaní spoločenských variantov vlastných mien v rozličných sférach komunikácie. Referát J. Sabola sa dotýkal charakteristických čŕt vlastného mena na zvukovej rovine.

K rokovaniu o spoločenskom fungovaní toponymie predniesol úvodný referát M. Majtán. Skúmanie fungovania názvov a ich úlohy pri komunikácii v istej všeobecnej aj konkrétnej onymickej situácii je základná úloha synchronickej toponomastiky. J. Pleskalová rozoberala otázku nárečovej normy, onymického kontextu, substitúcie a elipsy ako faktorov fungovania terénnych názvov pri jazykovej komunikácii. E. Eichler prednášal o probléme kontinuity pri výklade kontaktných javov v toponymii, K. Rymut hovoril o vplyve lokálnych listín na poľské osadné názvy, I. Lutterer o vplyve spoločenských faktorov na zmeny v osadných názvoch v ČSSR a E. Rzetelska-Feleszko o vývine toponymie pri etnických jazykových zmenách.

Fungovaniu toponymie po zmene alebo zániku pôvodného objektu venovala svoj príspevok M. Nováková-Šlajsová, Š. Krištof hovoril o tom, ako sa výrobná činnosť človeka odráža v toponymii Tekova. G. M. Baniševová vo svojom príspevku rozobrala slovotvorné modely názvov ulíc Moskvy, J. Pálová podala charakteristiku názvov košických ulíc. Príspevok M. Blichu bol venovaný názvom jednotných roľníckych družstiev v okr. Michalovce a Trebišov. Do tohto okruhu patrili príspevky L. Nováka o názvoch krajín v levočskom vydaní Komenského spisu Orbis pictus z r. 1685 a S. Mazúra o vzťahu pukanských chotárnych názvov zo 17. a 18. stor. k súčasným názvom.

Etymológii boli venované referáty Š. Ondruša o princípe opozície pri vzniku a interpretácii toponým a V. Mihajloviča o využití praslov. základu *tes- v apelatívnej i propriálnej zložke slovnej zásoby v srbochorvátčine. V. Uhlár hovoril o ľudových etymológiách v toponymii.

Osobitná pozornosť sa venovala štandardizácii toponymie. O hlavných zásadách štandardizácie toponymie na Slovensku predniesol referát L. Dvonč. Zdôraznil, že existencia spisovného foriem geografických názvov vyplýva už zo samej povahy spisovného jazyka ako istej ucelenej sústavy dorozumievacích prostriedkov. O štandardizácii miestnych názvov a ich derivátov hovoril J. Jacko. Z. Koláriková vo svojom príspevku vyložila postup prác pri úprave názvoslovia v Názvoslovnej komisii Slovenského úradu geodézie a kartografie. I. Čáslavka sa zaoberal súčasným stavom štandardizácie toponymie vo svete a o úlohách, ktoré vyplývajú z rezolúcií konferencií OSN o štandardizácii geografického názvoslovia. Vhodne zapadol aj referát K. Hengsta o problematike názvov zlúčených obcí v NDR, príspevok E. Pokornej o používaní exonym v češtine a I. Horňanského o využívaní toponým a ich derivátov v odbornej terminológii.

Rokovanie o spoločenskom fungovaní osobných mien uviedol referát V. Blánára. Referent osvetlil všeobecnejšie princípy v hĺbkovej štruktúre (v onymickej sústave) a potom si všímal, ako sa prejavujú na povrchovej štruktúre (vo fungovaní sústavy v danom jazykovom spoločenstve). P. P. Čučka hovoril o súčasných procesoch pri stabilizácii a pospisovňovaní priezvisk na Zakarpatskej Ukrajine. Motiváciu živých mien osobným menom analyzovala na konkrétnom materiáli N. Bayerová, L. Bartko hovoril o niektorých osobitnostiach tvorenia a fungovania živých mien v južnom Above, J. Oravec o spôsoboch neúradného pomenúvania Cigánov. Problematiku medzijazykových kontaktov riešili referáty J. Riegera o poľských a ukrajinských prvkoch v poľskej antroponymii 15. stor., G. Schlimperta o stredovekých slovenských osobných menách v Nemecku a W. Wenzela o slovansko-nemeckých kontaktoch v 15.–17. storočí na území medzi Labe a Dolnou Lužicou.

M. Semjanová podala prehľad názorov na problematiku etnoným a obyvateľských mien na rovine apelatíva – propriá.

V istom zmysle samostatný celok tvorilo rokovanie o fungovaní rodných (krstných) mien. Úvodný referát o spoločenskom fungovaní oficiálnych podôb rodných mien predniesla M. Knappová. O vznikaní nových úradných podôb mien v slovenčine hovoril M. Považaj, K. Habovštiaková sledovala módu a frekvenciu mien podľa generácií. O fungovaní hypokoristik v goralskej oblasti na Spiši referovala J. Kriššáková. Vhodným doplnením boli príspevky M. Ladjevičovej o móde a frekvencii mien v Novom Sade (v rokoch 1972–1975) a J. Schultheisa o dávaní mien slovanského pôvodu v NDR.

Antroponomastickú problematiku uzavreli literárnoonomastické príspevky E. Krasnovskej o menách literárnych postáv v diele Zuzky Zgurišky, L. Kubu o úlohe mien v ľudovej piesni a F. Ruščáka o funkčnej zložke mien vo fejtonoch.

I pri celkovom zameraní programu na spoločenské fungovanie vlastného mena bolo rokovanie pestré a dobre členené do jednotlivých okruhov. Zahraniční účastníci a hostia z Českej socialistickej republiky sa značnou mierou pričínili o úspešný priebeh rokovania a o živú výmenu názorov v diskusii. Okrem uvedených 50 referátov a pripravených príspevkov odznelo v diskusii ďalších 60 nepripravených diskusných príspevkov. Pri rokovaní sa ukázalo, že onomastika na Slovensku rovnako ako aj v iných slovanských krajinách rieši súčasné aktuálne úlohy, úspešne sa organizuje základný výskum, takže možno pripravovať aj veľké syntetické diela, ktoré sú zavŕšením veľkej a náročnej heuristickej práce. Budovanie spoločných alebo blízkych teoretických východísk na doterajších siedmich slovenských onomastických konferenciách so zahraničnou účasťou, ktoré v rokoch 1967–1976 zorganizovala Slovenská onomastická komisia, je dobrým predpokladom pre kolektívnu prácu v medzinárodnom rozsahu.

Rokovanie bolo primerane doplnené spoločenským programom a vlastivednými exkurziami v Michalovciach, v Tibave a v Bardejove. Účastníci konferencie dôstojným spôsobom zhodnotili a ocenili možnosti vedeckovýskumnej práce v socialistickej spoločnosti zriadení a položili vence vďaky pri pamätníku občanov zavraždených fašistami v Tokajiku, na cintoríne československých vojakov na Dukle a na cintoríne sovietskych vojakov vo Svidníku. Nezabudnuteľným zážitkom bolo rozprávanie s. Medveďa, jedného z dvoch, ktorí prežili fašistické vraždenie v Tokajiku.

M. Majtán

Pracovné zasadanie Medzinárodnej lexikologicko-lexikografickej komisie

Medzinárodná lexikologicko-lexikografická komisia (MLLK) patrí medzi najmladšie pracovné komisie zriadené pri Medzinárodnom komitáte slavistov s cieľom organizovať a realizovať medzinárodnú spoluprácu v slavistike. Je to jedna z medzinárodných slavistických komisií, ktorých vedenie bolo zverené slovenským slavistom. Jej prvé pracovné zasadanie, ktoré zorganizoval Jazykovedný ústav L. Štúra SAV, sa konalo 30. 1.–1. 2. 1973 v Domove vedeckých pracovníkov SAV v Smoleniciach. Správu o ňom priniesol 38. ročník nášho časopisu (s. 231–233). Prevažná časť referátov a komunikátov, ktoré boli prednesené na tomto zasadnutí, vyšla v časopise *Slavica Slovaca* (11, 1976, s. 3–106).

Druhé pracovné zasadanie MLLK usporiadal Ústav bulharského jazyka (Inštitút za bŕlgarski ezik) Bulharskej akadémie vied v dňoch 5.–9. novembra 1976 v pracovno-rekreačnom stredisku BAV vo Varne. Z členov komisie sa na zasadnutí zúčastnili: prof. O. N. Trubačov, člen kor. AN SSSR (Moskva), prof. A. M. Babkin (Leningrad), prof. K. Čoláková (Sofia), doc. V. Blahnár, DrSc. (Bratislava), dr. Š. Peciar, CSc. (Bratislava), dr. J. Filipec, CSc. (Praha), prof. M. Szymczak (Varšava), prof. St. Urbáňczyk (Kra-

kov) a prof. H. Schuster-Sewc (Lipsko). Ako experti sa na zasadani zúčastnili: prof. R. Olesch (Kolín n. R.) a G. A. Bogatova, CSc. (Moskva). Ako hosť bola na väčšej časti zasadania prítomná doc. D. Buttlerová (Varšava). Okrem členov a expertov komisie sa na pracovnom zasadani zúčastnilo 28 vedeckých pracovníkov BAV, prevažne členov lexikologicko-lexikografického oddelenia Ústavu bulharského jazyka BAV.

Základnou tematikou pracovného programu zasadania boli problémy porovnávacieho štúdia čiastkových lexikálno-sémantických systémov slovanských jazykov v synchronii i diachronii. Program bol rozčlenený do troch okruhov: a) teoretické a metodologické problémy slovanskej lexikológie a semaziológie, b) problémy slovanskej frazeológie a c) problémy slovanskej lexikografie. V rámci prvého okruhu sa na základe referátov prediskutovali a osvetlili otázky vymedzenia pojmu a predmetu lexikológie a jej vzťahu k iným jazykovedným disciplinám, metodologické problémy rekonštrukcie lexikálno-sémantického mikrosystému v konfrontačnom pláne, otázky systému v lexike, sémantické problémy lexikálnych jednotiek a lexikálnych mikrosystémov v rámci jedného jazyka i v konfrontácii dvoch alebo viacerých slovanských jazykov, problémy historického a etymologického prístupu k výskumu slovnej zásoby a jej spracovania v slovníkoch, otázky rozvrstvenia slovnej zásoby slovanských jazykov z historického i zo synchronického aspektu a i. Bohatá séria referátov a komunikátov bola venovaná osvetleniu problémov slovanskej frazeológie, frazeologických jednotiek rozličného typu i metodologických otázok konfrontačného štúdia frazeológie slovanských jazykov. Aktuálne otázky lexikografie sa pertraktovali a osvetľovali na analýze lexikografických postupov v slovníkoch rozličných typov, jednojazyčných i prekladových, historických i etymologických.

Na zasadani odznelo dovedna 35 referátov a komunikátov a 38 diskusných príspevkov. Referáty a komunikáty predniesli všetci prítomní členovia a experti komisie a takmer všetci bulharskí účastníci. Prevahu mali pripravené príspevky domácich účastníkov. Medzi základné referáty patrili aj vystúpenia československých účastníkov: J. Filipec predniesol premyslenú koncepciu systému jazykovedných disciplín, ich predmetu a metód, podrobne osvetlil vnútorné členenie lexikológie a vymedzil jej vzťah k iným jazykovedným disciplinám; V. Blánár sa zaoberal metodologickými problémami rekonštrukcie lexikálno-sémantického mikrosystému z konfrontačného aspektu, objasnil a ilustroval pojmy sémantického poľa a mikrosystému, hĺbkovej a povrchovej štruktúry a i.; Š. Peciar v referáte *Niektoré problémy dvojazyčných slovníkov blízko príbuzných jazykov* analyzoval otázky výberu slov, ekvivalentu a problémy frazeológie na základe skúseností pri práci na Česko-slovenskom slovníku.

Materiály z druhého pracovného zasadania MLLK vydá Bulharská akadémia vied v osobitnom zborníku.

V organizačnej časti zasadania sa MLLK zaoberala zložením komisie a návrhmi na kooptovanie niektorých nových členov, otázkou organizovania národných lexikologicko-lexikografických komisií a najmä plánom a programom budúcich zasadani komisie. Prítomní členovia sa dohodli, že tretie pracovné zasadanie MLLK bude v októbri 1977 v NDR v Lipsku v súvislosti s medzinárodným sympóziom o historickom a etymologickom výskume slovanskej lexiky. Štvrté pracovné zasadanie MLLK sa navrhuje usporiadať v r. 1979 v Prahe, piate v r. 1981 vo Varšave.

Š. Peciar

Logopedické zborníky

Dôležitou zložkou činnosti Slovenskej logopedickej spoločnosti (SLS) – vznikla v r. 1971, t. j. už po dvadsaťročných skúsenostiach z organizovanej logopedickej služby na Slovensku – je vydávanie zborníkov s logopedickou problematikou. Pod egidou tejto spoločnosti vyšli doteraz už tri diely v dvoch zväzkoch: Logopedický zborník. 1. Logopedické poradenstvo (red. J. Liška. Košice, Krajský ústav národného zdravia 1972. 276 s.), Logopedický zborník. 2–3. Z logopedického výskumu (red. J. Liška. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1974. 392 s.). V tlači sú ďalšie zborníky. Keďže vo viacerých príspevkoch týchto zborníkov sa rieši lingvistická, resp. lingvisticko-fonetická problematika, domnievame sa, že nebude na škodu zreferovať o nich aj v jazykovednom časopise.

Najobsiahlejšími prácami obidvoch zväzkov sú štúdie hlavného redaktora, predsedu SLS, J. Liška. Prvou staťou prvého zborníka, ktorú možno chápať ako úvod k sérii zborníkov, je jeho práca *Základy slovenskej ortofónie a ortoepie pre logopedickú prax* (s. 37–108). Už v tejto štúdii sa však vynára niekoľko otáznikov. Slovenská ortofónia a ortoepia sa tu zužuje na opis výslovnosti hlások, čo je už urobené v kolektívnom diele Atlas slovenských hlások autorov J. Dvončovej, G. Jenču a Á. Kráľa (Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1969). To, že názov sľubuje viac, ako prináša vlastná štúdia, je len takpovediac technická chyba. Väčšiu nedôslednosť vidíme v tom, že i pri totožnosti opisovaného predmetu sa na spomínanú prácu nenadväzuje a ani sa s ňou nepolemizuje. Tak dochádza v pravom zmysle ku kolízii medzi týmito prameňmi. Čitateľ (napr. logopéd), ktorý v tejto oblasti najčastejšie potrebuje získať rýchlu a spoľahlivú informáciu o artikulácii hlások a ich akustických charakteristikách, chtiac nechtiac sa dostáva do pozície arbitra. Keď sa dve základné diela rozchádzajú, musí totiž samostatne rozhodnúť o tom, v ktorom z nich je daný jav opísaný presnejšie a primeranejšie. Na neúnosnosť tohto stavu (už aj z pedagogického hľadiska) netreba osobitne upozorňovať. Na ilustráciu uvedieme niekoľko konkrétnych príkladov. V štúdii J. Liška sa medzi predné samohlásky (triedenie podľa polohy jazyka v horizontálnom smere) okrem /e/, /i/ zaraďuje aj hláska /ä/. Podľa Atlasu je to stredná hláska (porov. s. 62, obr. 8). Spoluhlásky /b/, /d/ sú u Liška zubodčasnové (s. 62), zatiaľ čo výskumné práce, zhrnuté v Atlase, ukázali, že sú to ďasnové (predodasnové) hlásky. Rozdielne sú aj zistenia o činnosti pier pri artikulácii /e/, /i/, jazyka pri spoluhláskach /t/, /d/. J. Liška v súlade s B. Három konštatuje (s. 63), že konsonanty /p/, /b/ sa tvoria tak, že jazyk leží voľne na dne ústnej dutiny, pripravený na artikuláciu nasledujúcej hlásky. Z údajov Atlasu však vysvitá, že o postavení jazyka pri týchto hláskach rozhoduje hláskové okolie. Od neho závisí aj tvar možného lingvoalveolárneho alebo palatálneho dotyku (s. 73–74, obr. 21, 22) (porov. k tomu aj štúdiu Á. Kráľa *Činnosť jazyka pri výslovnosti perných spoluhlások v súvislej reči*. Jazykovedný časopis, 22, 1965, s. 3–19). V tomto výpočte by sa dalo pokračovať, ale nie je to na tomto mieste potrebné. Veď potom by sme museli uviesť aj dlhý výpočet toho, čo je v tejto štúdii nové a zaujímavé. Spomenieme iba, že veľmi užitočná, najmä pre logopédov, je tá časť Liškových *Základov*, kde sa okrem spisovnej ortoepickej výslovnosti jednotlivých hlások uvádzajú najčastejšie neortoepické a neortofonické typy výslovnosti, ba aj patologická výslovnosť, i návod na jej odstránenie. Často sa opisuje aj chybná výslovnosť, ktorá vzniká vplyvom cudzích jazykov alebo nárečí, pričom osobitne veľa inštrukcií je pre

maďarských občanov hovoriacich po slovensky alebo Slovákov z južných zmiešaných krajov. K tomuto miestu aspoň ešte jednu poznámku. Nezdá sa nám primerane zaznamenaná neortoepická výslovnosť niektorých používateľov jazyka, vyslovujúcich podľa Lišku slová *šofér*, *montér* (ako *šoför*, *montër*) (podľa nášho pozorovania ide skôr o výslovnosť s dlhým, resp. polodlhým o).

Ďalšou Liškovou prácou je štúdia *R a Ě v normálnej a patologickej výslovnosti* (2, s. 23–162). Je to téma, ktorou sa autor zapodieval už viackrát, dokonca aj monograficky. Ide skutočne o všestranný opis dvoch artikulácie najťažších hlások v našich jazykoch. Aj tu ako v prvej štúdii sa uvádza veľký počet palatogramov, lingvogramov, oscilogramov a sonagramov. Referuje sa o ťažkostiach a neúspechoch pri náprave *r*, *ř*, o poruchách písania, ktoré s tým súvisia, o úspešných výsledkoch dosiahnutých pomocou tzv. Liškovho vibrátora atď. V ostatnej Liškovej štúdii *Materská škola a výchova reči* (2, s. 325–340) sa v skrátenej forme uvádza všetko to, čo má o reči vedieť učiteľka materskej školy.

K. Ohnesorg, autor známych monografií z fonetiky detskej reči, prispel do výskumu v tejto oblasti prácou *Štúdia z porovnávacej fonetiky detskej reči* (1, s. 107–123). Táto práca prináša materiál, čerpaný z reči detí rozličných národností: francúzskych, lotyšských, poľských, ruských, slovinských a českých, miestami aj nemeckých, anglických, talianskych, maďarských, nórskech, rumunských a slovenských, ba aj čínskych. Analyzuje sa tu 1. znelosť spoluhlások, 2. rozdiel vo vývoji artikulácie záverových a úžinových spoluhlások, 3. realizácia zadopodnebných spoluhlások, 4. vývoj artikulácie sykaviek, 5. tvorenie hlások *r*, *l*, 6. vynechávanie začiatočných spoluhlások, 7. niektoré zmeny hlások vo fonických radoch. 8. krátenie slov. Ako z takého širokého komparatistického stanoviska môže vyplývať zodpovedajúcejšia interpretácia jednotlivých javov, vidieť napr. na prípade vynechávania začiatočných slabík. Zahraniční autori sú zväčša presvedčení, že dieťa ich vynecháva preto, aby vyslovilo prízvukné slabiky. V našich jazykoch, kde je prízvuk obyčajne na začiatku slova (taktu), nemožno však tento jav vysvetľovať takýmto spôsobom. V Ohnesorgovej práci nadobúda oprávnenie myšlienka, že deti zaraďujú do svojej slovnej zásoby tvar vzniknutý echolalickým opakovaním konca slov alebo viet (často i za pomoci dospelých). Takto možno vysvetliť aj vynechávanie člena (v jazykoch, kde jestvuje) i jednoslabičnej predložky, ktorá býva v slovenčine a češtine často prízvukná.

Ďalšími Ohnesorgovými prácami sú štúdie *Podstata a pôsobivosť mluveného slova* (2, s. 221–242) a *Logopedická problematika v beletrii* (2, s. 243–253). Autor ukazuje, prečo je hovorená reč účinnejšia ako písomný záznam a koľko pozornosti jej treba venovať. Pozornosti redakcie však ušlo, že v súčasnej spisovnej slovenčine už niet rozdielnych ortografických tvarov „boli“ a „boly“.

V. Nádvorníková v článku *Príspevok k amplitúdovej analýze hlások* (1, s. 187–194) uvažuje o aplikácii amplitúdovej analýzy pri tzv. objektívnom štúdiu hlasu. Chápe ju ako metódu, ktorá sa má vzájomne dopĺňať s frekvenčnou analýzou. Dôležitosť amplitúdovej analýzy autorka predpokladá najmä pre identifikáciu rytmickej štruktúry reči, t. j. pre rozpoznávanie prízvukných a neprízvukných slabík. Pravda, tento predpoklad sa ešte nepotvrdil. Zatiaľ sa totiž ešte nepodarilo určiť prízvuknosť slabiky v slove (texte) za pomoci akustických parametrov. Príspevok má však svoj význam pre zistenie individuálnej

hlasitosti slovenských vokálov – nevyhnutného predpokladu analýzy dynamických pomerov v texte.

Je tu ešte viacero príspevkov so špeciálnou logopedickou problematikou (S. Svačinu, E. Veselého, J. Synka, A. Kikipašu, J. Kocha, J. Svatého, J. Lásku, Ž. Kontúrovej, E. Janušku, J. Nádvorníkovej). V obidvoch zväzkoch sú podrobné nemecké a anglické resumé, v druhom aj správy o logopedickej konferencii, stanovy Spoločnosti, jubileá, recenzie atď.

Naše niektoré poznámky (týkajú sa najmä štúdie *Základy slovenskej ortofónie a ortoepie*) nemajú znamenať negatívne hodnotenie recenzovaných zborníkov. Väčšina príspevkov týchto zborníkov bude slovenskú logopédiu úspešne reprezentovať aj v zahraničí, čo je akiste jednou z ich hlavných úloh.

S. Ondrejovič

Lapteva, O. A.: *Russkij razgovornyj sintaksis*. 1. vyd. Moskva, Nauka 1976. 307 S.

Monografia O. A. Laptevovej nadväzuje na predchádzajúce práce autorky, ktorá tu prehľbuje svoje predchádzajúce koncepcie a prináša nové výsledky svojho výskumu ruského hovoreného jazyka. Pri jednotlivých problémoch autorka sa vyrovnáva s jazykovedcami, ktorí mali k jej doterajším koncepciám pripomienky (napr. E. N. Širjajev, O. B. Sirotninová a iní).

V prvej časti knihy autorka vymedzuje predmet svojho bádania. Ide jej tu o funkčnú charakteristiku hovorenej podoby súčasnej spisovnej ruštiny, o jej vzťah k spisovnej ruštine vo všeobecnosti a k jej písanej podobe. Pri charakteristike hovorenej podoby spisovnej reči vychádza Laptevovala zo všeobecne prijímaných príznakov, ako sú monologickosť – dialogickosť, pripravenosť – nepripravenosť, adresnosť – neadresnosť atď. Podčiarkuje, že všetky štýly spisovného jazyka môžu mať hovorenú podobu; na hranici bežnej ústnej a písanej spisovnej reči sú verejné prejavy. Pojem „ústno-razgovornaja raznovidnosť“ vyjadruje schémou, kde tento pojem je priesečníkom horizontálnej (ústnosť) a vertikálnej (spisovnosť) roviny jazyka. Ako jednu z vlastností hovorenej podoby spisovného jazyka autorka označuje normovanosť (rus. normativnosť) – pričom zdôrazňuje, že norma hovorenej podoby spisovného jazyka je dynamickejšia ako kodifikovaná norma. O. A. Laptevovala venuje pozornosť najmä porovnávaniu hovorenej podoby spisovného jazyka s ústnou formou spisovného jazyka a s inými hovorenými formami národného jazyka (nárečie, slang, argot).

Podstatnou časťou monografie O. A. Laptevovej je druhá časť knihy, v ktorej prináša nové výsledky svojej práce v oblasti syntaxe hovorenej ruštiny. Podrobne tu analyzuje syntaktické konštrukcie hovorenej podoby spisovnej ruštiny a zameriava sa najmä na typizované predikatívne konštrukcie. V úvode sa charakterizuje hovorená podoba syntaktického modelu ako trojčlenný homofunkčný syntaktický rad, ktorý je znázornený aj schematicky. V ďalších kapitolách sa podrobne analyzujú typizované predikatívne konštrukcie, ktoré autorka rozdelila do dvoch skupín podľa základných princípov ich organizácie. V prvej skupine sú konštrukcie založené na princípe redundancie formálno-

gramatických prostriedkov. Konštrukčným princípom konštrukcií druhého typu je ekonomickosť pri narábaní s formálno-gramatickými prostriedkami. Do prvej skupiny patria konštrukcie s tematickým nominatívom, konštrukcie s inverzným slovosledom, pričleňovacie konštrukcie a otázkové konštrukcie s doplňujúcou frázovou zložkou. Do druhej skupiny predikatívnych konštrukcií zaraďuje Laptevová bezspojkové podradovacie súvetia, haplologické konštrukcie a dvojpredikatívne konštrukcie so zámenom *kto*. Pri každom type autorka podáva najprv všeobecnú charakteristiku a vysvetľuje jeho podstatu v hovorenej reči, potom podrobne opisuje jednotlivé modely a ich modifikácie, ktoré dokladá bohatým materiálom. Modifikácie sa vymedzujú na základe jednotlivých formálnych príznakov. Autorka konštatuje, že mnohé modifikácie sa vyskytujú len v krátkych jednovetných replikách, čo v konečnom dôsledku potvrdzuje všeobecne známu vec, že v hovorenej reči prevládajú dialogické konštrukcie.

Táto práca istotne pomôže pri ďalšom výskume štruktúry hovorenej podoby spisovnej slovenčiny a niektoré podnetné myšlienky môžu byť impulzom pri riešení sporných otázok v norme a kodifikácii spisovného jazyka.

A. Appelová

ROZLIČNOSTI

O derivátoch Panamčan a Panamec. — V 6. zväzku Slovníka slovenského jazyka sa zaznamenáva názov *Panama* ako označenie štátu, resp. krajiny a k nemu sa pripájajú deriváty *Panamčan* i *Panamec*, *Panamčanka* i *Panamka*, *panamský*. Okrem toho sa na tej istej strane uvádza ďalší názov *Panama* ako pomenovanie mesta s derivátmi *Panamčan*, *Panamčanka*, *panamský*. Pri pomenovaní štátu, resp. krajiny je obyvateľské meno s príponou *-čan* alebo *-ec*, pri pomenovaní mesta iba podoba na *-čan*, kým prid. meno je v oboch prípadoch rovnaké. Vzniká tu otázka, či je takýto rozdiel oprávnený (to platí aj pre prechýlené ženské podoby *Panamčanka* a *Panamka*).

V našom prípade ide o tvorenie obyvateľských mien od názvov štátov, resp. krajín ako jednej časti zemepisných (geografických) názvov. Tejto otázky sa u nás obšírnejšie dotkol Š. Koperdan v štúdiu *K tvoreniu substantív a adjektív z miestopisných názvov* (Jazykovedné štúdie. 3. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1958, s. 102). Podľa neho prípona *-ec* našla v spisovnom jazyku svoje uplatnenie v pomenovaní národov, resp. príslušníkov národov a obyvateľov krajín, ak teritoriálny názov má odvodzovací základ zakončený na sonóru: *Ázijec*, *Alžírlec*, *Arménec*, *Aramejec*, *Austrálec*, *Argentílec*, *Balkálec*, *Bretólec*, *Čiernohorec*, *Estólec*, *Filipílec*, *Gruzílec*, *Havajec*, *Chaldejec*, *Íránec*, *Laponec*, *Japonec*, *Mindanajec*, *Macedólec*, *Oravec*, *Patagólec*, *Portugalec*, *Slavónec*, *Slovílec*, *Ukrajílec*, *Urugvajec*, *Vietnamec*. Sám autor pritom na s. 103 pripomína, že uvedený stav nepredstavuje pravidlo. Z niektorých názvov sa obyvateľské meno netvorí príponou *-ec*, pri mnohých sú dvojtvary, napr. *Ázijec*/*Ázijčan*, *Kórejec*/*Kórejčan*, alebo je napr. iba *Brazílčan*.

Pri viacerých príležitostiach sme konštatovali, že v súčasnej spisovnej slovenčine sa obyvateľské mená tvoria predovšetkým príponou *-čan* a že podoby s príponou *-čan* vytlačajú aj staršie formy s príponou *-ec* alebo *-an* (L. Dvonč, *Odvodzovanie obyvateľských mien od cudzích zemepisných názvov v slovenčine*. Jazykovedný časopis, 17, 1966, s. 170–177; *Tvorenie obyvateľských mien v súčasnej spisovnej slovenčine*. Slavica Slovaca, 10, 1975, s. 45–52). To sa ukazuje aj na spracovaní obyvateľských mien od niektorých názvov krajín a štátov v 6. zv. Slovníka slovenského jazyka (s. 255–305). Š. Koperdan uvádza podobu *Alžírlec*, SSJ má *Alžírčan* i *Alžírlec*, podobne má iba *Argentílec*, SSJ však *Argentílec* aj *Argentínčan*, u Koperdana je *Austrálec*, v SSJ však *Austrálčan*, SSJ má nielen formu *Havajec*, ale aj *Havajčan*, podobne nie je tu iba *Macedólec*, ale *Macedónec*/*Macedónčan*, nie je tu iba *Portugalec*, ale *Portugalec* aj *Portugalčan*. Podľa našej mienky alebo pozorovania podoba *Portugalčan* je dnes bežnejšia alebo napr. podoba *Palestínčan* je bežnejšia ako *Palestílec*. Forma *Brazílec*, známa v staršom jazyku, bola úplne vytlačená a nahradená podobou *Brazílčan*. Namiesto podoby *Arménec*, ktorú spomína Š. Koperdan, sa bežne používa forma *Armén*, zaznamenaná v SSJ. Aj v tomto prípade ide vlastne o oslabenie výskytu derivátov s príponou *-ec*. Prípona *-ec* si pri tvorení obyvateľských mien zachováva pevnejšie postavenie iba pri názvoch krajín s tzv. viazaným slovtvorným základom, napr. *Estónsko* — *Estólec*, *Japonsko* — *Japonec*, *Slovinsko* — *Slovi-*

nec, hoci novšie aj tu sú deriváty nielen s príponou *-ec*, ale aj *-čan*, napr. *Macedónsko* — *Macedónec*/*Macedónčan*.

Ak z hľadiska tohto výkladu posudzujeme otázku derivátov od názvu *Panama* ako pomenovania krajiny, potom možno konštatovať, že tu nie je potrebné uvádzať alebo používať formy *Panamec* a *Panamčan*, ale iba podobu *Panamčan*; podobne aj z prechýlených ženských foriem *Panamka* a *Panamčanka* má oprávnenie skôr iba podoba *Panamčanka*.

Ak pri názve *Panama* ako označení krajiny sú podľa nášho náhľadu správne iba obyvateľské mená *Panamčan* a *Panamčanka*, to potom znamená, že sú tu také isté obyvateľské mená ako pri názve mesta *Panama*. Mohlo by sa proti tomu namietat, že používanie derivátov *Panamec* a *Panamka* má tú výhodu, že sa takto diferencujú obyvateľské mená od rovnomenného pomenovania krajiny a mesta. Táto diferenciácia je však iba čiastočná, lebo popri formách *Panamec* a *Panamka* sa v SSJ uvádzajú aj formy *Panamčan* a *Panamčanka*, ktoré sú zhodné s obyvateľskými menami názvu *Panama* ako pomenovania mesta. Ďalej možno uviesť, že v iných podobných prípadoch sa pri názve krajiny aj pri názve mesta tvoria obyvateľské mená rovnako, teda majú rovnakú podobu. Napr. k názvu *Belize* ako označeniu štátu sú obyvateľské mená *Belizan* a *Belizanka* a rovnaké obyvateľské mená sú aj k názvu mesta *Belize*. Podobný stav je napr. v ďalších prípadoch, ktoré spomína SSJ: *Brazília* — *Brazílčan*, *Brazílčanka*, *Kuvajť* — *Kuvajťan*, *Kuvajťanka*, *Madrás* — *Madrásan*, *Madrásanka*, *San Marino* — *Sanmarinčan*, *Sanmarinčanka*, *Singapur* — *Singapurčan*, *Singapurčanka*, *Trinidad* — *Trinidadčan*, *Trinidadčanka*, *Washington* — *Washingtončan*, *Washingtončanka*. Rovnako k názvu *Quebec* ako označeniu provincie sú obyvateľské mená *Quebecan*, *Quebecanka* a také isté formy sú aj pri názve mesta *Quebec*. To ukazuje, že aj pri názve *Panama* ako označení štátu, resp. krajiny a pri názve *Panama* ako označení mesta môžu byť obyvateľské mená rovnaké. A pretože pri tvorení obyvateľských mien je najproduktívnejšia slovotvorná prípona *-čan*, potom treba podľa našej mienky odporúčať v obidvoch prípadoch deriváty *Panamčan*, *Panamčanka*.

L. Dvonč

Jericho — jerichovský, či jerišský? — K názvom miest a obcí sa v spisovnej slovenčine tvoria prídavné mená najčastejšie slovotvornou príponou *-ský*, napr. *Bratislava* — *bratislavský*, *Levoča* — *levočský*, *Madrid* — *madridský*. Sprievodným javom sú v istých prípadoch konsonantické alternácie, napr. *Praha* — *pražský* (alternácia *h/ž*), *Hrochoť* — *hrochotský* (alternácia *t/t*), *Radvaň* — *radvanský* (alternácia *n/ň*) atď.

Slovotvorná prípona *-ský* sa uplatňuje aj pri tvorení prídavných mien od názvov miest a obcí, ktorých tvarotvorný základ sa končí na spoluhlásku *ch*. Spoluhláska *ch* pritom alternuje so spoluhláskou *š*, napr. *Krompachy* — *krompašský*, *Ružbachy* — *ružbašský*, *Bacúch* — *bacúšsky*, *Zürich* — *zürišský*. Analogicky podľa týchto derivátov by sme predpokladali k názvu *Jericho* prídavné meno s podobou *jerišský*. V doterajšej odbornej literatúre sa však k názvu *Jericho* uvádza príd. meno *jerichovský*.

Príd. meno *jerichovský* zaznamenáva I. diel Slovníka slovenského jazyka (s. 650). Zároveň sa tu spomína žartovné spojenie slov *jerichovská trúba* ako

„nadávka tlčhubovi, hlupákovi“. V 6. zv. toho istého slovníka sa názov Jericho neuvádza.

Š. Koperdan v štúdii *K tvoreniu substantív a adjektív z miestopisných názvov* (Jazykovedné štúdie. 3. Red. J. Ružička, Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1958, s. 99) uvádza viaceré deriváty k miestnym názvom, ktorých tvarotvorný základ sa končí na spoluhlásku *ch*: *Bacúch* – *Bacúšan*, *Krompachy* – *Krompašan*, *Zürich* – *Zürišan*, *Jericho* – *Jerišan*. Sú to tvary muž. obyv. mien; formy príd. mien, hoci podľa názvu štúdie by sa mali tiež zaznamenávať. Š. Koperdan v tomto prípade nespomína. Príd. meno k názvu *Jericho* však uvádza J. Horacký v práci *Slovotvorná sústava slovenčiny* (1. vyd., Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, s. 154), resp. Slovenská lexikológia. 1. Tvorenie slov (1. vyd., Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971, s. 177). V časti výkladu o prípone *-ovský* poznamenáva, že od miestnych mien sú prídavné mená na *-ovský* zriedkavejšie, pričom ako príklady uvádza tvary *jerichovský*, *moskovský*, *domovský* a *vrchovský*. Ak odhliadneme od derivátov *domovský* a *vrchovský*, ktoré sa viažu na apelatíva, potom od zemepisných názvov (ktoré sú vlastnými menami) sú tu deriváty *jerichovský* a *moskovský*. Derivát *moskovský* treba vylúčiť, lebo tu nejde o príponu *-ovský*, ale *-ský* so sprievodným vsúvaním vokálu *o* do spoluhláskovej skupiny *skv* na konci slovotvorného základu, ide teda o podobné tvorenie, aké je aj pri *Cyprus* – *cyperský*, *Sobrance* – *sobrancecký*, *Medzilaborce* – *medzilaborecký*, pravda, s tým rozdielom, že tu zas ide o vkladné *e* (pozri L. Dvonč, Deriváty typu *Cyperčan* v spisovnej slovenčine. Slovenská reč, 38, 1973, s. 219–228). Derivát *jerichovský* ostáva ako jediný príklad na odvodzovanie príponou *-ovský* od názvu, ktorého základ sa končí na spoluhlásku *ch*.

Analogicky podľa prípadov typu *Bacúch* – *bacúšsky*, *Krompachy* – *krompašský*, *Zürich* – *zürišský* atď. vychodí, že aj k názvu *Jericho* by sme mali tvoriť príd. meno s príponou *-ský* a s alternáciou *ch/š*, t. j. *jerišský*. Táto paralela sa umocňuje, ak berieme do úvahy zároveň aj podobu muž. obyvateľského mena: *Bacúch* – *Bacúšan*, *bacúšsky*, *Krompachy* – *Krompašan*, *krompašský*, *Zürich* – *Zürišan*, *zürišský* a rovnako aj *Jericho* – *Jerišan*, *jerišský*.

„Výnimočná“ podoba *jerichovský* sa v súčasnej spisovnej slovenčine používa iba v spojení *jerichovská trúba*, ktoré celkom správne zaznamenáva I. diel Slovníka slovenského jazyka. K tomuto spracovaniu možno však vysloviť dve poznámky. Na prvom mieste treba uviesť, že namiesto slovosledu *jerichovská trúba* je bežnejšia podoba *trúba jerichovská*. V nadávkach sa totiž uplatňuje postpozícia príd. mena (pozri L. Dvonč, Zhodný postpozitívny prívlastok v nadávkach. Slovenská reč, 24, 1959, s. 213–225). Myslíme ďalej, že ustáleným spojením *trúba jerichovská* sa nevyjadruje nadávka tlčhubovi, hlupákovi, ako je to v SSJ, ale iba hlupákovi. Na to ukazuje aj význam spojenia *trúba sprostá*, ktoré je vlastne synonymné so spojením *trúba jerichovská*.

Na záver môžeme konštatovať, že k názvu *Jericho* treba v spisovnej slovenčine používať deriváty *Jerišan*, *Jerišanka* a *jerišský* (napr. *jerišskí obyvatelia*, *jerišské múry*), kým formu *jerichovský* s príponou *-ovský* používame iba v spojení *trúba jerichovská* s významom „nadávka hlupákovi, sprostákovi“. Forma *jerichovský* nadobudla takto izolované postavenie (obmedzená je iba na spomínané spojenie), kým systémovou formou vzťahového príd. mena je podoba *jerišský*.

L. Dvonč

Takeschi (Takeši) So – (od) Takeshiho (Takešiho) Soa. – Víťazom 46. ročníka tradičného Medzinárodného maratónu mieru v Košiciach (3. 10. 1976) sa stal Japonec Takeshi So. Rodné meno *Takeshi* sa v športových rubrikách dennej tlače zapisovalo aj v podobe *Takeši*, *Takaši* i *Takuši*. Všimli sme si, že rodné meno i priezvisko spomenutého japonského maratónca sa v dennej tlači v prevažnej miere skloňovalo (iba v denníku *Práca* sme zaznamenali rodné meno i priezvisko *Takeshi So* v nesklonnej podobe), napr.: ... *spomedzi troch Japoncov mohol tréner nasadiť len na T a k a š i h o S o a*. – *Watson mal stratu na T a k a š i h o S o a*... (Pravda, 4. 10. 1976, s. 6). – *Druhá časť maratónskej vzdialenosti zvýšila úsilie tohoročného majstra Japonska S o a*... (Smena, 4. 10. 1976, s. 4). – *Košice satisfakciou S o o v i za Montreal* (Roľnícke noviny, 4. 10. 1976, s. 6). – ... *zapisali organizátori MMM meno 23-ročného Japonca T a k a š i h o S o a*. – ... *s Japoncom T a k e š i m S o o m* (Šport, 4. 10. 1976, s. 1 a 5). – ... *možno by spolu s T a k e š i m S o o m zviedol tuhý boj*... (Pravda, 5. 10. 1976, s. 8). – *Aj tak však je čas víťazného Japonca T a k e s h i S o siedmym najlepším*... – ... *považujú víťazstvo svojho krajana T a k e s h i S o*... (Práca, 5. 10. 1976, s. 8).

Z dokladov vidíme, že rodné meno *Takeshi* [*Takeši*] sa skloňovalo pravidelne podľa vzoru *kuli* (*kuli-ho*, *kuli-mu* atď.). Podľa tohto vzoru sa skloňujú mužské životné podstatné mená cudzieho pôvodu, ktoré sa v písme končia na samohláskové písmená a vyslovujú sa (v slovenskej výslovnosti s prednými samohláskami *i*, *í*, *e*, *ä*, napr. *Mufti*, *Verdi*, *Atlee*, *Bambi* a pod. (Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 124). Priezvisko *So* sa v citovaných dokladoch skloňovalo podľa vzoru chlap, pričom sa pádové prípony pridávali k celému menu. V MSJ (s. 125) sa konštatuje, že pri vlastných menách osôb na *-u*, *-ú*, *-ó* *-ö*, *-ou*, *-au* sa pádové prípony pridávajú k celému menu, napr. *Nehru* – *Nehrúa*, *Varjú* – *Varjúa*, *Szabó* – *Szabóa*, *Rousseau* – *Rousseaua*, *Gerö* – *Geróa*, *Lenau* – *Lenaua*, *Garrigou* – *Garrigoua*. Hneď za týmto konštatovaním sa v MSJ v novom odseku hovorí, že cudzie priezviská na *-o* sa skloňujú pravidelne podľa vzoru chlap, napr.: *Hugo* – *Huga*, *Michelangelo* – *Michelangela*, *Marco Polo* – *Marca Pola*. Podľa tejto poučky MSJ by sa malo aj cudzie priezvisko *So* skloňovať pravidelne podľa vzoru chlap, teda *So*, *Sa*, *Sovi* atď. Z dokladov však vidíme, že pri jednoslabičnom japonskom priezvisku *So* (zakončenom na *-o*) sa pridávajú pádové prípony k celému menu: *So*, *Soa*; *Soovi*, *Soa*, (*o*) *Soovi*, *Soom*. Na tento fakt treba upozorniť aj v novom vydaní MSJ.

J. Jacko